

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

UDK 34

АПФ

6

БЕОГРАД, 1986.

Најстарији југословенски живи часопис из области права „Архив за правне и друштвене науке“ од свог покретања 1906. године до краја 1945. године био је гласило Правног факултета у Београду. У том периоду његови уредници били су: Коста Кумануди и Драгољуб Аранђеловић (1906—1911), Коста Кумануди (1911—1912), Чедомиљ Митровић и Коста Кумануди (1912—1914), Чедомиљ Митровић (1920—1933), Михаило Илић (1933—1940), Борбе Тасић (1940—1941) и Јован Борђевић (1945). Почев од 1946. „Архив“ је наставио да излази као орган Савеза удружења правника Југославије, а његово место на Правном факултету у Београду попунили су „Анали“, настављајући тако један континуитет започет 1906. год.

ДОСАДАШЊИ ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИЦИ „Анали“: др Михаило Константиновић (1953—1960), др Милан Бартош, заменик др Борислав Т. Благојевић (1960—1966), др Војислав Бакић (1966—1978), др Војислав Симовић (1978—1982).

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР

Главни и одговорни уредник: др Обрен Станковић. Заменик главног и одговорног уредника: др Ратко Марковић. Чланови: др Стеван Врачар, др Војин Димитријевић, др Љубиша Лазаревић, др Дејан Поповић, др Обрад Станојевић, др Предраг Шүлејић и мр Гашо Кнежевић (секретар Уређивачког одбора).

Лектор:
Бранислава Марковић

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXXIV

новембар—децембар

Број 6

YU-ISSN 003-2563

ИЗВОРНИ ЧЛАНЦИ

UDK — 342 + 340. 1] (48)

Стиј Стренхолм (Stig Strönholm),

професор Правног факултета Универзитета у Упсали, Шведска

УВОД У НОРДИЈСКО ПРАВО*

1. Врло се често нордијско право (Scandinavian Law) узима као јединствен систем и аутори који се баве упоредним правом често сврставају све правне системе који су овим обухваћени, тј. правне системе Данске, Финске, Исланда, Норвешке и Шведске, у посебну грану у оквиру „породице“ римско-германског права, да се послужимо изразом проф. Рене Давида (René David). Овакво становиште свакако није погрешно, али се ипак мора истаћи да представља знатно поједностављивање. Постоје значајне разлике које превазилазе ниво појединости, не само између нордијског права и других правних система романско-германске групе, већ и у оквиру самих система нордијског права. Најшире посматрано, утицај римског права, у смислу како је реципирано и проучавано током средњег века на универзитетима у Европи, стигао је касније и био знатно мањи у Скандинавији него у осталим деловима Европе.

Ради одређивања основних карактеристика нордијског права, посебно у компаративне сврхе, често се на један веома уопштен начин каже да оно заузима средишњи положај (intermediary position) између европског права (Continental Law) и система општег права (common law systems). Ово је мање прецизан начин одређивања нордијског права, с обзиром да уистину има мало елемената који се истовремено јављају у нордијским правним системима и у општем праву, а који се не јављају у европским правним системима, иако је тачно да постоји један број института римског права који се не јавља ни у општем праву, ни у нордијском праву; ово заједничко обележје не говори много о међусобном односу ова два правна система. Уопштено говорећи, нема

(*) Текст предавања које је професор Стренхолм, проректор Универзитета у Упсали и председник Краљевске академије наука и књижевности у Упсали одржао студентима Правног факултета у Београду 16. октобра 1986. године.

никакве сумње да је нордијско право, како у смислу историјског развоја, тако и у смислу данашњег садржаја, сродније европском него општем праву.

Под претпоставком да сваки правни систем изражава оно што се може назвати специфичном социолошком и интелектуалном „климом“, и да се као такав не може разумети само као систем техничких правила, чини се не само корисно, већ свакако и нужно, да се пре него што се крене у даље излагање о неким питањима карактеристичним за нордијско право, неколико речи посвети историјским, социолошким и културним основама на којима је ово право никло.

2. Значајно је истаћи да Скандинавија има знатно краћу историју него што је има медитерански свет — па чак и Британија, ако под историјом подразумевамо догађаје, личности и друштвене ситуације о којима постоје писмени трагови довољно јасни да омогућавају прецизне закључке.

Данска, Норвешка и Шведска формирају се као краљевине отприлике у истом периоду. Тек око 900. године, а у случају Шведске још један век касније, скандинавске се државе укључују као равноправне, иако сиромашне и периферне, чланице културне и религиозне заједнице средњовековне Европе. До тада су оне живеle свој живот, са повременим упадима на европску сцену због трговине или пљачке; Финска је убрзо покорена и од XII века надаље постаје део Шведског Краљевства — процес интеграције остварује се током XIV века.

Важно је имати на уму ово касно укључивање у европску сцену. Скандинавска друштва, на свој начин, била су већ релативно чврсто организована пре него што су била изложена трајном и ефикасном утицају римског и канонског права. Нека специфична решења, посебно у односу на организацију судства, јавно право и право својине била су довољно чврста да задрже своја обележја током историјског развоја правног система у питању. Овакав исход међуутицаја европске правне мисли и институција, с једне стране, и нордијских традиција, с друге стране, свакако је великим делом зависио од чињенице да један изузетно значајан фактор средњовековне Европе — универзитетски образовани правници — тако рећи не постоји у Скандинавији све до краја XVI века. Међу другим карактеристичним елементима континенталне Европе који никада нису били прихваћени у Скандинавији, био је и феудализам у свом основном и пуном виду. Одувек је постојало, и још увек постоји, изузев у Норвешкој, племство и господство великог политичког и културног значаја, иако феудални систем није био уведен — мада је много касније, крајем средњег и почетком новог века, слободно сељаштво било стављено под веома тешке притиске, тако да је у Данској, и то само у Данској, практично имало правни положај сличан европској сабраћи. Међу оригиналним јавним институцијама које су створене током средњег века, треба истаћи шведски Riksdag, односно парламент. Изгледа да је то једино тело ове врсте ван Енглеске које од настанка постоји без прекида. Од свог настанка у XV веку све док се није трансформисало у савремени дводомни парламент (тек 1866. године) сачињавали су га представници четири сталежа — племства, свештенства, грађанства и сељаштва.

Током већег дела XV века скандинавске државе биле су, на добровољној основи, уједињене у Савез (Union) под једним заједничким краљем. Око 1520. године Шведска и Финска напуштају Савез; истовремено, у току је и Лутерова реформација, што доводи до успостављања националних епископалних цркви под јаким утицајем световне државе.

Седамнаести је век, посебно у Шведској, интензивни период организовања. Тако, Шведска постаје јака и добро организована бирократска држава. Истовремено, под Густавом Адолфом и његовим наследницима, Шведска постаје, што ће трајати стотинак година, европска велесила. Данска са Норвешком, која је у Скандинавији била водећа, временом заостаје, тако да 1660. године, као последица националног пораза, постаје апсолутистичка монархија и то најекстремнија у Западној Европи — Данска остаје са оваквим уређењем све до средине XIX века. Шведска, након краћег периода готово апсолутистичке краљевске власти од 1680. до 1718. године, развија током XVIII века парламентарни систем који, пред крај овог периода, постаје сличан раном енглеском парламентаризму. Основна разлика између аутократске монархије у Данској, са практично поробљеним сељаштвом и утицајном буржоазијом и шведског уставног уређења са политичком доминацијом аристократије и јаком бирократијом, пореклом из редова племства и господства, као и са слободним и политички утицајним сељаштвом, још увек се може уочити у појединим областима јавног права, мада данас можда више у општим погледима и ставовима, него у законима на снази.

Француска револуција и промене које доноси наполеонско доба имају одговарајуће последице и на скандинавској сцени. Шведска, 1809. године усваја Устав који покушава да уведе равнотежу између краљевске и парламентарне власти и који се показао прилагодив парламентаризму и демократији која ће, уз извесно кашњење, доћи, тако да ће тек око 1920. године ова два елемента бити дефинитивно укључена у шведски јавни живот. Шведска усваја нов Устав 1974. године који радикално елиминише формалне остатке краљевске власти. Норвешка бива 1814. године предата Шведској, као казна Данској што је стала уз Наполеона и као награда Шведској што је стала на супротну страну. Сирота мала Норвешка, међутим, одбија да буде третирана као „монета за поткусуривање“, и проглашава своју независност и формира персоналну унију са Шведском која престаје 1905. године. Коначно, Русија одузима Финску Шведској 1809. године, која постаје велико војводство под руским царем све до 1917. године, када постаје независна република. Такође и Исланд, који постаје независан од Данске 1940. године, постаје република.

3. Први писани извори нордијског права јављају се у периоду 950—1300. године. У току овог периода, написани су бројни земаљски законици (codes) који чине лаконоке, али у основи ипак потпуне правне системе. У појединим случајевима, проглашавао их је краљ уз сагласност регионалне скупштине (thing) у питању. Национални законици рано ступају на снагу — у Норвешкој већ 1274, а у Шведској 1350. године. Насупрот томе, током средњег века у Данској се не усваја национални законик, већ један од земаљских законика, законик Јитланда (1240), у одређеној мери врши ову функцију.

Иако је лако пронаћи у средњовековним нордијским законцима, барем у оним који се односе на XIII век и касније периоде, изразе утицаја католичке цркве и канонског права у областима као што је породично право, ови су текстови ипак у основи настали у германским заједницама, где су страни елементи још увек ретки, односно у руралним заједницама у којима доминира породица у најширем смислу те речи и која је сеоског типа. Власништво над земљом, као најзначајнији облик богатства, припада агнатској породици — не њеним појединим члановима. У овим законцима, такође долази до изражаја и организација судства и политичког система у којем је основна јединица „тинг“ (скупштина) стотине, којој присуствују сви слободни људи једног подручја и која истовремено представља суд првог степена, као и тело којем су поверени административни задаци које касније преузимају локални органи власти. Градске заједнице (boroughs), не тако бројне, мале и раштркане, имале су сопствене правне системе формиране под великим утицајем права и установа Северне Немачке. У ствари, значајни део, често и више од половине ових малих урбаних популација, сачињавали су Немци или становништво немачког порекла.

Током векова, показало се да средњовековни законци, и поред неких измена, нису у довољној мери одговарали потребама развоја скандинавских држава, исто тако и судски систем, који је у великој мери заостајао нарочито услед унутрашњих политичких сукоба у XV и XVI веку. Седамнаести век је велико бреме реформи чије се последице још увек осећају. Ово је такође био и период интензивног страног утицаја — Француска и Холандија, поред Северне Немачке, јављају се као основни извори инспирације. Истовремено и римско право продире у значајној мери, захваљујући универзитетски образованим правницима који се, поред судских ствари, у већој мери баве и разним новим пословима растуће јавне управе. Сви ови утицаји заједно, међутим, нису били довољни да значајније модификују структуру и основне принципе нордијског права. У Шведској, Густав Адолф између 1610. и 1630. године формира нов судски систем са три Краљевска апелациона суда у самој Шведској и Финској, Врховни суд Данске оснива се 1661. године. Законодавне реформе, међутим, трају дуже. Данска усваја потпуно нов Национални законик 1683. године, а четири године касније дански краљ проглашава примену измењене верзије за Норвешку, која је прикључена Данској круни 1450. године. Нови законик Шведске (и Финске) усваја се 1734. године, а сачињен је од стране најдуже постојеће (most long-living) Краљевске комисије у шведској историји — била је основана 1686. године.

Ови национални законци формално су још увек на снази. У Данској и Норвешкој, међутим, мало је од њих данас остало. У Шведској, и у мањој мери у Финској, опредељење је било да се задржи општи оквир законика, тако да савремена законодавна реформа великим делом има облик измена и допуна (amending) и успешног новелирања комплетних „књига“ (Books) које сачињавају законик. Тако, да одаберемо један међу многим примерима, када је 1940. године, након више деценија припрема, Шведска усвојила потпуно нове законе у области грађанског и кривичног поступка, у преамбули стоји да ће „Књига поступка“ Општег законика Краљевства („Book of Procedure“ of the

General Code of Laws of the Kingdom), почевши од 1. јануара 1940. бити садржана у новим законима. Данас је већина „књига“ у потпуности измењена.

На тај начин се савремена правна реформа одвијала у виду доношења нових закона који су мењали стање у одређеној области или, пак, у виду стварања потпуно нових „књига“, односно делова ранијег Општег законика. Шведска је, као и у мањој мери Норвешка, чинила током XIX века енергичне напоре на доношењу нових законика. Међутим, већ око 1850. године, шведско законодавство напушта све покушаје и усваја метод сукцесивне и делимичне реформе.

4. Уставни оквири нордијског правног развоја на први поглед изгледају хетерогени. Шведски Устав из 1809. године био је најстарији писани устав у Европи све док 1974. године није био замењен новим документом правног модернизма чија је сврха била да да праву слику уставног развоја који се одвијао под окриљем старог документа. Истовремено, Устав из 1809. године изражава утицај теоретичара XVIII века, посебно Монтеѕкјеа (Montesquieu), као и сакупљено национално искуство — током XVIII века развио се партијски систем и парламентаризам, али је такође открио опасности од којих је ослабљена извршна власт, страначка борба и парламентарна корупција, могла изложити земљу. Устав из 1809. године покушао је да створи чврсту краљевску власт са ослонцем, на јак бирократски апарат и парламент са, у основи негативним, односно контролним овлашћењима. У погледу законодавних овлашћења ове две власти биле су равноправне, с тим што је у домену пореза парламент био суверен. Парламентаризам је био напуштен и заведена лична владавина краља са владом (Cabinet) коју су, током векова, првенствено сачињавали јавни службеници, правници, генерали и дипломате, а не политичари. Норвешка је усвојила сличан, али радикалнији устав који је предвиђао једнодомну скупштину 1814. године, а парламентаризам постаје стварност 1880. године. Само је Данска прошла развојни пут који се може назвати класично европским — краљевска аутократија од 1848. године, а након тога уставни развој ка демократији и парламентаризму који је окончан почетком XX века. Данашњи дански Устав из 1953. године изричито уводи парламентарни систем, што се такође односи и на Финску, која је усвојила републички Устав 1919. године, након ослобођења од Русије.

Једно посебно тело које изражава, као јак осећај јединства међу нордијским земљама, тако и значај њихових парламената је Нордијски савет (Nordic Council), основан 1946. године и којег сачињавају представници парламената четири земље и Исланда. Савет заседа по неколико недеља сваке године како би разматрао питања од заједничког интереса. Његове одлуке не обавезују, али његове препоруке имају великог утицаја на владе. Такође постоје редовни и институционализовани састанци чланова влада појединих земаља.

Треба нешто рећи и о положају људских права (human rights) у нордијским земљама. Оне које су чланице Европског савета биле су међу првима које су се придржавале Конвенције о људским правима (Human Rights Convention) и биле међу првима које су допустиле покретање поступака пред европским судским институцијама од стране својих грађана. Број спорова против њих је мали, а свега је неколико

успело. Ово, међутим, не значи да је јасан концепт људских права био изражен у јавним расправама у Скандинавији. Норвешки Устав из 1814. године имао је неколико неповезаних одредаба у стилу тог времена, као што је био случај и са финским, исландским и данским уставом. У шведском Уставу из 1809. године постојала је једна општа одредба, која је преузета из Краљевске заклетве (Royal Oath) која се давала парламенту у средњовековној Шведској. Мислим да је једино поштенo рећи да, као што је то случај у овој земљи, бројни нордијски правници сматрају да велики број законских одредаба о људским правима постоји у оним државама, у којима законодавна ситуација није обезбеђивала и стварну заштиту. Ипак, значајне су се промене одиграле. Нарочито у Шведској је ово питање изазвало редовне политичке сукобе између Социјалдемократске и других несоцијалистичких странака. Након усвајања Устава из 1974. године, који је предвидео лаконско решење овог питања, два су амандмана била усвојена 1976. и 1979. године, која су значила веома јасно јачање одредаба о заштити људских права. Тешко би се могло рећи да су се ове одредбе често користиле. Ипак, оне су доказ како о растућој свести о овом проблему, тако и о растућој забринутости о моћи и ризицима које у себи носи свеприсутна држава благостања, чак и у најбеневолетнијим и демократским ограниченим облицима у којима се јавља.

5. Након ове скице историјског развоја и политичких институција скандинавских земаља, издвојићемо неколико карактеристика њиховог правног система које су довољно оригиналне да их вреди споменути у овом кратком компаративном прегледу. Почели бисмо са законодавном процедуром (process of legislation), која има више ових карактеристика, а при томе, задржаћемо се првенствено на Шведској, где су ове карактеристике најизраженије.

Без обзира да ли иницијативу за измену постојећег или доношење новог прописа упућује влада, посланици у парламенту, односно организације или јавна тела, и за коју влада сматра да се односи на питање или пропис по којем треба поступити, редовна процедура претпоставља одређивање комисије. Последњих десетак година, просечан број оваквих комисија које су истовремено биле ангажоване, износио је у Шведској преко 300. Када се расправља о питањима која имају политичке импликације, чланови комисије су, по правилу, посланици — међутим, када се расправља о питањима стручне природе — судије, јавни службеници, и у нешто мањем броју представници интересних група чине већину. Комисију најчешће води судија, док су веома важне секретарске функције готово увек поверене млађим судским службеницима у сталном радном односу. Уобичајено је, у овој фази каријере, да се неколико година проведе на законодавним пословима било у неком министарству, било у некој од законодавних комисија. Израду нацрта (drafting) врши крајње брижљиво комисија, тј. један или више секретара, а извештај (report) комисије, по правилу, садржи исцрпну расправу о развоју проблематике или прописа о којем се ради, тренутно позитивно стање, као и решења страних законодавстава. Коначно, извештај комисије садржи детаљно образложење самог нацрта, његовог значаја и структуре, као и питања тумачења која се могу јавити. Укратко, извештај представља детаљни коментар нацрта — уосталом од

самог се почетка подразумева да ће га као таквог користити страни судови и други органи који треба да примењују предложени пропис. Као типичан пример може се навести Извештај Краљевске комисије из 1956. године, у вези са израдом новог Закона о ауторским правима, који сâм има око седамдесет кратких одељака, док образложење са објашњењем — преко 600 страница.

Извештај се доставља министру који је одредио комисију и, у већини случајева, објављује као упутство (command paper). Након тога, министар позива одребене субјекте — судове, јавну управу, локалну управу, а неретко и правне факултете, индустријска и трговинска удружења, синдикате и друга приватна удружења која су за тај нацрт заинтересована, да дају своје мишљење о извештају (opinion on the report). Број субјеката којима се министар обраћа за мишљење, може се кретати од стотину па до свега неколико специјализованих тела. Ова фаза законодавне процедуре, у којој се великом броју субјеката пружа могућност утицаја на владин предлог, очигледно значи и веома много додатног посла. Прошле (1985) године, Правни факултет у Упсали дао је око четрдесет мишљења у вези са разним законским предлозима. У оквиру Стокхолмског апелационог суда, једно се цело одељење искључиво бави припремањем мишљења. Већа индустријска удружења, као што је речимо Шведско удружење синдиката, такође има знатан број сталних службеника који су специјализовани за ове задатке. Само мишљење, међутим, може бити веома кратко, мада се у случајевима када се ради о питању од битног интереса за субјекат који је позван да да своје мишљење, могу јавити мишљења од десетак, чак и стотинак страна. О посебно значајним питањима, одговарајуће министарство објављује резиме (summary).

Следећа фаза поступка одвија се у министарству, где стручњаци за законодавство — обично млађе судије-сарадници, утврђују нов текст нацрта на основу извештаја комисије и датих мишљења. Приступа се писању — у форми имагинарног говора надлежног министра на седници владе — новог образложења у којем се сажимају напомене комисије и конструктивна мишљења. Текст се подноси Парламенту као предлог владе — осим у случајевима у којима преовлађују питања законодавне технике, уставности или тумачења, када се прво предаје Законодавном савету (Council on Legislation) којег сачињавају судије Врховног и Административног суда. Савет даје о предлогу образложено мишљење, обично доста кратко, затим га министар опет разматра и коначно, са изменама и допунама Савета, упућује се Парламенту. Последњи значајни документ у изради радног материјала често буде подуже мишљење парламентарног одбора којем се текст упућује. У овој фази, мање измене и допуне су доста честе. Насупрот томе, расправе у самом скупштинском дому обично су врло кратке, а само изузетно у последњем тренутку добе до измена и допуна о којима није раније расправљано.

Основна предност ове сложене јавне расправе у припреми прописа очигледно је у томе што се, по правилу, најконтроверзније тачке у потпуности расправе, и што се сврха прописа у потпуности разјасни све до најмањих појединости. Неодвојиви део припрема сваке сложене судске или административне одлуке је детаљно обављање радњи у претходном поступку. Треба, међутим, додати да овакав поступак

има и својих недостатака, чак и ако се не узму у обзир фактори као што су утрошено време и труд. Претходни поступак представља изазов влади, нарочито у случају када има слабу или нестабилну позицију, која ће уложити напоре да сам текст нацрта учини неодређеним и безопасним, док ће надлежни министар гледати да у своје мишљење укључи таква решења и предлоге у вези са применама, која се тешко могу извести из самог текста прописа. Са тачке гледишта обичног грађанина, међутим, постоји очигледни раскорак између текста нацрта који није много разумљив и импликација које постају јасне само путем проучавања обимног законодавног материјала који, мада разумљив правницима, није разумљив и ширим слојевима грађанства. Последњих двадесетак година, овај изазов био је понекад превелики чак и за политичаре.

У истом овом периоду јавља се појачана тенденција са циљем да се поједностави законодавна процедура, прецизније — њене прве фазе, тако што се припрема предлога и образложења не поверава самосталној комисији, већ мањим радним групама (*working parties*) у оквиру министарства, које раде под непосредним надзором надлежног министра. Тренутно је ангажовано шездесетак оваквих радних група. Овај је систем очигледно једноставнији и бржи, али подразумева теже политичке процедуре, мање отворености у изношењу аргумената *pro* и *contra*, а неретко и извештаје који су не само слаби, према шведским стандардима, већ и пристрасни. Овај начин рада постао је нарочито чест током последњих година социјалдемократске владавине седамдесетих година. Међутим, од избора 1976. године, знатно се мање користи.

Треба нешто рећи и о једном дуго поштованом феномену, тј. о нордијској законодавној сарадњи. Сарадња је успостављена 1872. године и од тада представља карактеристично обележје законодавног рада у области породичног и уговорног права, накнаде штете, привредног права, интелектуалне својине, а у знатно мањој мери у области јавног, кривичног и процесног права, финансијског права и прописа о некретнинама, тј. у областима у којима различите националне традиције имају већи утицај. Као последица сарадње, нордијско законодавство у области брачног права, старатељства, наслеђивања, уговора, средстава плаћања, продаја добара, патената, заштитних знакова и ауторских права, било је крајем шездесетих година готово идентично. Тада се, међутим, Шведска одлучује да настави сама, пошто су остале земље одбиле да прихвате брзе и радикалне кораке шведских социјалдемократа, посебно у областима брачног права. Крајем седамдесетих година, међутим, ред је поново успостављен.

Уобичајени начин припремања идентичног или веома сличног нордијског законодавства је путем одређивања комисија у свим земљама-учесницима, у организовању честих састанака комисија, као и службеника министарстава који учествују у појединим фазама поступка. На тај начин су крајњи резултати, тј. владини предлози — у мањој или већој мери идентични. Нордијско јединство обично служи као јак аргумент против евентуалних већих измена у самом поступку пред парламентом.

6. Разлог што смо ставили нагласак на законодавство је наравно тај, што су нордијски правни системи у бити системи у којима прео-

владава писано право, као и у свим европским земљама. Ово, међутим, не значи да се нордијско право карактерише систематизованим кодификацијама по узору на Code Civile или B. G. B. Ни дански, ни норвешки законници из 1683, односно из 1687. године, као ни шведски ни фински законик из 1734. немају ово обележје. Овај последњи је подељен на нешто што би се могло превести као „књиге“ („books“), тј. као шведска реч која се користи за означавање главних делова најранијих средњовековних законика и која значи „стуб“ у смислу компоненте у грађњи кућа. Међутим, наслови и садржина ових књига не представљају научну систематизацију и пре би се могло рећи да представљају напор да се обједине правила која регулишу поједина подручја живота која то захтевају. Књиге постојећег шведског законика су: књига брака, књига родитеља и деце, књига о наслеђивању, књига стварног права, „књига грађе“ — која до дан-данас није у потпуности прерађена и која још увек у великој мери садржи застарела правила у вези са сукобом између суседа на селу, „књига трговине“ — од које је остало свега неколико архаичних делова, упоредо са савременим прописима о уговорима, продаји, условној продаји, представништву, осигурању и растућем корпусу прописа о потрошачима. Такође постоје књиге кривичних дела и санкција, књига поступака, као и књига о извршењу пресуда. У областима у којима старе књиге нису замењене новим у којима се савремено законодавство не може укључити у стару структуру — као што је случај са интелектуалном својином, административним правом и социјалним законодавством — нови се прописи означавају према свом службеном наслову и хронолошки систематизују на крају импресивне публикације коју годишње издаје једна приватна издавачка организација под насловом „Закони Краљевине Шведске“ и која је незаменљиво средство сваком правнику.

Чињеница да је нордијско, а посебно шведско и финско право, на овај начин задржало оригинална обележја у односу на систематизацију, терминологију и у одређеној мери у односу на поједина решења, не треба да прикрије околност да је страни утицај био јак и трајан од раног средњег века па надаље. Већ сам се осврнуо на основне изворе овог утицаја током различитих периода. У овом контексту, међутим, прикладно је нагласити да се још почетком XVII века, а и касније, осетио јак талас национализма, нарочито у Шведској као реакција према страним утицајима. Што се тога тиче, Катедра за шведско право, основана у Упсали 1620. године, изгледа да је прва катедра домаћег права у Европи. Француска је следи крајем века, док већина земаља сматра римско право и канонско право за једине предмете вредне академског статуса све до XVIII, па чак и XIX века. Творци Шведског законика из 1734. године, свесно су покушавали не само да задрже све што се могло користити од старог домаћег права, већ и карактеристични, истовремено лаконски и конкретни језички стил средњовековних извора — нешто што још увек представља идеал, који је очигледно врло тешко остварити у савременом високостручном законодавству.

7. Као закључак покушаћемо да изнесемо неке особености судског и административног система помоћу којег се, бар у основним цртама,

може видети како ово право у стварности функционише. И овог пута ограничићемо се на Шведску.

Све до средине XX века, постојале су значајне разлике између градских и сеоских првостепених судова (*rural and urban courts of first instance*). Током 40-тих година овог века, усвајањем нове Књиге поступака, ова разлика нестаје, пошто је у основи усвојен систем сеоских судова у кривичним и породичним стварима, док је систем градских судова усвојен у општим грађанским стварима. У кривичним стварима, као и у већини случајева у породичним стварима судско веће (*Bench*) сачињава један стални судија којем су прикључене изабране судије — поротници-лаици (*elected lay assessors*) који, међутим, нису поротници у англосаксонском смислу, већ пуноправни чланови судског већа који одлучују како о фактичким, тако и о правним питањима. Међутим, постоје посебна правила о већању која председавајућем судији, осим у неким случајевима, дају одлучујући утицај. Ипак, по правилу, судија ће имати јак утицај на правна питања, као и у вези са тумачењима прописа. С друге стране, судије-поротници су, по правилу, лица са великим искуством у јавним пословима, нарочито у областима локалне управе. Бирају се на шест година и често су поново бирани, тако да углавном располажу доста добрим знањем, барем што се редовних ситуација тиче.

У грађанским стварима, судско веће чине тројица судија.

Са многих аспеката, првостепени судови представљају саму срж шведског јавног, а у сваком случају правног живота. Све до недавно, готово сви дипломирани правници проводили су у овим судовима две и по године као службеници — стручни сарадници, без обзира да ли ће касније наставити судску каријеру или прећи у адвокатуру, јавну управу или привреду. Две и по године проведене у суду још увек се сматрају као најбоље за почињање правничке каријере. Међутим, последњих десетак година, број дипломираних правника је толико порастао, да свега око педесет посто има ову могућност. Поред тога, првостепени судови још увек обављају бројне правне и административне послове које у другим земљама обавља управа, адвокатске канцеларије или банке, као што су, рецимо вођење земљишних књига, хипотека, регистрација тестаментна, обавезно пописивање некретнине умрлог, надзор над старатељством и вођење послова у вези са имовином малолетника. У том смислу не гледа се на судове као на нешто што обавезно асоцира на сукобе, кризе или поразе у животу.

Постоји шест апелационих судова (*courts of appeal*), од којих је највећи и најстарији у Стокхолму, основан 1614. године. Ови судови раде у одељењима (*divisions*), од којих свако сачињава петорица судија. Међутим, последњих 4—5 година, тројица судија-поротника учествују у стварима у којима судије-поротници учествују у првостепеном поступку, тако да је број сталних судија сведен на четири. Правници ову промену нису једнодушно дочекали као корак напред. Остаје да се види какве ће резултате дати.

Врховни суд (*Supreme Court*) основан је 1789. године ради преузимања послова Судског одељења Краљевог савета (*Judicial Division of the King's Council*), које је вршило функцију суда последњег степена.

Суд има три одељења, свако са по седам судија. За разлику од многих европских врховних судова, овај суд се не ограничава само на правна питања, већ поред тога оцењује и чињенично стање. Посебно веће од тројице судија одлучује да ли ће се поступити по правним средствима, а правила предвиђају да се најчешће одбацују они предмети који се сведе на проверу тачности утврђеног чињеничног стања од стране нижих судова.

Поред редовних судова, нарочито после другог светског рата, јавља се све већи број специјализованих судова (*special jurisdictions*), што је у неким случајевима без сумње значило напредак. Ово се нарочито односи на систем општих административних судова на општинском нивоу (*general administrative courts on county level*) који су установљени 1965. године, као и на повећани број другостепених административних судова (*administrative courts of appeal*) којих сада има укупно четири — најстарији је Стокхолмски суд (*Stockholm Court of the Chamber*), који је готово четири века био једини суд ове врсте. Како би се олакшао притисак административних жалби на Краља и Савет, 1909. године оснива се Врховни управни суд (*Supreme Administrative Court*) — мада на нижим нивоима систем управних правних средстава углавном остаје заснован на старим судским одлукама и као такав је компликован и донекле конфузан.

Још једна успешна творевина XX века био је Суд за радне спорове (*Labour Court*), који је основан 1928. године, са искључивом надлежношћу да одлучује у првом и последњем степену о стварима које се односе на тумачење и примену колективних уговора. Сачињавају га председник, без изузетка судија Врховног суда, два правника које поставља влада и по два представника општег удружења послодаваца, са једне, и радника и службеника, са друге стране. Суд има строго судску функцију, тј. нема овлашћења да посредује или да интервенише на тржишту радне снаге. Основ његовог поступања може бити само постојећи уговор. Дуго времена, пресуде овог Суда и озбиљни ставови до којих су долазили представници послодаваца и радника, истицани су као ремек-дела савременог шведског друштвеног планирања. Последњих десетак година, међутим, ова удружења изражавају незадовољство строгим придржавањем правних принципа од стране Суда, тако да су социјалдемократи основали комисију која треба да проучи могућност враћања поверења у Суд, у смислу „развоја друштвених вредности“, како је то истакао надлежни министар. Остаје да се види шта ће бити од ове иницијативе.

Поред ових специјализованих судова које смо споменули, основани су и други за области као што су социјално осигурање и стамбена питања. Уопштено говорећи, Социјалдемократска партија је крајем шездесетих и почетком седамдесетих година, изразила извесно неповерење према редовним судовима и с тим у вези, занимљиво је упоредити постојање мноштва специјализованих судова савремене државе благостања са бројним квази-судовима који су настали током XVII и XVIII века у доба меркантилизма и против којих се готово пре сто педесет година изјаснио либерални покрет са јасним опредељењем за редовне судове.

Не бисмо могли завршити без неколико речи о правном артиклу шведског извоза — омбудсману (*Ombudsman*). Функција је установљена

1809. године у Шведској, и прихваћена у Данској 1953. године, где је врло обдарен први вршилац ове функције иницирао веома успешно пропагирање ове институције, толико успешно да је концепт омбудсмана, уз безброј неспоразума и неразумевања, уживао највећу подршку од стране најезотичнијих земаља. Можда је то велика иронија правне историје, да управо у тренутку када се овај изум прихвата у целом свету, његова судбина у земљи где је настао није извесна. Омбудсман је посебан јавни тужилац кога је изабрао Парламент из редова најуваженијих судија коме је поверен задатак да врши надзор и води поступак. Формално, његова овлашћења су била, и још увек јесу, да покрене кривични поступак против једног или више јавних функционера, укључујући и судије, за радње које, по његовом мишљењу, захтевају, примену санкција. Редовни судови одлучују да ли је захтев основан, тако да и омбудсман, као и сваки други тужилац може и да не успе пред судом. Он ни у ком виду не може наложити отклањање незаконитости или неправилности. Пет је разлога (*raison d'être*) његовог оснивања. Пре свега некомплетност и неефикасност правних средстава у административном поступку против управе (*Crown*), друго, надмоћни положај бирократије, треће, начелна несменљивост готово свих јавних функционера — од председника Апелационог суда, до сеоског жандара, наредника или цариника; четврто, свеprisутност прописа у јавном животу која готово није допуштала расправу у управним стварима, као и веома екстензивна кривична одговорност чак и за најмањи преступ као нужна противтежа привилегованог положаја јавне функције. Оно што нас оправдава када изражавамо сумњу у будућност омбудсмана у његовој рођеној земљи је то да једини прави основ његове функције — утврђивање кривичне одговорности јавних службеника, готово да данас уопште и не постоји. Ово је последица двеју конвергентних тенденција: са једне стране жилави напори синдиката, посебно нижих службеника, да се ослободе положаја који их у исто време награђује и угрожава, а са друге стране, егалитаристичка оријентација социјал-демократске владе која се зарекла да уклони све што је остало од традиције и прописа који праве разлике између државних (краљевских) службенка и индустријских радника. Последица је била та да је кривична одговорност уз неке изузетке, замењена тзв. дисциплинском одговорношћу која се примењује на сличан начин као и код радних спорова у вези са колективним уговорима. Тако, одговорног службеника, по правилу, представља његово синдикално удружење. У овој врсти спора нема места за омбудсман, који мора да чека неку ретку и незанимљиву прилику у којој је јавни службеник уложио посебан напор да изврши редовно кривично дело у вези са службеном дужношћу. Мада је било реакције када су пуне импликације предочене посланицима, Парламент је ове разлоге уважио и нема потребе да наглашавамо да је након овакве одлуке мало вероватно да ће повратити систем који је био оријентисан ка појединачној одговорности службеника, насупрот интересима грађана за дисциплинованим јавним службеницима, егалитаристичким идеалима и иступања организованих интереса.

С енглеског превео
др Стеван Лилић

Stig Ströholm,

*Professor of Laws, Provost of the University in Upsala, Sweeden, and
President of the Royal Academy of Sciences and Literature in Upsala*

INTRODUCTION IN THE NORDIC LAW

Summary

It is not a rare case that the Nordic law is considered as a single legal entirety within a wider family of the „Romano-German law“, in spite of the existing particularities which distinguish it not only from the European continental legal system, at the one hand, and the general, namely common law system, at the other, but which make a ground of making a difference between legal systems of individual Nordic countries — Sweeden, Norway, Denmark, Finland and Iceland. Along these lines, the Nordic law is taking an „intermedial position“ between the European and general law. Out of historical circumstances which were influential for the particularity of the Nordic law, special role has been played by a relatively late including of Scandinavia into European trends, as well as by a relatively well-established and stable social structure of the Scandinavian countries, which have prevented deeper penetration of the adopted Roman and Canon laws in the Middle Ages, namely which had made possible the existence of numerous traditional legal institutes (for instance, in the family and property law relations). The institutes of the Nordic law which are of the comparative interest are numerous and they are characteristic for almost all aspects of legislation, administration and judiciary. Thus, for example, in the sphere of law-making in Sweeden (the situation is similar in other Nordic countries, too), the mediæval codes are still in use, namely „the books“ which regulate various spheres of legal activities. In fact, the contents of most of these books is changed today, but they still, as such, make a foundation of the Sweedish legislative order.

Numerous are also the particularities of the legislative procedure — namely, specific role of the so-called royal commissions, wide and composite public discussion, the significance of the commentaries, and the like. The organisation of the judiciary, too, as well as that of the administration in Sweeden has some specific characteristics, such as performing some affairs and activities by the courts, which are done in other countries by the banks, practicing lawyers or by the administration agencies (keeping the books of title for real prperty, the inventory of the property of the deceased, supervision and guardianship, and the like).

Finally, there is the well-known institution and creation of the Nordic law of „ombudsman“, which amounts to a particular kind of public prosecutor, and which has been established in 1809. A paradox of legal history in this case is perhaps also in the fact that, while this institution has been accepted by quite a number of countries in the world, people think in Sweeden about the possibility of its abolition.

Stig Ströholm,

*professeur de Droit, Vice-Recteur de l'Université à Upsala, Suède,
président de l'Académie Royale des Sciences et des Lettres à Upsala*

L'INTRODUCTION AU DROIT NORDIQUE

Résumé

Il est assez fréquent d'observer le droit nordique comme une entité juridique à l'intérieur de la famille du droit »romano-germanique«, bien qu'il existe des spécificités qui le distinguent non seulement du droit euro-

-continental, d'un côté, et du système juridique du Common Law, de l'autre, mais qui sont également la base de la distinction entre les différents systèmes juridiques des états nordiques la Suède, la Norvège, le Danemark, la Finlande et l'Islande. Dans ce contexte, le droit nordique occupe une position intermédiaire entre le droit européen et le droit du Common Law. Parmi les circonstances historiques qui ont exercé un impact sur la spécificité du droit nordique il faut relever l'insertion relativement tardive de la Scandinavie dans les courants européens, tout comme la structure social relativement façonnée et stable des états scandinaves qui a empêché une plus profonde pénétration de la réception du droit romain et du droit canonique au Moyen Age, assurant le maintien de nombreux instituts juridiques traditionnels (dans les rapports de famille et de propriété, notamment). Les instituts du droit nordique ayant un intérêt pour l'analyse comparative, sont nombreux et recouvrent presque tous les aspects de la législation, de l'administration et de la juridiction. Ainsi dans la législation de la Suède (comme dans les autres pays nordiques), les codifications médiévales sont toujours en vigueur, à savoir, »des livres« qui règlent certains domaines de la vie juridique. Bien que le contenu de la plupart de ces livres soit aujourd'hui modifié, ils continuent à constituer, en tant que tels, le fondement de l'ordre législatif suédois. Il existe, en outre, de nombreuses spécificités de la procédure législative, notamment le rôle particulier des soi-disantes »commission royales«, des débats publics amples et complexes, l'importance des commentaires, etc. L'organisation de la juridiction et de l'administration en Suède a aussi ses caractéristiques propres, à titre d'illustration, les tribunaux sont chargés de certains travaux qui sont dans d'autres pays effectués par les banques, par les avocats ou par l'administration (la gestion du cadastre, l'inventaire de la propriété du défunt, la surveillance et la tutelle, etc.). Enfin l'originalité du droit nordique la plus connue est l'institut d'»omboudsman«, une sorte de procureur public, établi en Suède en 1809. C'est un paradoxe de l'histoire du droit qu'au moment même où un grand nombre de pays du monde commence à accepter cet institut, en Suède on parle de sa suppression.

Патрис Желар (*Patrice Gelard*),
професор Факултета правних и економских наука у Руану, Француска

КОНТРОЛА УСТАВНОСТИ У ФРАНЦУСКОЈ*

Француска уставна традиција дуго се односила непријатељски према било каквој контроли уставности у Француској и искуства са увођењем контроле уставности била су у прошлости веома мало задовољавајућа. Тако је царски Сенат првог и другог царства коме је поверена улога чувара устава, био пре свега послушни слуга царске власти, а Уставни одбор четврте републике остао је мртворођена институција.

Ова концепција произлазила је из француске концепције суверености, и у извесној мери, концепције поделе власти.

Теорија националне суверености, владајућа у Француској од XIX века, а нарочито под трећом републиком, имала је за последицу одбацивање референдума и распуштања парламента, као супротних националној суверености оличеној у парламенту, и, истовремено, контроле уставности зато што вређа парламентарну сувереност и поделу власти. Тако је парламент, располажући сувереношћу, сам доносио законе који су, сходно теорији Каре д Малбера (*Carté de Malberg*) били израз опште воље, и према томе, нису могли да греше, нити су могли бити оспоравани.

Повратак, по Уставу од 1958, извесном облику народне суверености (референдум, распуштање парламента, избор Председника Републике путем непосредних општих избора) и ограничавања овлашћења парламента како у законодавној материји, тако и у материји контроле одговорности владе, сходно идејама рационализованог парламентаризма првог министра пете републике Мишела Дебреа (*Michel Debré*), у знатној мери су довели у питање нашу почетну концепцију.

Рационализовани парламентаризам је, у ствари, захтевао увођење једног органа са задатком да се стара да парламент не закорачи у владине надлежности и да се придржава уставних одредби. Било је могуће више решења: или увести прави суд, попут Врховног суда САД, или поверити овај задатак највишим судовима, или установити неки политички орган, допуњен више или мање стручњацима, или наћи неко ново решење. Осим тога, требало је изабрати између контроле *a priori*,

(*) Текст предавања које је проф. Желар одржао студентима Правног факултета у Београду 27. фебруара 1986. године.

тј. пре проглашења закона, и контроле *a posteriori*, сходно америчкој шеми. Требало је, најзад, прецизирати могућности покретања поступка.

Устав од 1958. је у свим овим питањима извршио оригиналан избор, у почетку зацело наметнут веома практичним императивима (као што је императив непосредног контролисања парламентарне активности), али се у стварности француска солуција у пракси показала као једна од најзначајнијих међу уставним институцијама контроле уставности закона.

I. УСТАВНИ САВЕТ — ОРИГИНАЛАН ОРГАН

1. Састав Савета

Уставни савет се по свом саставу појављује истовремено као политички орган (по начину одређивања чланова) и судски орган (по непокретности чланова).

Он има девет именованих чланова и, у датом случају, чланове по сопственом праву. Број од девет чланова подсећа на број британских правних лордова или судија америчког Врховног суда. Они се именују на девет година и сваке три године обнавља се трећина њих; они не могу бити поново именовани, сем у случају да су били именовани на место неког члана који је поднео оставку или умро пре истека мандата. Председник Републике именује три члана (међу њима и председника), а председник Националне скупштине и председник Сената именују сваки исто тако по три члана. Састав Савета је сада следећи:

Председник Републике је именовано: Ведела (Vedel) 1980, Мајера (Mayer) 1983. и Бадентеа (Badinter), као председника, 1986;

председник Сената је именовано: Лекура (Lecourt) 1980, Жозо Марињеа (Jozéau-Marigné) 1983. и Симонеа (Simmonet) 1986;

председник Националне скупштине је именовано: Жокса (Joxe) 1980, Марсијасија (Marcillac) 1983. и Фабра (Fabre) 1986.

Просек година старости је висок (судије мају између 65 и 82 године, са просеком од 75), а већина чланова су бивши политичари (Жозо-Мариње, Жокс, Марсијаси, Фабр), бивши дипломати (Ségalat, Gros) или професори права (Жорж Ведел, Ј. Р. Симоне и Р. Баденте), односно бивши председник Лиге за људска права (Даниел Мајер). Четири члана припадају садашњој опозицији, а пет садашњој већини.

Треба навести да је 1986. председник Митеран именовано Г. Бадентеа, бившег министра правде и професора права, за председника Уставног савета наместо Даниела Мајера, који је, дакле, био председник само три године и који је на сасвим неуобичајен начин поднео своју оставку Председнику Републике да би Г. Баденте дошао на његово место.

Чланови Уставног савета не могу обављати било какву приватну или јавну активност (с изузетком активности професора универзитета или свештеника), а њихова функција је неспојива с било каквим изборним мандатом (сем на локалном нивоу) и било каквим местом у државној служби. Они добијају плату у износу од 30.000 франака месечно.

Осим именованих чланова, чланови Уставног савета по сопственом праву су бивши председници Републике. Али ова ситуација се показала мало задовољавајућом. Бивши председници Ориол (Auriol) и Коти (Coty) су доиста заседали у Савету, али је председник Ориол престао да му припада 1962; генерал де Гол није никада заседао у Савету, исто као и председник Жискар д'Естен (Giscard d'Estaing) који је политички веома активан, што је само по себи неспојиво са активношћу члана Савета.

2. Надлежности Савета

Уставни савет није само уставни судија; он исто тако има и друга овлашћења која ћу убрзо навести.

Он је врховни изборни судија за изборе Председника Републике, посланика и сенатора.

Што се тиче избора Председника Републике, он региструје кандидатуре, проверава њихову сагласност са уставом и органским законом, стара се о правилном одвијању кампање, проглашава резултате и испитује жалбе (може се десити чак да поништи изборе). Од 1976. он исто тако може одложити председничке изборе у случају смрти неког од пријављених кандидата, а мора их одложити у случају смрти кандидата у току изборне кампање. Најзад, он утврђује постојање сметњи за вршење функције Председника Републике или упражњавање места Председника.

Што се тиче избора посланика или сенатора, који се *a priori* сматрају пуноважним, он може поништити избор или исправити изборне резултате.

У изборној материји Савету се може обратити било који грађанин који има интереса за то. Број поништаја је крајње мали (око пет приликом сваких избора у Скупштину, а ниједан на изборима у Сенат).

Напротив, у материји референдума овлашћења Савета су мала, пошто се он ограничава на то да се стара о правилности операција и да проглашава резултате (дакле, сада не постоји контрола уставности операција референдума).

3. Обраћање Савету

Осим у изборној материји, Уставном савету се не може обратити било ко. Од 1958. до 1974. Уставном савету су се у материји контроле уставности могле обратити само четири личности (независно од два случаја обавезног поступања Савета).(1) У питању су били Председник Републике, први министар, председник Сената и председник Националне скупштине. Године 1974. извршена је значајна реформа (с ем у погледу уставности међународних уговора), сходно којој је омогућено обраћање Уставном савету и од стране 60 посланика или 60 сенатора. Касније ћемо видети значајне последице ове реформе.

(1) Уставни савет се обавезно изјашњава о нацртима органских закона (закона који допуњавају Устав) и нацртима пословника Националне скупштине и Сената.

Тако, супротно Врховном суду САД, контрола уставности није отворена свима. То је, уз то, контрола *a priori* уставности закона, тј. пре њиховог проглашавања а не после њиховог примењивања сходно класичној шеми. Значај праксе Уставног савета у потпуности је оправдао одлуку од 1958.

II. ПРАКСА УСТАВНОГ САВЕТА

1. У почетку: пас чувар Парламента

Уставни савет је у почетку био по Уставу од 1958. замишљен у ствари као „пас чувар“, чији је задатак био да се стара да парламент не закорачи у владине надлежности и да се строго ограничи на улогу коју му је поверавао Устав.

Тако се у почетку Савету обраћао углавном први министар, а сасвим изузетно председник Националне скупштине или председник Сената (Председник Републике није никада искористио ову прерогативу). Савет је до 1971. схватао свој задатак рестриктивно и уско, не допуштајући било какво тумачење које би дозвољавало ма колико мало проширивање права парламента на основу широког читања устава. Савет је увек спречавао закорачивање Парламента у уредбодавна овлашћења владе, тумачио на рестриктиван начин његове надлежности у материји референдума и скрупулозно се старао да се парламент приликом усвајања органских закона или пословника ограничи искључиво на права изричито призната уставом.

Тако се у почетку Савет појављивао као орган у служби извршне власти, како по свом саставу тако и по сопственом схватању своје улоге.

2. Заокрет од 1971. и одбрана права и слобода грађана

Одлуком од 16. јула 1971. која се тицала текста закона о слободи удруживања (названог „Марселен закон“), који је предвиђао контролу рада појединих удружења, Уставни савет, коме се обратио председник Сената, прогласио је извесне одредбе овог закона несагласним уставу. Битна оригиналност ове одлуке је у томе што је Уставни савет, у образложењу одлуке, дао крајње широку дефиницију појма устава. У стварности, уставни текст *stricto sensu* не садржи ниједну одредбу о слободи удруживања. Насупрот томе, Савет утврђује да, „сматрајући да има разлога да се у ред основних начела признатих законима републике и свечано потврбених преамбулом Устава, уврсти начело слободе удруживања...“

Тако Савет у блок уставности ставља не само преамбулу Устава (супротно ранијим концепцијама), као и Декларацију права човека и грађанина од 1789. и преамбулу Устава од 1946, на које се преамбула Устава од 1958. изричито позива, већ и основна начела призната у законима републике, што омогућују готово неограничено проширивање блока уставности.

Овом одлуком од 1971. Савет постаје врло јасно заштитник индивидуалних права и слобода и отворено потврђује своју вољу да санкционише повреде које би могао учинити законодавац или прекорачења у поступању егзекутиве; он коначно утврђује уставну вредност преамбуле и текстова на која она упућује; он на тај начин значајно учвршћује углед институције. Пракса од 1971. биће касније развијена и допуњена бројним одлукама, међу којима су и оне од 16. јануара и 11. фебруара 1982. о закону о национализацији.

3. Уставна реформа од 1974. и одбрана парламентарне мањине од злоупотреба већине

Дана 29. октобра 1974, на иницијативу Председника Валери Жискар д'Естена, устав је био измењен тако што је групи од 60 посланика или 60 сенатора омогућено да се обрате Уставном савету исто као и четири личности којима је од почетка било дато ово право. Врло брзо ће парламентарна опозиција схватити корист од ове реформе и између 1974. и 1981. социјалисти и комунисти су широко користили ову могућност. Од 1981. ред је дошао на групе Окупљање за Републику (R.P.R.) и Унија за француску демократију (U. D. F.) које законе изгласане од стране садашње парламентарне већине систематски износе пред Уставни савет на контролу. У одлукама које су имале великог одјека, Савет је тако прогласио несагласним уставу законе о национализацији, о скупштинама прекоморских департмана, о универзитетима или о минималном броју жена у општинским већима. Али, Уставни савет није допустио да га опозиција увуче у систематско оспоравање законодавне активности већине. То му служи на част и то добро показује квалитет рада Уставног савета, који су међутим жестоко нападали извесни министри или припадници парламентарне већине, који можда нису схватили да Устав од 1958. није више онај од 1875. или 1946. и да прогласити један закон несагласним уставу не значи ипак да се владавина парламентарца замењује владавином судија.

*

Тако Француска од 1958. има контролу уставности. Рад Уставног савета током 26 година био је значајан за поштовање устава, одбрану права и слобода, одбрану парламентарне опозиције против злоупотребе права које би се могле правдати искључиво неограниченим пуномоћјем бирачких тела.

Француски систем је сада, у сваком погледу, веома задовољавајући.

Контрола *a priori* пружа бројне предности: закон подобан да буде проглашен несагласним уставу не примењује се ако је покренут поступак пред Уставним судом; отуда не може више бити „правних катастрофа“ када један закон после више година његовог примењивања уставни суд прогласи несагласним уставу, као што се може десити у државама које примењују контролу *a posteriori*.

Друга предност која заслужује да буде поменута: француски систем избегава непогодности владавине судија пошто се он ограничава на то да један закон прогласи потпуно или делимично несагласним уставу, наводећи тако парламент или егзекутиву да било поправе закон, било измене устав (хипотеза која се до сада није ниједном остварила).

Трећа предност: контрола *a priori* захтева ограничавање броја оних који се обраћају Савету и у том погледу се француски систем од 1974. показује посебно задовољавајућим.

Француски систем показује, на крају, и ту предност што доприноси ревалоризацији уставног права и, следствено томе, правне државе. Устав прецизира да одлуке Уставног савета обавезују јавне власти и управне и судске органе, чак иако понекад наша два највиша суда (Касациони суд и Државни савет) противрече својим решењима одлукама Савета (истина, у другостепеним питањима), без сумње због тога што ова два суда још недовољно познају праксу Уставног савета. Због тога настава уставноправне праксе на нашим правним факултетима добија све значајније место и тиче се не само јавног права и јавних слобода него и приватног права, кривичног права или социјалног и трговачког права.

Најзад, наш систем се интегрисао у француски политички живот. И тако, док је опозиција у свом заједничком програму 1971. предвиђала проображај Уставног савета у Врховни суд по америчком узору, више се, од како је она на власти, осим неколико безначајних покушаја, не поставља питање оспоравања садашњег система. Током 26 година, захваљујући можда квалитету људи који у њему заседају, али захваљујући и интелигенцији установе, Уставни савет је стекао своју племићку повељу, а Француска мало више демократије.

P.S. Овде нисмо говорили о уставној контроли управе; то је задатак који у ствари већ више од једног века испуњавају Државни савет путем тужбе због прекорачења надлежности и кривични судови путем екцепције илегалности.

Библиографија

Louis Favoreu, Loic Philip, *Les Grandes décisions du Conseil Constitutionnel*, 3e édition, Sirey 1984. и *Le Conseil Constitutionnel*, Paris, P.U.F., Collection „Que sais-je?“, 1980.

François Luchaire, *Le Conseil Constitutionnel*, „Economica“ 1980.

Le Conseil Constitutionnel, „Revue Pouvoirs“, № 13, 1980.

ВЕЛИКЕ ОДЛУКЕ УСТАВНОГ САВЕТА (ван изборних оспоравања)

I. РЕСТРИКТИВНА КОНЦЕПЦИЈА

17, 18, 24. јун 1959: *Пословник домова*

11. август 1960: *Радио претплата* (домен закона и уредбе)

23. децембар 1960: *Национално прегруписивање* (рестриктивна надлежност у материји референдума: „Ниједан текст му не поверава надлежност да одлучује по тужбама“)
23. април 1961: *Члан 16* (саветодавна надлежност)
6. новембар 1962: *Закон усвојен на референдуму о изборима Председника Републике* (Уставни савет може испитивати само законе које изгласа парламент, а не и оне који, усвојени од народа, представљају непосредан израз народне суверености)

II. ЗАОКРЕТ ОД 1971.

16. јул 1971: *Слобода удруживања* (проширивање подручја уставности на преамбулу, на Декларацију права од 1789. и на преамбулу од 1946, као и на основна начела призната законима републике на које се односи преамбула од 1946)
23. новембар 1973: *Мере лишавања слободе* (казна затвора може бити изречена само по закону)
- 29—30. децембар 1976: *Европска скупштина* (Устав не дозвољава преношење суверености на неку међународну организацију)

III. ЗАШТИТА ПРАВА ПАРЛАМЕНТАРНЕ МАЊИНЕ

12. јануар 1977: *Претраживање возила* (уставна вредност индивидуалне слободе)
Видети такође: 23. новембар 1977. (слобода наставе и савести),
25. јул 1979 (право на штрајк на радију)
22. јул 1980: *Оверавање управних аката*
19. и 20. јануар 1981: *Безбедност и слобода*

IV. ПРАВНА ДРЖАВА

16. јануар и 11. фебруар 1982. *Национализације* (начело једнакости и чл. 17. Декларације права човека)
25. фебруар 1982: *Децентрализација*
18. новембар 1982: *Општински избори*
 2. децембар 1982: *Децентрализација у прекоморским департманима*
20. јануар 1984: *Закон о оријентацији високог образовања*
11. октобар 1984: *Закон о штампи*
као и одлуке од 1985. о *Новој Каледонији и новом изборном закону* (10. јул).

Предео с француског
др Миодраг Јовичић

Patrice Gelard,
Professor of the Faculty of Law and
of Economic Sciences in Rouen, France

CONSTITUTIONAL CONTROL IN FRANCE

Summary

The French constitutional tradition has for a long time been intolerant toward the institution of the control of constitutionality, while treating it as incompatible with the conception of people's sovereignty and of division of power. The Constitution of the Fifth Republic of 1958 has, in concordance to the conception of the rationalized parliamentarism envisaged by it, provided particular body vested with the basic task to take care that the parliament does not encroach into government's competence and that it adheres to constitutional provisions. This was the Constitutional Council — a body which, by its composition, has been at the same time a political and the judicial body, while by its jurisdiction, it has been at the same time the constitutional and the elected judge. Initial, rather narrow possibilities for initiating the proceedings for preliminary assessment of the constitutionality of laws, have been extended in 1974 through the constitutional reform (when it was made possible that the Constitutional Council be addressed also by sixty members of parliament or by sixty senators).

In practice, the Constitutional Council went through several periods of its development. In the first one he has been »a watch-dog«, whose task has been to take care that the parliament does not encroach into government's competence and that the parliament be strictly limited to the role set forth to it by the Constitution. During such period the Council appeared to be a body in the service of the executive power. The turning point came about in 1971, when the Council is, first of all, the institution protecting the individual freedoms. Due to the 1974 constitutional reform, the Constitutional Council became since then also a means of defending the minority against the misuse by the majority. However, the Constitutional Council did not permit to the opposition to be dragged into systematic denying of legislative activities of the majority, which only goes to its credit and speaks in itself about the quality of that institution.

The system of control of constitutionality in France through the Constitutional Council has contributed to the revalorisation of constitutional law and, consequently, of the state of law. It is today an institution which is entirely integrated into the French political life.

Patrice Gelard,
professeur à la Faculté de droit et des sciences économiques
à Rouen (France)

LE CONTROLE CONSTITUTIONNEL EN FRANCE

Résumé

La tradition constitutionnelle française était longtemps hostile à l'égard du contrôle constitutionnel, considérant qu'il était incompatible avec les concepts de la souveraineté du peuple et de la séparation des pouvoirs. La Constitution de la Ve République, de 1958, conformément au concept du parlementarisme rationalisé qu'il met en place, prévoit un corps spécial, ayant pour tâche principale de veiller à ce que le parlement n'empiète pas sur les compétences gouvernementales et à ce qu'il respecte les dispositions constitutionnelles. Il s'agit du Conseil constitutionnel, le

corps qui selon sa composition, est parallèlement un organe politique et un organe judiciaire, et selon sa compétence, parallèlement le juge constitutionnel et le juge d'élection. Les voies de recours pour l'examen préliminaire de la constitutionnalité de la loi, initialement assez restreintes, ont été élargies en 1974, lors de la réforme constitutionnelle (la saisine du Conseil Constitutionnel par 60 députés ou 60 sénateurs a été rendu possible). En pratique, le Conseil constitutionnel a connu plusieurs phases. Dans sa première phase, il a été le «chien de garde» dont la tâche était veiller à ce que le parlement n'empiète pas sur les compétences gouvernementales et à ce qu'il se limite strictement au rôle que la Constitution lui confère. A l'époque, le Conseil apparaissait comme un organe émanant du pouvoir exécutif. Un revirement a eu lieu en 1971, quand le Conseil apparaissait essentiellement comme gardien des libertés individuelles. A la suite de la réforme constitutionnelle en 1974, le Conseil constitutionnel devient également le moyen de défense de la minorité parlementaire contre les abus de la majorité. Le Conseil constitutionnel n'a cependant pas accepté d'être amené par l'opposition à contester systématiquement l'activité législative de la majorité ce qui est son grand mérite témoignant de la qualité de cette institution. Le système du contrôle constitutionnel en France, par le truchement du Conseil constitutionnel, a contribué à la révalorisation du droit constitutionnel, et par conséquent, de l'Etat de droit. Cette institution est aujourd'hui entièrement intégrée dans la vie politique en France.

др Марко Младеновић,
редовни професор Правног факултета у Београду

ПРАВА И ДУЖНОСТИ СУПРУГА ЛИЧНЕ ПРИРОДЕ У ПРАВУ СОЦИЈАЛИСТИЧКИХ ЗЕМАЉА

І. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

1. Специфичности правних решења у социјалистичким земљама. — Закључење брака представља тек увод, почетни правни акт којим се заснива врло сложено трајно стање, брачни статус, који се никако не може свести на чист уговорни однос без обзира да ли је реч о законима социјалистичких или капиталистичких земаља. Особеност је, међутим, законодавства и правне теорије у социјалистичким земљама што проширују значај права и дужности брачних другова у два правца: а) посебно се подвлачи специфичност сложених брачних односа као *diferentia specifica* према грађанскоправним односима (одвајање брачног и уопште породичног права из система грађанског права управо због специфичности ових односа) и б) специфичност брачних односа у социјалистичким земљама у односу на класична законодавства на западу (идеолошко-правна компонента брачних односа). Док је прво обележје сасвим неспорно, бар у вредносном смислу, дотле би друго могло да изазове одређене полемике и подозрења. Ипак, подозрењима нема места, јер су управо највеће, суштинске реформе, идеолошки предодређене, извршене у овој области. Брига за историјску судбину жене учинила је да је у овој области извршена једна од најрадикалнијих револуција у правном систему. Нема много значаја што је нормативно-правни систем ишао испред општих прилика у друштву и система вредности у целини. Битно је да се морају у корену сасећи сви облици правне дискриминације жене и да јој се мора пружити енергична правна заштита да би се временом формална равноправност претворила у стварну. Дакле, равноправност полова и људске слободе постају „дух и демон“ новог законодавства(1).

Друго суштинско обележје овог законодавства је у апсолутној предности личних брачних над имовинским брачним односима. На чисто теоријском плану извршена је радикална смена система вредности, у складу са марксистичким начелом да је човек највећа вредност сама

(1) Видети Carbonnier, *Terre et ciel dans le droit français du mariage*, у књизи: *Droit privé français au milieu du XX siècle*, tome I, Парис, 1950, стр. 335.

по себи. Тако, брачни имовински односи одлазе у други план и уступају почасно место личним односима(2).

Треће обележје нормативног уређења брачног лично-имовинског режима ослања се на једну привидну противуречност. Наиме, иако су лични односи далеко значајнији од имовинских, они су готово „прогнани“ из закона. Неки од закона садрже тек по неко правило о овим односима. Насупрот томе имовински односи уређују се са уобичајеном прецизношћу, често и са претераним појединостима. Наравно да од овог правила има неких изузетака, али њима правило није нарушено. Зато је логично питање: зашто је то тако? Одговор не може бити једнозначан. Најпре, патријархално право уређивало је различита лична права мушкарца и жене у свим областима живота, па и у браку. Отуда је било више прописа који су те разлике прецизно одређивали. Друго, лични односи су претежно у домену морала, културе, васпитања, као део система вредности једног друштва у целини. Право само површински захвата у врло сложен и богат сплет интимне сфере у браку, а правна норма је само претежно морално-вредносна норма, која је ту тек да одреди минимум захтева за хуманим односима у браку, а све остало је ствар самих брачних другова(3).

2. *Сложена природа правних норми о личним и имовинским односима у браку.* — Привидна упрошћеност правних норми у социјалистичком брачном праву само је варљива слика у чијој се позадини тек наслућује сва динамичност брачних односа. Печат таквом стању даје постојање двојног субјекта. Права брачних другова састоје се из субјективног права мужа и субјективног права жене. Њихова равноправност у одлучивању о сваком питању чини ова права сложеним и релативним. Сваки супруг има право на неслагање са поступцима другог и право на приговор у случајевима неслагања о битним питањима. У неким правима овај сукоб решава суд(4), (чак и када су у питању неслагања о личним односима). Тако је равноправност мужа и жене, иако велика тековина цивилизације, истовремено и подлога за увећање броја правних конфликта и спорова. Напуштање доктрине о *pater familiasu* и о „брачном воћству“ увећало је број субјеката права и број субјективних права. Сва ова права постала су тако необично сложена и по правилу садрже више овлашћења, а нека су и алтернативно прописана, са могућношћу избора. Зато, правна теорија сва права и дужности супруга дели на императивна (*ius cogens*) и диспозитивна (*ius dispositivus*) (5). Управо, брачни статус представља скуп императивно-диспозитивних нор-

(2) Основни закон о браку СФРЈ непосредно је уређивао личне односе, а уређење имовинских односа делимично је препустио социјалистичким републикама. Такође, у законима Србије, Хрватске, Босне и Херцеговине и Косова — имовинско брачно право издвојено је из личног брачног права, као посебан одељак, при крају закона. ЗП Чехословачке садржи правила о личним односима док су имовински односи уређени у оквиру Грабанског законика. И правна теорија на томе одлучно инсистира. Тврди се да човек више није припадак имовине и да се његова вредност не мери новцем, већ људским квалитетима. Видети опширније, М. Младеновић, *Породично право*, I, стр. 335—340. и књига II, стр. 557—559; А. М. Белакова, Е. М. Ворожејкин, *Советское семейное право*, Москва, 1974, стр. 119—121.

(3) Види, Белакова, Ворожејкин, *ibid.*, стр. 119—121; Б. А. Рјасенцев, *Семейное право*, Москва, 1971, стр. 85—86; М. Младеновић, *ibid.*, књ. I, стр. 335.

(4) У чехословачком праву, ЗП пар. 19.

(5) Занимљиво је да је ову поделу подробно разрадила само југословенска правна теорија. Види, М. Беговић, *Породично право*, Београд, 1953, стр. 74—80; В. Бакић, *Породично право*, Београд, 1982, стр. 140—147; М. Митић, *Породично право*, Београд, 1980, стр. 178—182; М. Младеновић, *ibid.*, стр. 335—356. На основу увида у правну теорију других социјалистичких земаља, стиче се утисак да се оваква подела не сматра значајном.

ми којима се уређују лични и имовински односи у браку. Стиче се утисак да преовлађују још увек норме принудног карактера и поред општег смера ка демократизацији брака.

Принудни карактер већине норми о правима и дужностима супруга у браку скрива у себи још једну привидну противуречност. Нека од принудних права (посебно када је реч о личним брачним правима) нису снабдевена непосредном санкцијом. У ствари, ниједно лично право нема санкцију. Муж, на пример, не може папу *militari* вратити одбеглу жену на продужетак заједнице живота, нити жена може натерати мужа да јој буде веран или да јој помаже у кућним пословима. У свим личним, а и у неким имовинским правима, постоји само посредна санкција. У крајњој линији, код личних права, санкција се састоји у разводу брака, а код имовинских — поред елемената породичноправне има елемената и грађанско-правне санкције. Заправо, нека права која извиру из брачног статуса, нарочито лична, нису заправо породична, тј. брачна права. Већином, то су уставна права, или посебна субјективна права из других области (радно право, грађанско право, статусно право) која постоје независно од брака, али са закључењем брака она добијају нека нова обележја, задржавајући своје опште значење у праву, она постају и посебна брачна права(6).

3. *Подела личних права и дужности брачних другова.* — Сва права и дужности брачних другова обично се деле на две групе: на лична и имовинска брачна права. Међутим, много је прецизнија троеобна подела на: а) чисто лична права; б) лично-имовинска и в) чисто имовинска права(7).

Лична права могу се поделити на: а) права императивне природе и б) права диспозитивне природе. Постоји још једна група личних права, изван наведених, која су у многим законима расута и неповезана у целину, а која изражавају идеолошке и моралне основе брака у социјализму. Чини се да су она најдоследније разрађена у закону СР Србије у оквиру четири додирне идеје: а) *изграђивање свестране и слободне личности у браку*(8), б) *изграђивање хуманих односа у браку*(9), в) *развијање солидарности у браку*(10) и г) *друштвена подршка браку и брачним друговима*(11).

II. ПРИКАЗ ПО ЗЕМЉАМА

4. СССР, Бугарска, Румунија. — Основи законодавства СССР посећују само један члан личним односима: (1) избору презимена при за-

(6) У том смислу Бељакова, Ворожејкин, *ibid.*, стр. 120.

(7) Ова подела претежно је прихваћена у југословенској правној теорији: В. Бакић, *ibid.*, стр. 140; М. Митић, *ibid.*, стр. 176; М. Младеновић, *ibid.*, 339—340.

(8) Сваки брачни друг је слободан да развија своје радне, духовне и друге способности и да се самостално укључује у све облике друштвеног живота (чл. 65, ст. 1).

(9) „Однос између брачних другова заснивају се на међусобној љубави, поштовању и међусобном помагању“ (чл. 29, ст. I—III Заједничке одредбе за Србију, Војводину и Косово) и „Брак се заснива на слободној олауди мушкараца и жене да закључе брак, на њиховој равноправности, обостраној наклоности и љубави, поштовању, разумевању и поверењу“ (чл. 6, ст. 2).

(10) „Брачни другови су дужни да развијају осећање међусобне солидарности, као и солидарности према другим члановима породице а нарочито према својој рођеној и усвојеној деци“ (чл. 6б)

(11) „Друштвена заједница правним и другим мерама ствара погодне услове за складаан брак (чл. 6, ст. 3). Ово зато што се у браку „остварују истовремено интереси брачних другова, породице и друштва“ (чл. 6, ст. 1).

кључењу брака и (2) васпитању деце и другим питањима живота породице која супрузи решавају споразумно (чл. 11;); (3) слободи у избору рада и занимања (чл. 11, ст. 4) и (4) слободи у избору места становања (живљења)(12). ПК Киргијске ССР садржи још једну одредбу: „Супрузи су дужни указивати пажњу један другом“ (чл. 22, ст. 3).

2) *Бугарска*. Закон садржи сличне одредбе, с тим што као најважније правило наводи једнака права и дужности брачних другова (чл. 11, ст. 4) и обавезу супруга да живе заједно, осим ако важни разлози налажу да живе одвојено (чл. 11, ст. 1). Они су слободни при избору занимања (чл. 11, ст. 2), а кроз узајамну сагласност и заједничке напоре обезбеђују благостање породице и старају се о подизању и васпитању деце (чл. 12)(13).

(3) *Румунија*. ЗП Румуније такође садржи мало правила о личним односима супруга: муж и жена имају једнака права и дужности у браку (чл. 25), они одлучују споразумно о свим питањима у вези са браком (чл. 26) и, коначно, пред овлашћеним органом будући супрузи треба да наведу које ће име носити у браку (чл. 27 и 28).

5. *Чехословачка, Пољска, ДР Немачка*. — (1) Нешто више одредби садржи чехословачки породични кодекс: Муж и жена имају једнака права и дужности (пар. 18), они су дужни да живе заједно (чл. 18), да буду верни једно другом (пар. 17), да се узајамно помажу (пар. 18), да стварају здраву породичну средину (пар. 18), да се старају о задовољењу потреба породице према својим способностима и могућностима (у случају спора одлуку доноси суд) (пар. 19), заједнички се старају о „породичним пословима“, а ако дође до неспоразума — одлучује суд на предлог једног од њих (пар. 20, ст. 1), за обављање занимања и ступање на рад једног брачног друга није потребна сагласност другог (пар. 20, ст. 2).

(2) *Пољска*. — Пољски закон има неке сличности са чехословачким правом. Он прописује: једнака права и дужности у брачној заједници (чл. 23), заједницу живота (чл. 23), узајамно помагање (чл. 23) обавезу верности (чл. 23), међусобну сарадњу за добробит њихове породице (чл. 23), споразумно одлучивање о битним питањима породице (чл. 24), споразум о презимену (чл. 25).

(3) *ДР Немачка*. — Закон садржи нешто више правила о личним брачним односима: о избору презимена, са три допунска правила (чл. 7), о једнаким правима супруга (чл. 9, ст. 1), о рабању деце као циљу брака (чл. 9, ст. 2), о заједници живота (чл. 9, ст. 1), о вођењу заједничког домаћинства и сагласном решавању свих питања која се тичу заједнице живота и личног развоја (чл. 9, ст. 1), и о посебној заштити жене(14).

(12) Истоветне одредбе садржане су и у чл. 18 и 19, РСФСР, са једном малом разликом када је реч о избору презимена о чему ће касније бити речи. Совјетска правна теорија наводи и друга могућа лична права која закон не помиње, као што су: право на развод брака, право на усвајање детета и др. То су, према овом тумачењу, посебна права предвиђена у одговарајућим деловима породичног закона. У том смислу, Белакова, Ворожејкин, *ibid.*, стр. 119—120.

(13) Нацрт Породичног закона садржи неке значајне допуне: о избору презимена (чл. 11), о међусобном уважавању, разумевању и верности, поред већ раније садржаног правила о равноправности (чл. 15), о заједници живота (супрузи „живе заједно, осим ако важни разлози налажу да живе одвојено“) (чл. 16).

(14) „Односи између брачних другова треба да се развијају тако да се омогући жени да усклади своју професионалну и друштвену делатност са материнством“ (чл. 10).

6. *Мађарска, Југославија, Албанија.* — (1) ЗПС Мађарске уређује следећа лична права: равноправност брачних другова у правима и обавезама (пар. 23), обавезу верности (пар. 24), обавезу узајамног помагања (пар. 24), бирање заједничког места становања (пар. 25), избор презимена при закључењу брака (пар. 26)(15).

(2) *Југославија.* — У свих осам федералних закона, са неким мањим изузетцима, садржана су следећа правила о личним односима брачних другова: заједнице живота као садржина брака(16), обавеза верности брачних другова(17), обавеза узајамног помагања (и поштовања)(18), слобода у избору рада и занимања(19), обавеза поштовања равноправности(20), избор презимена при закључењу брака(21), одређивање места становања(22), вођење заједничког домаћинства(23). Правна теорија у Југославији помиње још и избор држављанства при закључењу брака југословенског држављанина са странцем, као једно од личних права брачних другова, али ово питање није уређено нормама породичног права(24).

(3) *Албанија.* — Албански законодавац, напуштајући дословно копирање југословенског права, нешто је изменио и по обиму сузио раније одредбе. Као лична права супруга закон садржи: једнакост права и обавеза (чл. 24), љубав („да се воле“) (чл. 24), верност (чл. 24), узајамно помагање у испуњењу породичних и друштвених обавеза (чл. 24), учествовање у задовољавању материјалних и културних потреба породице (чл. 24), заједничко одлучивање о свим питањима из брачних односа (чл. 25), избор презимена (чл. 26).

7. *Куба и Кина.* — (1) Кубански закон има доста дескриптивних правила од којих нека не могу да се подведу под класична правила о личним брачним правима. Према њему, брачни другови: имају једнака права и дужности (чл. 24); морају живети заједно (чл. 25); имају обавезу верност (чл. 5) (сва ова права постоје и када они не живе заједно и трају све до престанка брака — ст. 2, чл. 25); обавезу бриге за по-

(15) Ова одредаба је занимљива јер представља највеће одступање у социјалистичким земаљама од начела равноправности мушкарца и жене и представља уступак феудалној традицији. Ни нови мађарски закон из 1974. године није отклонио ову дискриминацију.

(16) „Брак је законом уређена заједница живота мушкарца и жене“ (Србија, чл. 26, ст. 1; исто и други закони). Ова одредаба не садржи само правила о обавези брачних другова да заједно живе већ и саму законску дефиницију брака.

(17) Србија, чл. 68, Македонија, чл. 24, Хрватска, чл. 31, ст. 2, Црна Гора, чл. 5, Војводина, чл. 29, Косово, чл. 52. Ову одредбу изричито не предвиђају закони Словеније и Босне и Херцеговине.

(18) Исте одредабе као у но. 17.

(19) Србија, чл. 65, ст. 1, Војводина, чл. 6, ст. 3, Косово, чл. 49, ст. 1, Словенија, чл. 46, Македонија, чл. 26, ст. 2, Црна Гора, чл. 8, ст. 3. Закони Хрватске и Босне и Херцеговине не садрже ову одредбу.

(20) У неким законима ово уставно право није поновљено као једна од личних обавеза брачних другова. Она је посебно нормирана у законима: Србија (чл. 67. — ова одредаба као заједничка, примењује се и у Војводини и Косову), Црна Гора, чл. 4, Босна и Херцеговина, чл. 42, Хрватска, чл. 31, ст. 1.

(21) Србија, чл. 393—406 (закон СР Србије садржи целокупну материју о личном имену), Македонија, чл. 25, Хрватска, чл. 30, Босна и Херцеговина чл. 46, Косово, чл. 388—393. Остали закони ово питање не уређују нормама породичног права, већ посебним законом о личном имену (Словенија, Црна Гора и Војводина).

(22) Србија, чл. 69, ст. 1, Црна Гора, чл. 8, Војводина, чл. 6, ст. 4, Косово, чл. 53, ст. 1, Словенија, чл. 47, Босна и Херцеговина, чл. 44 и Македонија, чл. 26, ст. 1.

(23) Србија, чл. 69, ст. 2, Војводина, чл. 6, ст. 1, Косово, чл. 53, ст. 2, Словенија, чл. 48, Босна и Херцеговина, чл. 45, Македонија, чл. 26, ст. 1, Црна Гора, чл. 8, и Хрватска, чл. 32, ст. 2.

(24) Видети, М. Беговић, *Породично право*, Београд, 1953, стр. 79; В. Баквић, *Породично право*, Београд, 1980, стр. 147; М. Младеновић, *Породично право*, књ. I, Београд, 1982, стр. 354.

родицу, при чему брачни другови морају сарађивати на васпитавању, подизању и старању о деци у складу са принципима социјалистичког морала (чл. 26); у вођењу домаћинства (куће) брачни другови морају учествовати до граница њихових способности и могућности и сарађивати у његовом развоју на најбољи могући начин (чл. 26); право да обављају професију или занимање и имају обавезу да помажу једно другом како би свако од њих могао да се усавршава и проширује своје знање; међутим, они морају увек да буду свесни да је породични живот тако организован да су ове активности усклађене са извршавањем њихових обавеза утврбених Породичним кодексом. (чл. 28).

(2) *Кина*. — Нови кинески Закон о браку из 1980. године, унео је неке доста значајне измене у овој области, изостављајући нека „идеализована“ лична права, а унесећи нека нова реалнија права. Садашњи текст садржи следећа лична права: Муж и жена уживају једнаки статус у породици (кући) (чл. 2, ст. 1 и чл. 9)(25). После закључења брака, жена може да постане члан мужевљеве породице и муж може да постане члан женине породице, у складу са сагласним жељама обе стране (чл. 8) (реч је практично о могућности мужа да постане члан женине породице што се у Кини сматрало срамним чином)(26). Ова одредба је изненађујућа због заокрета који чини закон у оживљавању великих породица, супротно духу закона од 1950. У борби против феудалног система требало је подржати малу породицу, коју сачињавају родитељи и деца, и такав покушај је учињен. Међутим, прописујући да један од супруга (муж или жена) улази у породицу другог (уместо да створи своју сопствену породицу) продужава се охрабривање великих породица. Та чињеница има значаја и код остваривања обавезе издржавања. Велика породица добија нови економски значај у социјализму који је тежио да она нестане(27). Муж и жена имају подједнако право да носе његово или њено презиме (чл. 10). Оба супруга, муж и жена, слободни су да се ангажују у производњи, у раду, у учењу и у учешћу у друштвеним активностима; нико од њих није овлашћен да ограничава или да се противи правима другог супруга (чл. 11)(28). „Муж и жена обавезни су да практикују планирање породице“ (чл. 12). Ово је нова одредба у кинеском закону. Она је у складу са свестраним напорима кинеског друштва да се смањи прекомерни наталитет. При томе се употребљавају разни аргументи да би се оправдала пракса планирања рабања: тиме се наводно подстиче слобода брака и склапања брака из љубави, штити се моногамија, равноправност полова, остварује се заштита жене, детета и старих људи. „Али, главни аргумент је малтузијан-

(25) Ранији текст је гласио: „Муж и жена су другови који живе заједно и уживају једнаки статус у породици“ (чл. 7).

(26) Према кинеској традицији, удата жена напушта своју породицу да би ушла у породицу свога мужа. Сматра се као усвојени члан нове породице. Надживелост ове традиције манифестује се још до наших дана, на пример, у наслеђеном праву: удовица може наследити свекра и свекрву било по праву представљања, било као усвојено дете. У том случају она губи право наслеђа према својим сродницима (родитељима). Супротан случај је када породица има јединицу и „усваја“ свога зета. Такав случај је веома редак и на лошем гласу. „Усвојени зет“ изложен је презиру. Нова одредба има за циљ, дакле, да стави тачку на овакву традицију (Види: TSIEN TCHE=hao, *La nouvelle loi sur le mariage et l'évolution du droit de la famille en Chine populaire*). Rev. int. dr. comp., 1981, № 4, стр. 1020.

(27) TSIEN Tche-hao, *ibid.*, стр. 1020.

(28) Ранији текст је гласио: „Оба супруга, муж и жена, имају право на слободан избор занимања и на слободно учешће у раду или у друштвеним активностима“ (чл. 9).

ског типа: са мање деце на исхрани, породичне тегобе су мање тешке, материјални живот је лакши, дакле, породица је срећнија“(29). Муж и жена, најзад морају подстицати и помагати једно другог (чл. 14, ст. 1)(30).

III. ИМПЕРАТИВНА ПРАВА

8. *Обавеза поштовања равноправности брачних другова.* — Ова обавеза изражава се у једнаким правима и дужностима брачних другова у свим личним и имовинским односима у браку и породици. У ствари, овде је реч о прокламовању потпуне пословне способности удате жене. Ступањем у брак она не губи пословну способност. Укинути су *manus* и *patria* и *potestas*. Но, ово правило је више од обичног правног начела. Оно је идеолошко-морална норма која се изражава у захтеву за демократизацијом и хуманизацијом брака и породице(31).

Обавезу поштовања равноправности у браку изричито предвиђају готово сви закони са неким незнатним изузецима(32). При томе постоји само незнатна разлика у формулацијама(33). Најгачније су оне формулације које говоре о равноправности у правима и обавезама, јер „... принцип равноправности не значи само једнакост у правима, већ и у обавезама једног супруга према другом и оба супруга, на решавању питања обезбеђења благостања породице и бриге о васпитању и издржавању деце“(34).

9. *Заједница живота брачних другова.* — Заједница живота представља суштину и садржину брака и његов циљ. Обично се под заједничким животом подразумева просторно и духовно јединство, с тим

(29) TSIEN Tche-hao, *ibid.*, стр. 1021. Овај писац наводи податак да се планирање породице ослања и на економске санкције (које нису типичне само за Кину, јер се примењују и у другим социјалистичким земаљама, али са супротним циљем: подстицање натаалтета). Наиме, дециј додатак се смањује за свако наредно дете, а највеће повластице ужива само једно дете, јер за осталу децу породица мора да делимично допринесе трошковима за њихово школовање.

(30) Закон од 1950. садржавао је много више обавеза: да се воле, поштују, помажу и бригу један о другом, да живе у хармонији, да се ангажују на производном раду, да се старају о деци и да заједнички допринесе доброти породице и изградњи новог друштва (чл. 8).

(31) Познате су одредбе АГЗ, ФГЗ, НГЗ, ШГЗ, о губљењу пословне способности удате жене, као и правна изрека да у браку мушкарац и жена постају једно биће, а то биће је мушкарац. Позната је и изрека Плавола да пословна неспособност удате жене није последица њеног пола, већ њеног статуса. Потреба да добије одобрење свога мужа не лежи у слабости њеног разума, јер удата жена нема слабији разум од девојке и удовице, а оне немају потребу да траже одобрење. Њено стање, према Плаволу, није стање неспособности, већ њене зависности. Жена није неспособна зато што је жена, већ зато што је удата жена. Узрок њене неспособности налази се у правима која су закључењем брака поверена њеном мужу (Планиол, *Droit civil*, Парис, 1932, Том I, р. 335). Ово су, дакле, познати аргументи у прилог патријархалног брака. Али, не мање су, бар у Југославији, познате одредбе Српског грађанског законика од 1844. године: „Младоетинцима угодобљивају се и сви они који не могу, или им је забрањено својим имањем руковати: такви су сви ума лишени, раскипуће судом проглашене, пропалице, презадуженици, којих је имање под стечај потпао, удате жене за живота мужевљева“ (чл. 920).

(32) Румунски закон, тако, не садржи одредбе о равноправности, али је она зато садржана у Уставу НР Румуније: „Жена има иста права као и мушкарац (чл. 23). Пуну равноправност жене у правима у свим областима друштвеног живота, потврђују и румунски писци. Вигети, Victor G. Cadere, *Aperçu général sur le droit roumain du mariage et des régimes matrimoniaux*, Rev. int. droit contr., 1967, № 3, р. 675—688. И у југословенском праву, закони Словеније и Македоније не наводе је изричито, али је и овде правно изједначавање брачних другова норма уставног карактера.

(33) „Мушкарац и жена имају једнака права у браку“ (Пољска, Чехословачка, ДР Немачка и Бугарска), „... једнака права и обвезе“ (Албанија, Куба, Мабарска), „... мушкарац и жена имају једнака лична и имовинска права“ (СССР), „брачни другови су равноправни у свим личним имовинским односима“ (Југославија).

(34) Ненова, А., *Семејно право Народной Републики Болгариј*, у књизи: *Семејно право зарубежных европейских социалистических стран*, Москва, 1979, стр. 37.

што је духовно јединство важније: брак се ствара вољом и одржава се на вољи. Прекид заједнице живота не значи увек напуштање одређеног места, већ одређеног стања ствари. Зато треба разликовати заједницу живота од „кохабитације“ односно „заједничког становања“, „вођење заједничког домаћинства“. У овом погледу постоје неке разлике у законима социјалистичких земаља. Неке од њих не уређују изричито ово лично право брачних другова (СССР, Румунија, Албанија), али га негативно одређују, тј. предвиђају санкцију због закључења фиктивног брака⁽³⁵⁾. Други закони не праве довољну разлику између „заједнице живота“ и „места становања“, нарочито мабарски: „брачни другови бирају место становања заједно. Одступање од овога могуће је само у изузетним случајевима“ (чл. 25)⁽³⁶⁾. Нису сасвим коректни ни закони према којима „муж и жена су дужни (морају) да живе заједно“⁽³⁷⁾. Нешто су ближе истини, мада ни оне нису сасвим тачне, законске формулације да супрузи „живе заједно, осим ако важни разлози налажу да живе одвојено“⁽³⁸⁾. Најприближније стање ствари — „заједницу живота“ су нормирали немачко и југословенско право. Према ПК ДРН „супрузи живе заједно...“ (чл. 9, ст. 1). И даље: „Сви послови који се тичу њиховог заједничког живота... репавају се сагласно“ (чл. 9, ст. 1). Још одређенији смисао има формулација у југословенском праву: „брак је ... заједница живота мушкарца и жене“ (чл. 26, ст. 1 ЗБПО СР Србије).

Ако заједница живота представља суштину и садржину брака, какве су правне последице ако је дошло до прекида заједнице живота? На то питање одговарају изричито само неки закони. „Ако супрузи живе одвојено зато што један од њих не жели да настави брачну заједницу, обавезе које ствара брак и даље постоје“⁽³⁹⁾. Супротно овом ставу, у југословенском праву има значајних одступања од правила да права и дужности између брачних другова трају и по прекиду заједнице живота. Закон о наслеђивању први је одступио од традиционалних правила, па је предвидео да право наслеђивања престаје ако је заједница живота супруга престала споразумом или кривоцом једног од њих (чл. 22, ст. 2, тач. 3 Закона о наслеђивању СР Србије). Овој чињеници придаје значај и Закон о пензијском осигурању (чл. 120, тач. 4). У области брачног права, право на законску алиментацију у току брака везано је за начин престанка заједнице живота (у зависности је од кривице); формално постојање брака није одлучујућа чињеница. У неким федералним јединицама и право на развод условљено је трајањем прекида заједнице живота брачних другова (две или три године). Треба рећи да у конкуренцији формалног брака и његове садржине,

(35) ЗБПВ СР Хрватске не предвиђа никакву санкцију, јер законодавац погрешно сматра да су фиктивни бракови веома ретки.

(36) Ако је, наиме, реч о заједници живота — нема никаквих одступања јер се о томе супрузи не могу споразумети, а ако је реч о одређивању места становања, супрузи су слободни да се о томе споразумевају, а не само „у изузетним случајевима“. Они нису дужни да у сваком случају живе заједно.

(37) Пољска, чл. 23, Чехословачка, пар. 18, Куба, чл. 25. „Живети заједно“ и „заједница живота“ нису истоветни појмови. Супрузи могу живети одвојено, а да заједница живота није прекинута (и обратно).

(38) Бугарска, чл. 11. Ни овде у крајњој линији није реч о заједници живота, већ о кохабитацији, а законодавац је друкчије хтео, тј. да укаже на значај заједнице живота.

(39) ДР Немачка, чл. 17. Сличну одредбу садржи и кубански закон: „Права и дужности које су утврђене овим закоником за супруге остају у важности све док брак није правно престао, чак и када супрузи не живе заједно из било ког разлога“ (чл. 25).

која се изражава у заједници живота, постепено све већу превагу добија садржина над формом. Додуше, у већини социјалистичких земаља, брачно право није довољно следило ову тенденцију.

10. *Обавеза верности.* — Ова обавеза представља традиционално моралну основу брака. Она не садржи само идеју о *полној*, већ и о *моралној* и *духовној* верности. Када је развод брака почивао на теорији кривице, било је више бракоразводних узрока који су представљали повреду обавеза верности(40). У социјалистичком праву (као и у савременом праву уопште) обавеза верности је прописана као једна од правних обавеза брачних другова, али, практично, њен значај све више слаби. До овакве еволуције није довело (само) слабење брачног морала, већ измена основа на којима почива демократски брак. Проширење људских слобода не значи неморал али може значити толерантнији однос према поступцима и „анонимним излетима“ другог брачног друга. Социолози цинично примећују да је право на прељубу постало једно од синдикалних права. У том правцу кретала се и еволуција брачног права. Више не постоји непосредна санкција: постоји обавеза без правне санкције. Ни у једном брачном закону социјалистичких земаља прељуба није изричито санкционисана, а у великој већини нису прописани ни узроци засновани на кривици (осим у Црној Гори) па ни посебни узроци. Тако, обавеза верности доспева у област моралних начела, или тачније, морално-правних начела, које није снабдевено санкцијом. Но, и поред свега већина закона предвиђа ову обавезу: „брачни другови су обавезни на верност“(41).

Обавезу верности не прописују изричито *совјетско*(42), *бугарско*(43), и *кинеско право*(44). У југословенском праву, ову обавезу не предвиђају само закони *Словеније* и *БиХ*(45).

11. *Узајамно помагање.* — Један од основних задатака брака јесте помоћ у невољи, болести, сиромаштву и беди и подршка у несрећи, која се не изражава само у економској помоћи, већ и у моралној подршци, у васпитној, стручној, професионалној и свакој другој помоћи. Ова обавеза у социјалистичким земљама је узајамна због примене начела равноправности. То још значи и да жена овде нема само повећана права већ и повећане обавезе. Можда ову идеју најприближније изражава албански закон: Брачни другови треба да се... узајамно помажу

(40) Практично сви бракоразводни узроци засновани на теорији кривице (развод као правна санкција) били су у некој вези са повредом ове обавезе. Додуше, ланчко право није признавао „духовно неверство“ које је играло доста видну улогу у канонском праву у систему несвађејних бракова, али су зато полно и морално неверство били у првом плану (прељуба, рабење о глави, неоправдано или злонамерно напуштање брачног друга, тешке увреде, нечастан живот, злостављање и слично).

(41) Мабарска, пар. 24; слично и други закони: Пољска, чл. 23, Чехословачка, пар. 18, ДР Немачка, чл. 5, ст. 1, Албанија, чл. 25, Куба, чл. 25. У југословенском праву: Србија, чл. 68, Хрватска, чл. 31, ст. 2, Македонија, чл. 24, Црна Гора, чл. 5, Војводина, чл. 4, Косово, чл. 52.

(42) Совјетско право садржи друкчију формулацију. Оно говори у чл. 1. о стварању породичних односа „... на осећањима међусобне љубави, другарства и поштовања свих чланова породице...“ (Основе, чл. 1 РСФСР, чл. 1).

(43) Закон ову обавезу не предвиђа, али је предвиђа Нацрт, чл. 15.

(44) Уместо ове обавезе која је постојала у Закону од 1950. године нови закон предвиђа обавезу планирања породице, што је, по мишљењу законодавца, значајнији друштвени задатак.

(45) Разлози за овакав став леже вероватно у напред поменутој чињеници да ова обавеза нема непосредну санкцију, па је и систем бракоразводних узрока такав да питање верности уступа место питању: да ли је брак, из било ког узрока, толико поремећен, да би развод био једини лек.

у испуњењу породичних и друштвених обавеза и да учествују у задовољавању материјалних и културних потреба породице“ (чл. 24). Већина закона, додуше, на много лапидарнији начин изражава исту идеју: муж и жена... узајамно се помажу“(46), дужни су пружати „несебичну помоћ једно другом“(47). Југословенско право, поред узајамног помагања, додаје још и „поштовање“(48). Нацрт ЗП НР Бугарске садржи сличну допуну: поред узајамног помагања, још и „поштовање“ (чл. 25). Кубански закон је особен због императивне форме: „супрузи морају... узајамно се помагати“ (чл. 25). Ова обавеза није изричито предвиђена само у законима СССР Бугарске (садашњи текст) и Кине(49).

12. Слободе у избору рада и занимања. — Право на рад сваког човека у социјалистичким земаљама је једно од најважнијих уставних права. Зато ступање у брак не може ни на који начин да угрози ово уставно право човека. У животу, додуше не мора увек бити тако. И о овом питању супрузи се, по правилу, договарају. Али, нико од њих није по закону овлашћен да ограничава пословну и радну способност другог. Такав захтев не би уживао судску заштиту. Ово право стога представља значајну тековину демократског брака, за разлику од патријархалног брачног система(50). Ипак, ово право није изричито прописано (као лично брачно право) у неколицини закона: у *Пољској*, *Мађарској*, *Албанији*, у *СР Хрватској* и *СР БиХ*, али не зато што га законодавац не прихвата већ зато што је сматрао сувишним да једно уставно правило понавља у брачном праву. Осим тога, ово питање се подробније уређује нормама радног права.

Но, већина земаља је сматрала да га треба уврстити и у ред личних брачних права. Најјасније је ову идеју изразио ЗП СР Чехословачке: „За обављање занимања и ступање на рад није потребна сагласност другог брачног друга“(51), али има и неких занимљивих разлика. Наиме, поред права на рад, неки закони помињу и право *на даље школовање и образовање и ангажовање у јавним пословима*(52). У поменутих законима ово право није једнострано: оно представља и обавезу другог супруга да му пружи несебичну помоћ да оствари своје амбиције (ДР Немачка, чл. 10, ст. 2), односно оба супруга имају обавезу да помажу једно друго како би свако од њих могао да се усавршава и проширује своја знања (Куба).

(46) Пољска, чл. 23, Чехословачка, пар. 18.

(47) ДР Немачка, чл. 5, ст. 1.

(48) Србија, чл. 68, Словенија, чл. 44, Македонија, чл. 24, Хрватска, чл. 31, ст. 2, Босна и Херцеговина, чл. 43, Војводина, чл. 4 и Косово, чл. 52.

(49) Кинески закон од 1950. задржавао је неке одредбе које су фаворизовале жену на штету мужа: муж је био дужан да подмири породичне дугове ако средства нису била довољна за подмирење повериоца из заједничке имовине; по разводу брака, само је отац дужан да допринеси издржавању детета ако је оно поверено мајци, а не и мајка, ако је дете поверено оцу (TSIEN Tche-hao, *ibid.*, стр. 1019).

(50) Удата жена, према СГЗ из 1844. године није могла без одобрења мужа бити трговац, одати се било каквој слободној професији (лекар, инжењер, професор, адвокат), нити бити глаумица, државни или приватни чиновник, нити запослена у фабрици, итд. (Ж. Перић, *Лично брачно право*, Београд, 1934, стр. 79—90). Ове одредбе примењивале су се све до завршетка II светског рата.

(51) Чехословачка, пар. 20, ст. 27. Сличне формулације садрже и други закони, али има и неких занимљивих разлика. Наиме, поред права на рад, неки закони помињу и право на даље школовање, и образовање и ангажовање у јавним пословима. ДР Немачка, чл. 10, ст. 2, Бугарска, чл. 11, ст. 3 (Нацрт чл. 17), СССР, Основи, чл. 11, ст. 4, РСФСР, чл. 19, ст. 2, Куба, чл. 28, Кина, чл. 11, Југославија — Србија, чл. 65, ст. 1, Војводина, чл. 6, ст. 3, Словенија, чл. 46, Македонија, чл. 26, ст. 2, Црна Гора, чл. 8, ст. 3, Косово, чл. 53, ст. 2.

(52) ДР Немачка, Кина и Куба.

IV. ДИСПОЗИТИВНА ПРАВА БРАЧНИХ ДРУГОВА

13. *Појам*. — Постоји врло широк круг права и дужности о којима се брачни другови могу споразумевати. Већина ових односа је сасвим изван правне регулативе. То су свакодневни интимни, љубавни и другарски односи засновани на полном и духовном заједништву. Овде се убрајају и све друге делатности које се одвијају током брака. Све оне имају сличности у сваком браку, али и много разлика. Могло би се чак рећи да ниједан брак не личи на други. Са становишта права постоји само неколико типичних односа за све бракове које право уређује својим нормама. Међутим, управо због различитих животних ситуација, а и самих људи, брачно право допушта да сами брачни другови својим споразумима слободно уређују ове односе. То је област диспозитивног брачног права где нема принуде. Брачни другови могу, али не морају, да поступају онако како то чини велика већина брачних другова. Понекад, они неће ни моћи тако да раде, о чему закон мора водити рачуна.

У савременом свету, а дакако и у социјалистичким земљама, брачно право проширује области брачних слобода и могућности договорања и споразумевања, а постепено сужава простор за примену принудног личног права(53). Као најтипичнија лична права у браку диспозитивне природе могу се навести: а) заједничко (споразумно) одлучивање и сарадња брачних другова (општа норма о границама споразумевања), б) избор (и евентуална промена) презимена, в) избор места становања, и г) вођење заједничког домаћинства.

14. *Заједничко (споразумно) одлучивање и сарадња брачних другова*. — Као општа норма о диспозитивним правима брачних другова она је заступљена у великој већини закона, али управо овде постоји велико шаренило од различитих приступа и формулација. Вероватно је најближа духу демократског брака формулација коју је дао закон Србије: „Брачни другови заједнички и споразумно одлучују о свим питањима од заједничког интереса“(54). Други закони су или ужи или непрецизнији: о битним питањима породице“ (Пољ., чл. 24), „о породичним пословима“ (Чех., пар. 20, ст. 1), „о свим питањима у вези са браком“ (Рум., чл. 26), „сви послови који се тичу њиховог заједничког живота и личног развоја“ (ДР Нем., чл. 9, ст. 1), „односи међу супрузима изграђују се...“ (Буг., Напрт, чл. 15), „питање васпитања деце и друга питања“ (СССР, Основи, чл. 11 ст. 3, РСФСР, чл. 19, ст. 1), „о свим питањима из брачних односа“, (АЛБ., чл. 25) „морају бити свесни да је породични живот тако организован да њихове активности морају бити координиране на извршавању њихових обавеза утврђених овим законом“ (Куба, чл. 28). Поред споразумног и заједничког одлучивања, неки закони додају још и сарадњу: „они су дужни... да сарађују за добробит породице коју су својим браком засновали“ (Пољ. чл. 23) „да учествују у задовољењу

(53) Амброаз Колен (Ambroise Colin) француски правни класик, питао се почетком овог века: „Да ли је човек пре свега робен ради среће или је човек робен ради дужности?“ И одмах је одговорио: „Ова друга идеја, идеја о дужности, готово потпуно доминира уставном браку“ (Colin, *L'élargissement du divorce*, „La revue de Paris“, № 1906, р. 542—565).

(54) Чл. 29, ст. 2. Ова одредба се примењује и у Војводини и на Косову (заједничке одредбе). Треба рећи да у другим федералним законима у Југославији таква или сар слична одредба не постоји. ЗЕПО Хрватске прописује: „Брачни другови споразумно одлучују... о томе како ће обављати послове који се тичу брачне, односно породичне заједнице“ (чл. 32, ст. 2). Исту одредбу има и ПЗ Босне и Херцеговине (чл. 45).

материјалних и културних потреба породице“ (Алб., чл. 24), супрузи морају сарађивати поводом деце, затим у циљу развоја домаћинства и на помагању једно другом у образовању и проширивању знања (Куба, чл. 28).

Пољски и чехословачки закон не задовољавају се пуком декларацијом. Они предвиђају и санкцију: ако се супрузи не сложе сваки од њих може тражити да суд о неспоразуму донесе одлуку(55). На супротном становишту, бар привидно, јесу они закони који ово питање уопште не нормирају: Мађарска и Кина(56).

15. *Избор (и промена) презимена.* — У складу са начелом о потпуном изједначењу жене са мушкарцем, ваљало је очекивати да ће и код избора презимена при закључењу брака све социјалистичке земље бити доследне у његовој примени. Истини за вољу, огромна већина је остала доследна и о овом питању. Само две од њих нису одолеле традицији (Пољска и Мађарска). Но, и поред готово јединственог става о суштинском питању, закони су се разишли око начина избора презимена, дакле, око правно-техничких питања. Упрошћено говорећи сва решења могу се поделити у неколико група:

(1) *Закони који најдоследније примењују начело равноправности.* Овде су брачним друговима стављена на располагање четири решења: а) сваки брачни друг може задржати своје презиме, б) један брачни друг (муж или жена) може узети презиме другог супруга, в) један брачни друг може задржати своје презиме, а други брачни друг свом презимену може додати презиме другог брачног друга, или презимену другог брачног друга додати своје презиме, и г) оба брачна друга могу свом презимену додати презиме другог брачног друга, или презимену другог брачног друга додати своје презиме. Ово решење прихвата најдоследније југословенско право(57). Сличан став прихваћен је у основи у праву СССР. Тачније, у СССР су примењена два решења. Прво је изражено у начелном ставу да савезне републике могу својим законодавством да предвиде право супруга да носе двојно презиме (мужа и жене). Другим речима, оне не морају да се одреде за ову варијанту, већ само за прве две опције које предвиђају Основе законодавства СССР и савезних република о браку и породици: а) супрузи по својој жељи бирају презиме једног од супруга као њихово заједничко презиме и б) сваки од супруга задржава своје дотадашње презиме (чл. 11, ст. 1 и 2)(58). Од савезних држава у СССР ово решење прихватају: Белоруска ССР (чл. 19.), Украјинска ССР (чл. 19), Грузијска ССР (чл. 20), Азербејџанска (чл. 20), Таџијска ССР (чл. 18). Једини изузетак представља случај ако брачни другови већ носе двојно презиме. Тада се неће допустити ново удвајање(59). У неким другим законима у том случају се оставља супрузима да, од своја ранија два презимена, изаберу једно

(55) Пољска, чл. 24, Чехословачка, пар. 20, ст. 1.

(56) Кинески закон о браку из 1950. године у чл. 8 предвиђао је извесне облике споразумевања и сарадње супруга поводом подизања деце, благостања породице и изградње новог друштва. Ова одредаба је, као што је раније напоменуто, изостављена из новог текста закона.

(57) Србија, чл. 402, Босна и Херцеговина, чл. 46, Македонија, чл. 25, Хрватска, чл. 30. У осталим федералним законима избор презимена при закључењу брака уређен је посебним прописима (о личном имену).

(58) Све савезне републике нису прихватиле могућност избора двојног презимена (на пример, Руска СФСР).

(59) Види, Бељакова, Ворожејкин, *ibid.*, стр. 122.

за јавну употребу и уз њега се додаје друго презиме(60). Румунско и бугарско брачно право такође прихватају овакво решење, допуштајући у основи све четири могућности(61).

(2) *Закони који допуштају само две опције.* — Могло би се рећи да већина земаља прихвата решење према коме су могуће само две опције: а) супрузи могу носити заједничко презиме, при чему, жена може узети презиме мужа или муж може узети презиме жене; б) сваки од супруга може задржати своје презиме које је имао пре ступања у брак. Овај став прихватили су: РСФСР (чл. 18), Чехословачка (пар. 8), Румунија (чл. 27), Албанија (чл. 36. ст. 1) и Кина (чл. 10)(62).

(3) *Специфичност пољског права.* — Сасвим је неуобичајено за право социјалистичких земаља да законодавац прописује посебна правила за жену, која су мања од права мушкараца. Чак и када би она била иста, законодавац никада не употребљава изразе „жена има право“ или „муж има право“, осим када је то по природи ствари неопходно. Зато се закони служе изразима „брачни другови“ или „супрузи“, односно „будући брачни другови“ или „вереници“ ако је реч о поступку закључења брака. Од овог правила пољски закон прави озбиљан изузетак. Одредба чл. 25. ЗПС гласи:

„Пар. 1. Приликом закључења брака жена може изјавити да задржава своје раније породично име или да ће поред њега додати породично име свог брачног друга; исто тако, она може изјавити да узима породично име свог мужа. Ако се жена није изјаснила о свом будућем породичном имену, она ће носити породично име свог брачног друга.

Пар. 2. Ако жена задржи своје раније породично име додајући поред њега породично име свог брачног друга, њено породично име не може се састојати из више од два дела. Ако су раније породично име жене или мужа сложени, жена одлучује о томе који ће делови ући у њено породично име.“

Ово је решење предвиђено пре законских измена у 1974. години. Премда овде није реч о некаквој озбиљној дискриминацији жене, јер је управо њој препуштено да одлучује о свом будућем презимену, ипак је недостајао један детаљ за обезбеђење њене правне једнакости. Муж не може узети презиме жене. Очекивало се да ће се ова дискриминација реформом из 1974. године отклонити. До тога није дошло. Додат је само нов параграф (3) који гласи: „ако жена задржи своје презиме, муж може додати свом презимену презиме жене“(63).

(60) Пољски ЗПС, чл. 25, ст. 2. Иако допушта сва решења као и други закони који се овде наводе. Пољска не спада у ову групу јер њено законодавство има другачији приступ промени презимена.

(61) Бугарска, чл. 7, Румунија, чл. 27.

(62) Кинески закон није довољно јасан или је бар неодређен. Према њему, „сваки брачни друг може задржати своје презиме“. Треба претпоставити да је овде заправо предвиђен изузетак од општег правила да ступањем у брак један брачни друг (жена) узима презиме другог брачног друга. Закон од 1950. године имао је супротну формулацију: „муж и жена имају право да употребљавају мужевљево или женино презиме“ (чл. 11).

(63) Основни закон о браку СФРЈ од 1946. године, чија је важност укинута, садржавао је неке облике правне дискриминације жене: а) Закључењем брака муж није могао добити презиме жене. Могао је само свом презимену додати и њено (чл. 7, ст. 1), б) Брачна деца могла су носити само презиме оца, а не и мајке (чл. 7, ст. 4). У основи, ово решење је истоветно са пољским.

(4) *Правна дискриминација жене у мађарском праву.* — Док је у пољском праву мушкарац фаворизован на штету жене при избору презимена само делимично, у мађарском праву учињен је потпуни уступак традиционалном, у првом реду, феудалном праву. Додуше, постоје четири решења и нека од њих нису сасвим неповољна по жену, али изненађује задржавање оних решења која су у супротности са уставном одредбом о равноправности жене и мушкарца. Због изузетно парадоксалног призвуча прошлости у мору социјалистичког егалитаризма, треба навести део законског текста (пар. 26) у изворној верзији:

„(1) Супруга након склапања брака по избору може:

- а) да носи мужевљево пуно име и презиме, додајући своје име,
- б) да носи мужевљево презиме, додајући своје пуно име и презиме,
- в) да носи мужевљево презиме, додајући своје пуно име,
- г) да носи искључиво своје име и презиме.

(2) *Матичар је дужан да обавести невесту о томе да има право на збор имена које ће носити након склапања брака. Невеста је дужна да се о томе изјасни.“*

Ако склапа нови брак, супруга не може носити име и презиме свог ранијег супруга, а ако је жена осуђена правоснажном судском пресудом, суд може на захтев бившег мужа забранити употребу имена које је стекла у складу са тачком а) и б) (чл. 26, ст. 4 и 6)(64).

*

Презиме које је стечено закључењем брака не може се мењати по одредбама брачног права. Одлука о избору је неопозива(65). Овако стечено презиме може се мењати само у посебном управном поступку ако за то постоје оправдани разлози. То је општа норма која важи за све законе. Међутим, има разлика о дејствима промене презимена према другом брачном другу. У совјетском праву промена презимена једног не повлачи промену презимена другог брачног друга(66). У румунском праву, до промене презимена у управном поступку може доћи само уз сагласност другог брачног друга (чл. 27). Према Закону СР Србије, брачни другови могу споразумно у току брака мењати своје презиме, или то може учинити само један од њих(67).

(64) У осталим законима, по правилу, брачни друг може задржати презиме које је стекао закључењем брака и само од његове воље зависи да ли ће узети своје раније презиме. Он је дужан да се о томе изјасни у року од шест месеци.

(65) ДР Немачка, чл. 7.

(66) Чл. 14. Основа, чл. 41 РСФСР.

(67) Ово тумачење извире из општег опредељења законодавца да се у управном поступку може мењати лично име (рођено име и презиме) и да за такву промену не постоје никаква ограничења, осим ако се против лица води поступак за кривично дело за које се гони по службеној дужности или је лице већ осуђено за такво кривично дело, док казна није извршена или док трају правне последице осуде, као и лицу за које се утврди да је захтев поднело ради избегавања законом утврђених обавеза. Исто тако, надлежни орган управе одбије прелог ако се тражи промена имена у пограно име или презиме, у име или презиме којим се вређа морал или које је у супротности са обичајима и схватањима средине (чл. 405 ЗБПО Србије). Слично решење предвиђено је и у другим федералним јединицама.

16. *Избор места становања.* — Патријархални правни систем овлaпшћивао је мужа да одлучује о избору места становања(68). Правило о избору места становања садржи у себи три идеје: а) супрузи су равноправни у одлучивању о избору места где ће живети; б) супрузи нису дужни да станују (живе) заједно иако по правилу они то углавном чине и в) не постоји непосредна санкција за остварење права на заједничко становање. Наиме, брачни другови се могу споразумети да заједнички станују, а могу се споразумети да одвојено станују, ако они то желе или ако немају услова за заједничко становање. Уколико дође до неспоразума, право на заједничко становање не може се остварити судским путем. Једина посредна санкција био би развод брака(69).

Већина закона не садржи ово лично право супруга. Неки закони, као што је већ истакнуто, не праве довољно јасну разлику између „заједнице живота“ и „заједничког становања“(70). Једино закони СССР, Југославије и делимично Мађарске прикладно формулишу ово право: „Сваки од супруга је слободан у... избору места становања“(71). Слична је формулација и у југословенском праву: „брачни другови одређују споразумно место становања“(72). Формулација мађарског закона је противуречна: „брачни другови бирају место становања заједно. Одступање од овога је могуће само у изузетним случајевима“(73). Испада да један брачни друг може изузетно сам, без сагласности другог, да бира место становања. У кинеском праву не говори се о избору домицила, већ о избору породице (мужевљево, или женине)(74).

17. *Вођење (заједничког) домаћинства.* — Уобичајена последица брака је да супрузи воде заједничко домаћинство. То је опште правило. Али, од њега има изузетака, јер супрузи који нису у могућности да заједно станују, неће бити ни у могућности да воде заједничко домаћинство. И овде се прича понавља: у патријархалном правном систему муж је шеф породице(75). Истина, у неким законодавствима жена је имала „право кључа“, што јој је давало нека овлашћења у оквиру домаћинства. У праву социјалистичких земаља укинута је сегрегација у кућним пословима, укинута је подела рада која је створила занимање „домаћице“. И не само то, бар теоријски, жени је омогућено да крене „из домаћинства у човечанство“. Зато, ово законодавство даје право

(68) На пример, АГЗ, пар. 92, прописује: „Жена ... је дужна ићи за мужем у пребивалиште његово...“ СГЗ из 1844. има сличну одредбу: „Супруга, пак, дужна је мужа свога слушати, наредбе његове набуђавати, за њим ићи и где он за добро набе с њим онде живети“ (пар. 110).

(69) У југословенској судској пракси није оправдан разлог за одвојен живот ако један супруг не жели из неоправданих разлога да следи другог у место где је овај премештен само зато што се то њему не свиђа (М. Младеновић, *ibid.*, стр. 353).

(70) Закони Бугарске и ДР Немачке. Ако ове одребе имају у виду кохабитацију а не заједницу живота, онда је императивна форма у којој је норма изражена: „да живе заједно, осим ако важни разлози налажу да живе одвојено“ — није у духу ове одребе, тј. погрешна је. Управо, суштинска одредница демократског брака је да се о кохабитацији брачни другови могу слободно споразумевати.

(71) Основни ... СССР, чл. 11, ст. 4, РСФСР, чл. 19, ст. 2.

(72) Србија, чл. 69, Црна Гора, чл. 8, Војводина, чл. 6, ст. 4, Косово, чл. 53, ст. 1, Словенија, чл. 47, Босна и Херцеговина, чл. 44, Македонија, чл. 26, ст. 1, Хрватска, чл. 23, ст. 1.

(73) ЗПС Мађарска, пар. 25.

(74) Види, напомену 26.

(75) СГЗ Краљевине Србије: „Особито пак муж се сматра као старешина куће и родбине, и по томе је његова дужност поглавито кућом и имањем управљати, за снабдевање своје супруге по могућству старати се, ну од сваке напасти бранити, и на сваком месту заступати“ (пар. 109).

супрузима да се споразумевају о начину вођења домаћинства, о обављању свих кућних послова(76).

Већина закона социјалистичких земаља није сматрала за потребно да посебно нормира и овај вид остваривања личних права у браку. Зато, о њему има помена само у неколико закона: Чехословачке(77), Кубе(78), и Југославије(79).

ПРАВНИ ИЗВОРИ

1. Породични законик НР Албаније, од 23. VI 1965. и 29. VI 1982.
2. Породични законик НР Бугарске, од 15. III 1968.
3. Закон о породици Чехословачке Социјалистичке Републике, од 4. XII 1963.
4. Закон о браку НР Кине, од 10. IX 1980.
5. Кодекс о породици НР Кубе, од 14. II 1975.
6. Законик о браку, породици и старатељству НР Мађарске, од 4. V 1947.
7. Породични законик Демократске Републике Немачке, од 20. XII 1965.
8. Законик о породици и старатељству НР Пољске, од 25. II 1964.
9. Законик о породици НР Румуније, од 4. IV 1956. (са каснијим изм. и доп.)
10. Основи законодавства СССР и Савезних република о браку и породици, од 27. VI 1968.
11. Кодекс о браку и породици Руске Совјетске Федеративне Социјалистичке Републике, од 30. VII 1969.
12. Основни закон о браку СФРЈ, од 6. V 1946.
13. Закон о браку и породичним односима СР Србије од 7. VI 1980.
14. Закон о браку САН Војводине, од 20. II 1975.
15. Закон о браку и породичним односима САН Косово, од 28. III 1984.
16. Породични закон СР Босне и Херцеговине, од 9. VII 1979.
17. Закон о браку СР Црне Горе, од 5. VIII 1973.
18. Закон о браку и породичним односима СР Хрватске, од 21. III 1978.
19. Закон о браку СР Македоније, од 15. X 1973.
20. Закон о браку и породичним односима СР Словеније, од 4. VI 1976.

(76) У правној теорији се под вођењем домаћинства подразумевају сви послови који су неопходни за свакодневни живот: уређење и одржавање стана; набавка покућства и памирница, припремање хране, чипшење, прање веша, брига о деци и др. (види, М. Младеновић, *ibid.*, стр. 353—354).

(77) Чехословачка, пар. 19: „О задовољењу потреба породице засноване браком дужна су да се старају оба брачна друга према својим способностима. Као задовољавање потреба породице сматра се и старање о детету и заједничком домаћинству.“

(78) Кубански закон врло инспиративно и мало патетично дочарава супрузима сву лепоту њихових брачних дужности: „Они морају учествовати до граница својих способности и могућности, у вођењу домаћинства и сарађивати у његовом развоју на најбољи могући начин“ (чл. 26).

(79) Према југословенском праву, брачни другови споразумно одлучују о вођењу (заједничког) домаћинства: Србија, чл. 69, ст. 2, Војводина, чл. 6, ст. 1, Косово, чл. 53, ст. 2, Словенија, чл. 48, Босна и Херцеговина, чл. 45, Македонија, чл. 26, ст. 1, Црна Гора, чл. 8, Хрватска, чл. 32, ст. 2. Између ових закона има извесних не тако значајних разлика у формулацији.

Dr Marko Mladenović,
Professor of the Faculty of Law in Belgrade

INDIVIDUAL RIGHTS AND DUTIES OF SPOUSES IN THE LAWS OF SOCIALIST COUNTRIES

Summary

Considering at first the theoretical issues, the author points out at some particularities of the laws of socialist countries regarding their approach to the individual rights and duties of spouses. These relations are, in fact, *diferencia specifica* of the autonomous status of the marriage (and family) law as regards the civil law. They have also been until quite recently the ideological identity card for emphasizing the advantage of the socialist as compared to the bourgeois law, since they are proclaiming the total equality between the man and the woman in marriage. The third specificity is in the absolute advantage which is granted to the individual (personal) relations over the property law ones, which is particularly emphasized in the legal theory, and which is partly implemented also in the sphere of law-making.

However, in spite of such standpoints, the law, namely, the statute, contains quite less provisions concerning the personal relations than it does concerning the property law relations between the spouses. This is explained, among other reasons, by the fact that the traditional law has regulated various rights of man and woman in more details, as well as that the individual relations are more and more entering the sphere of moral rules. However, in spite of the simplicity of the legal norms, the picture is deceiving, since these relations are becoming more and more complex due to the presence of the double subject and of wide possibilities of their discord, which should be affirmed also by the analysis in the present article.

In the second section the author reviews the individual rights and duties of the spouses in various countries, which includes all European socialist countries, as well as, out of Europe, Cuba and China. The purpose of this comparative analysis is in stating the identical properties in the ideological approach, while also the differences which exist in the legal approach, especially in case of Cuba and China.

In the third section of the article the rights and duties are considered of the spouses which are of imperative character, such as the following: the duty of honouring the equality of status; the community of life between the spouses; the duty of faithfulness (which is more and more acquiring only a moral importance); the duty of mutual aiding and complete freedom in the choice of work and profession.

Finally, in the fourth section the rights and duties are reviewed and analyzed of a dispositive character, such as the following: joint and mutual coming to agreement in the sphere of decision-making (as a general norm); the choice (and a change) of name; the choice of place of residence; and having a joint household. The author particularly analyzes the only two, but distinguished examples of legal discrimination of woman in the case of change of name at concluding the marriage, which do exist in the Polish, as well as in the Hungarian law, and which are an expression to the patriarchal (namely, feudal) tradition.

Dr Marko Mladenović,
professeur à la Faculté de Droit à Belgrade

LES DROITS ET LES DEVOIRS PERSONNELS DES MARIÉS EN DROIT DES PAYS SOCIALISTES

Résumé

Dans ses considérations d'ordre général, l'auteur indique d'abord quelques spécificités du droit des pays socialistes dans son approche à l'égard des droits et des devoirs personnels des mariés. Ces rapports représentent, en effet, la *diferencia specifica* de l'autonomie du droit de mariage (et de famille) à l'égard du droit civil. Ils sont, en outre, la légitimation idéologique qui sert à souligner les avantages du droit socialiste sur le droit capitaliste, vu la pleine égalité de l'homme et de la femme dans le mariage que ce premier proclame. La priorité absolue donnée aux rapports personnels sur les rapports matériels en est la troisième caractéristique, soulignée particulièrement par la doctrine et appliquée partiellement par la législation. Mais, en dépit de ses affirmations, la loi contient beaucoup plus de dispositions relatives aux droits matériels entre mariés qu'aux droits personnels. Cela s'explique, entre autres, par le fait que le droit traditionnel réglait les droits du mari et de la femme defféremment et, par conséquent, avec plus de détails, comme par le fait que les droits personnels entrent de plus en plus dans la sphère des principes moraux. Mais, cette simplification apparente des normes juridiques trompe, car les rapports deviennent de plus en plus complexes en raison de l'existence du sujet double et de nombreuses possibilités de leur désaccord, ce que l'analyse faite dans cet article vient confirmer.

Dans la deuxième partie l'auteur expose les droits et les devoirs personnels des mariés par pays, englobant tous les états socialistes européens, ainsi que Cuba et la Chine. Cette analyse comparative vise à démontrer l'identité idéologique mais aussi certaines différences dans l'approche juridique, notamment à Cuba et en Chine.

La troisième partie examine les droits et les devoirs des mariés de nature impérative, à savoir, l'obligation de respect de l'égalité, la communauté de vie des mariés, l'obligation de fidélité (revêtant de plus en plus une signification purement morale), l'obligation d'assistance mutuelle et la pleine liberté quant au choix d'emploi et de profession.

Enfin, la quatrième partie étudie les droits et les devoirs de nature dispositifs, parmi lesquels: la prise de décision commune et concertée (en tant que principe général), le choix (et le changement) de nom, le choix de lieu de domicile et la gestion d'un foyer commun. L'auteur attache une attention particulière à deux exemples uniques mais notoires de la discrimination en droit de la femme relative au changement de nom lors de la conclusion du mariage, figurant seulement en droit polonais et surtout en droit hongrois, en tant que concession à la tradition patriarcale, voire féodale.

др Александар Михајловски,
 научни саветник Института за криминолошка и социолошка
 истраживања у Београду

СУБЈЕКТ КРИВИЧНОГ ДЕЛА

I. Претходне напомене. — Дијалектичко-материјалистичко схватање, на коме се заснива марксистичка дефиниција општег појма кривичног дела, захтева посебно разматрање питања о субјекту овог кажњивог деликта.

Кривично дело, као индивидуално-друштвена појава, мора се посматрати као дијалектичко јединство материјалних, објективних и људских, субјективних елемената. Кривично дело, са становишта друштвене вредности коју вређа, неоспорно је једна објективна социјална чињеница. Али, овај деликт не можемо апстраховати од личности онога који га чини. Криминално понашање *увек је* и конкретно испољавање делатности реалног човека, које карактеришу одређена психолошка и социолошка својства.

Свака апсолутна објективизација појма кривичног дела доводи у питање криминално-политичке циљеве кривичног права. Кривично право, као средство историјски конкретне државно-друштвене политике, тежи да врши одређени морално-етички утицај на оне који посежу за добрима која уживају заштиту његових санкција. И ако кривично право, као облик правно организоване криминалне политике, не би потпуно јасно одређивало ко, каква лица се уопште могу сматрати носиоцем криминалне антисоцијалне делатности, оно не би било у стању да ефикасно усмерава свој друштвени утицај.

У грађанској теорији често срећемо објективно схватање појма кривичног дела, чији је најистакнутији представник творац трипартитног теоријског система кривичног права Тома Живановић. Метафизички метод, којим се овај аутор служи у анализи кривичноправних категорија, наводи га да кривично дело раздваја од питања одговорности за његово извршење. Зато он и сматра могућим одређивање појма кривичног дела без субјекта, односно мимо субјективног момента, па каже: „Потпуно... је без значаја за појам кривичног дела, да ли је радња хотена и проузрокована вољом извршиоца, и да ли је овај вин и уопште кривично одговоран“⁽¹⁾.

(1) Т. Живановић, *Основни проблеми кривичног права*, Београд, 1930, стр. 201.

Овакво схватање појма кривичног дела, засновано на метафизици идеалистичке филозофије, што ћемо касније подробније видети, превиђа морално-политички утицај друштвене функције кривичног права; кривичноправна репресија почива управо на томе што се учиниоцу кривичног дела оно може да пребаци у субјективном, морално-етичком смислу, што се он може сматрати виним, одговорним.

За социјалистичко кривично правосуђе, међутим, не може бити без значаја ко се конкретно јавља као субјект кривичног дела, које представља најтежу повреду владајућих социјално-политичких и морално-етичких интереса.

Разјашњење социјално-моралног лика субјекта кривичног дела и тачно установљавање његових правних својстава социјалистичком суду дозвољава да правилно квалификује кривично дело и да одреди такву санкцију која ће бити у складу са степеном друштвене опасности како сâмог дела, тако и његовог учиниоца.

За социјалистичко кривично право, стога се неизбежно поставља питање ко уопште и под каквим околностима може бити сматран субјектом кривичног дела односно носиоцем кривичне одговорности као најтежег вида социјалне одговорности. Ово се питање тиче услова које човек треба да испуњава да би се могао назвати субјектом кривичног дела и кривичне одговорности. Ту се, дакле, апстрахују они специфични захтеви које човек треба да задовољи да би могао да буде субјект кривичног дела одређене врсте (увреде, телесне повреде, преваре, итд.).

Из законских прописа о субјективним условима кривичног дела и кривичне одговорности проистиче да субјект кривичног дела може бити само човек (физичко лице) одређеног узраста, који је урачунљив и који је вино починио друштвено опасно дело предвиђено у закону као кривично дело(2).

Зато, разматрање субјекта у оквиру учења о појму кривичног дела, мора да обухвати два основна питања: каква психолошка својства треба једно лице да има да би уопште могло бити сматрано субјектом кривичног дела и какав је субјективан однос учиниоца кривичног дела према друштвено опасној радњи коју врши и друштвено опасним последицама које проузрокује.

Ова два начелна питања постојања кривичног дела и кривичне одговорности у ствари садрже четири аспекта који треба да буду посебно испитан: а) физичко лице као субјект кривичног дела; б) урачунљиво физичко лице као субјект кривичног дела; в) физичко лице одређеног узраста као субјект кривичног дела и г) физичко лице као вини извршилац кривичног дела(3).

II. *Физичко лице као субјект кривичног дела.* Иако наш Кривични закон нигде то изричито не истиче, из више његових прописа (члан 11, 12, на пример), несумњиво јасно произлази да субјект кривичног дела може бити само човек. Животиње, природне силе (вода, ватра, ве-

(2) Југословенски Кривични закон се у погледу урачунљивости, као компоненте појма субјекта кривичног дела, разликује од кривичних закона других социјалистичких држава: као кривично дело он узима и друштвено опасно дело које врши неурачунљиво лице и лице децјег узраста.

(3) Због значаја који има, за анализу кривичног дела, виност ће бити разматрана у посебном одељку.

тар) које проузрокују штету, не могу се сматрати субјектом кривичног дела, а мере, које друштво предузима да би заштитило од овакве штете, немају карактер санкције.

Ако су физичка лица крива за штету до које је дошло услед дејства природне стихије или „донашања“ животиња, они сnose кривичну одговорност у мери у којој им се може пребацивати за последице до којих је дошло.

Према томе, полазни став у конструисању појма субјекта кривичног дела у савременом кривичном праву био би у томе да је свако кривично дело, како каже Орлов „проузроковано људима и међу људима“ (4). Само човек, личност која се формира у конкретним социјално-политичким условима друштвеног живота, која учини ово или оно, у закону фиксирано друштвено опасно дело, може бити означена као субјект кривичног дела.

По југословенском праву субјект кривичног дела не могу бити правна лица (5). Правна лица у нашем праву, дакле, ни под каквим условима не могу се јављати као субјект кривичног дела. Друштвено опасне радње, извршене у оквиру деловања правног лица, не могу учинити овога субјектом кривичног дела. Субјект кривичног дела и овде остају она физичка лица која су их фактички извршила. Наш Кривични закон, у конструисању субјекта кривичног дела и кривичне одговорности, полази од тога да је у природи ове одговорности да буде лична; она може да врши превентивно-репресивни утицај само на конкретног човека, који је подложен морално-етичком ушљивисању.

Одбацивање идеје о правном лицу као субјекту кривичног дела у складу је са начелом да нико не може и не треба да одговара за кривично дело које је учинио други, да нико не може и не би смео да одговара за кривично дело у чијем остваривању није учествовао лично, са својим властитим деловањем.

III. *Урачунљиво лице као субјект кривичног дела.* — Социјалстичко кривично право, као систем норми са социјално-етичком садржином, има за циљ да врши одређени морално-политички утицај на људе. Да би могло то да постиже оно се неминовно мора „обраћати“ појединцу, који има таква психичко-етичка својства која му омогућавају да може да контролише своје понашање у друштвеном животу, као и да схвата смисао кривичноправне санкције, као реакције на непожељно социјално понашање.

Зато се субјектом кривичног дела може сматрати само лице које, вршећи кривично дело, схвата смисао свог деловања, може њиме да управља и које је у стању да разумје друштвени карактер последица које је проузроковало.

(4) В. С. Орлов, *Субјект преступленија*, Москва, 1958, стр. 22.

(5) По одредбама Општег дела Кривичног законика од 1948. г. и правна лица су могла бити субјект кривичног дела. У тадашњим друштвено-економским и политичким условима то је било и оправдано Многа предатна предузећа, фабрике, које још нису биле ликвидирание као капиталистичке организације, понашале су се врло често у свом пословању у супротности са основним виталним интересима југословенског друштва, које се подизало на новим социјалистичким основама. У тим приликама, основано се сматрало, да борба, другим, ванправним средствима, са рестаураторским тенденцијама у привредном животу, не би била довољно ефикасна.

Овде се мисли на кривично право у ужем смислу, тј. на ону грану казненог права у којој се предвиђају кривична дела као деликти.

Међутим, „није могуће говорити о моралу и праву, а не доћи на питање о такозваној слободној вољи, о урачуњљивости човека, о односу између нужности и слободе“ (6).

Ако парафразирамо ове познате Енгелсове речи, могли бисмо се питати под каквим се општим теоријским претпоставкама може говорити о човековој способности да каналише своје понашање у друштвеним условима. Да ли се и у којој мери, друкчије речено, човек одликује слободом воље, која је први нужан логички услов кривичне одговорности: кривично право, као средство друштвене дисциплине и преваспитања, има смисла само онда ако они, којима је оно намењено, могу бити слободни у својим одлукама, то јест ако и од њих зависи да ли ће посегнути или не за вредностима које држава ставља под заштиту закона?

„Сама морална целина људских поступака постулира да је лице о коме се та оцена односи — слободно. Доиста, ако неког излажемо прекору због неког поступка, ако неком човеку замерамо што је нешто учинио или што је друго пропустио да учини, ми полазимо од претпоставке да је он могао поступити друкчије него што је поступио, односно, да у том случају није морао поступити како је поступио“ (7).

Марксистички филозофи материјализам, који служи као теоријска основа социјалистичком кривичном праву, истиче тезу да друштвено биће условљава и одређује друштвену свест, а то значи да је, у крајњој анализи, друштвено понашање човека детерминисано његовим објективним друштвеним бићем.

Но, марксистички филозофски материјализам не ограничава се само на утврђивање првенствености друштвеног бића над човековом свешћу и његовом понашању. „Свест људска“ — писао је Лењин — „не одражава само објективни свет већ га и ствара“ (8) И управо захваљујући таквој способности свести као социјалне категорије, човек није принуђен да се, под дејством утицаја материјалних услова објективног света, овима слепо потчињава.

Утицај спољних, објективних околности на човека увек се остварује кроз његову свест која, како смо видели, није пасиван чинилац човековог социјалног живота. Понашање човека, као израз његове друштвене свест, није, отуда, механички рефлекс друштвене средине, који је судбински неминован. Овај дијалектички узајаман однос између људске свести, човековог понашања и објективних друштвених утицаја, дозвољава нам да човек, који доноси одређене одлуке у друштвеном животу, сматрамо способним да „оцењује фактичке околности, у којима он делује, карактер, значење и последице својих радњи и свесно да искористи одређене околности за постизање својих циљева, да изабере одређено понашање из тих реалних могућности, које постоје у конкретној ситуацији“ (9).

У овој човековој способности да, приликом доношења социјално релевантних одлука, схвата постојеће везе међу појавама спољњег света, треба видети и његову могућност да схвата и захтеве које пред њим

(6) Ф. Енгелс, *Anti-Diring*, Београд, 1959, стр. 125.

(7) В. Павићевић, *Основи етике*, Београд, 1967, стр. 79.

(8) В. И. Лењин, *Филозофске свеске*, Београд, 1962, стр. 59.

(9) С. И. Рубинштајн: *Битте и сознание*, Москва, 1957, стр. 284—285.

поставља државни закон и правила социјалистичког друштвеног морала, могућност за њихово свесно поштовање или игнорисање ради отворивања својих антидруштвених, егоистичких циљева(10).

И баш та способност човека да спозна услове објективног материјалног света, у којима се налази, као и способност да се одупре негативним подстицајима који из њих законито извиру, па, према томе, и способност за придржавање онога што захтевају норме кривичног права, јесте онај битни филозофски и социјално-политички основ због кога и можемо говорити о рационалним претпоставкама кривичне одговорности субјекта.

Само при таквом схватању слободе људске воље — како наглашава Пионтковскиј — „могућно је говорити о активној улози социјалистичког права у ствари изградње социјалистичког и комунистичког друштва, само при таквом схватању слободе воље могућно је говорити о регулишућој васпитној онази совјетског закона“(11). Закон се, дакле, односи на људску вољу и људску свест. Ако признамо идеалистичко филозофско начело о недејерминисаности људског понашања, било би очигледно да држава и друштво не би могли путем закона да врше било какав утицај на човеково понашање. С друге стране, ако је човеково друштвено опасно понашање, потпуно условљено негативним утицајима друштвене средине и његовим биолошким својствима, сваки човек, услед дејства одређеног утицаја околности, аутоматски би долазио у сукоб са законом. При таквим претпоставкама, свако прописивање друштвених правила, у том склопу и кривичноправних норми, било би посве илузорно. Кривично право, у таквој ситуацији, губи сваку могућност да активно васпитно делује на људе, сводећи се на *депласирани облик* социјалне технике.

Проблем слободе воље односно основа кривичне одговорности за нехатно криминално понашање у марксистичкој теорији се решава на истим премисама, као и код умишљајног вршења кривичних дела. И код овог облика криминалног понашања слобода људске воље је онај психолошки супстрат без кога је немогућа свака врста одговорности. И овде влада принцип да нема одговорности без кривице. Али, како можемо на истим психолошким основама засновати одговорност за нехатно као и за умишљајно криминално понашање када се, у законским и теоријским конструкцијама о нехату, искључује елеменат воље?

Како правилно објашњава Пионтковскиј, у извршењу нехатног кривичног дела, слобода воље изражава се у томе што је субјект *имао могућности* да донесе одлуку у складу са захтевима закона, то јест он је могао да схвати карактер свог дела и његових непожељних последица али, он, међутим, „услед исполене непажљивости према заштити

(10) Друго је, наравно, питање, степена интензивности ових делова у зависности од конкретно — историјских, економских, социјалних и политичких услова. Уколико кривични закон једне земље пред чланове државне заједнице поставља такве захтеве који су у отвореној супротности са њиховим интересима, уколико ће њима бити теже да те дилеме разрешавају у складу са постојећим друштвеним поретком. Социјалистичка држава доноси такав кривични закон, који у великој мери превладава раскорак између субјективних интереса личности и друштва као колектива. У овима и лежи разлог зашто се социјалистичке државе, много више него буржоаске, у политици сузбијања криминалитета, могу да баве идејом одговорности као *реалним корективом* негативног друштвеног понашања појединца (о овом виду проблема основа кривичне одговорности у савременим условима пише и Пионтковскиј у раду „Учение о преступлении“, Москва, 1961, стр. 270).

(11) А. Пионтковскиј, *Учение о преступлении*, Москва, 1961, стр. 270.

државних и друштвених интереса или интереса појединих грађана врши друштвено опасно дело, које нарушава социјалистички правни поредак“(12).

Из досад реченог можемо закључити да субјект кривичног дела не може бити свако физичко лице, већ само оно које је слободно у својим одлукама, које је урачуњливо. Отуда, лице које у стању неурачуњливости, учини друштвено опасно дело, не може бити подрвргнуто кривичној одговорности. Према таквом лицу могу бити примењене само мере медицинског карактера, односно мере безбедности.

Наш Кривични закон не дефинише непосредно појам урачуњливости (мада га је члан, који се односи на питање психолошких услова кривичне одговорности, назвао „урачуњливост“). Закон одређује под којим условима се једно лице, које је учинило „кривично“ дело има сматрати неурачуњливим. Из садржаја текста члана 12. Закона проистиче да је неурачуњливост неспособност лица да спозна извршено друштвено опасно дело или да управља својим поступцима(13).

IV. *Узраст као обележје субјекта кривичног дела.* — Поред урачуњливости, као други услов за то да би се човек могао сматрати субјектом кривичног дела, јесте узраст. „Достизање одређеног узраста, као и постојање урачуњливости, јавља се као неопходан услов или претпоставка, без које не може бити решено питање о одговорности човека за друштвено опасно дело“(14).

Зашто човек тек са одређеним узрастом може постати субјект кривичног дела? То је нужно из истих оних разлога због којих пунолетно лице мора бити у урачуњливом стању да би се, за учињене друштвено опасне радње, могло да просуђује о његовој одговорности са становишта кривичног закона.

Да би човек, значи, могао бити признат за субјекта кривичног дела код њега треба да је развијена способност управљања својим поступцима, својим владањем у друштвеној средини уопште, као и способност да схвата социјални смисао својих поступака.

Као један од критеријума стицања ове способности у развоју људске јединке, њених психо-физичких својстава, служи одређени узраст човека, за који психолошка наука везује појаву и развитак одређеног степена друштвене свести(15).

Развој друштвене свести код детета је дуготрајан процес који „претпоставља постепени прелаз од упознавања са простим чињеницама и појавама ка спознаји све сложенијих појава“(16). Према томе, сваки психички нормалан човек, само достизањем одређеног узраста, стиче животну искуство, упознаје законитости развоја спољног света и код њега се формира одређени поглед на друштво. У овом процесу психо-физичког и психо-социјалног сазревања човек постепено израђује

(12) А. А. Пионтковски, *Учение о преступлении*, Москва, 1961, стр. 272.

(13) Закон се при одређивању садржине појма неурачуњливости, служи психолошким и медицинским (психијатријским) критеријумима, то јест психолошким и медицинским обележјима, која карактеришу неурачуњливо лице као такво.

(14) В. С. Орлов, *Суб'ект преступленија*, Москва, 1958, стр. 28.

(15) М. А. Арјамов, *„Особености детског возраста*, Москва, 1953, стр. 31.

(16) В. С. Орлов, *Суб'ект преступленија по советском уголовном праву*, Москва, 1958, стр. 28.

способност разумевања својих радњи, као и способност свесног каналисања свог понашања у друштву.

Због тога се човек, под претпоставком да има нормалан психички развој, не може узимати као субјект кривичног дела, ако још није ушао у ону фазу свог узраста, која му дозвољава стицање способности схватања и оцењивања друштвеног значења својих радњи.

Од горњих начелних поставки полази и наш законодавац када малолетника, који, у време извршења дела није навршио четрнаест година, изузима из кажњавања. Свако позивање на кривичну одговорност овог малолетника било би несумњиво криминално-политички промашај. Примена кривичне санкције рачуна са утицајем на друштвену свест појединца, који је повредио одређену друштвену вредност. Како се, према резултатима психолошке науке, код малолетника који није навршио 14 година, не може очекивати да је стекао потребан степен друштвене свести, он се не може чинити одговорним за своје поступке и прогласити кривим у складу са кривичним законом. Могли бисмо рећи да је овај малолетник неурачунљиво лице у једном особеном смислу, не неурачунљиво дакле због поремећених способности схватања и управљања својим поступцима према другима и друштву, већ због тога што код њега ове способности још увек нису развијене у потребној мери. У односу на оваквог малолетника, макар он учинио и најтеже друштвено опасно дело, увек остајемо без икаквог репресивног утицаја. Једина правна последица (али не и последица која проистиче из употребе кривичноправних санкција) његовог друштвено опасног дела јесте то што орган старатељства према њему предузима потребне мере „у оквиру својих овлашћења“. У ствари, ове мере органа старатељства имају за циљ да малолетнику пруже помоћ у његовом правилном психо-социјалном сазревању.

Питање диференцираног поступања према малолетницима старијим од 14 година, а који нису, односно јесу навршили 16 година, у односу на пунолетне учиниоце кривичног дела, неће бити предмет нашег разматрања, јер је без значаја за проблем узраста као критеријума стицања својства субјекта кривичног дела.

Са становишта досадашње анализе проблематике личних својстава субјекта кривичног дела, може се рећи да се као субјект кривичног дела узима само човек који има два основна својства: 1. урачунљивост у моменту извршења дела и 2. узраст, у чијим релацијама он може, по закону, да сноси одговорност за оно што је учинио. Према томе, општи субјект кривичног дела је човек, физичко лице, које чини друштвено опасно дело у урачунљивој стању и са узрастом, са којим се, по закону, постаје кривично одговорним.

Треба напоменути да кривично право, сем овог општег субјекта кривичног дела познаје и *специјалан* тип субјекта кривичног дела, пол којом се категоријом подразумева учинилац кривичног дела одређене врсте. Тако, осим урачунљивости и узраста, као начелних претпоставки постојања субјекта кривичног дела и кривичне одговорности уопште, субјект кривичног дела може имати и нека друга кривичноправна значајна својства, која могу утицати на степен његове личне опасности по друштво и друштвене опасности његовог дела. Тако, према југословенском Кривичном закону, постоје кривична дела која могу да учине

само лица са одређеним карактеристикама. Кривична дела против службене дужности могу да изврше само службена лица; већи део кривичних дела против оружаних снага може извршити само војно лице; код појединих кривичних дела против привреде као извршилац може да се јави само одговорно лице у привреди.

V. Виност субјекта кривичног дела. — Раније смо истакли да је урачунљивост неопходан психолошки услов одговорности за кривично дело. Видели смо, наиме, да кривично дело не може учинити неко ко у моменту извршења једног друштвено опасног дела није урачунљив, било зато што нема развијену способност управљања својим поступцима, односно способност разумевања последица друштвено опасног дела, предвиђеног као кривично дело, било зато што је ту способност изгубио услед одређеног психичког поремећаја.

Али овај услов није довољан да бисмо учиниоца друштвено опасног дела могли да прогласимо кривично одговорним. Савремено кривично право, као и савремена наука, као нужан предуслов кривичне одговорности, једнодушно истичу вино извршење друштвено опасног дела. Виност је, према томе, у оквиру закона, као и у науци, обавезан услов кривичне одговорности.

Спорно је, још увек, међутим, да ли је виност неопходно, конститутивно обележје општег појма кривичног дела. Поставља се, заправо, питање да ли је, за постојање кривичног дела, потребан и одређени субјективан однос учиниоца према друштвено опасном делу или је, пак, за то довољно да му се то дело може објективно да пребаци, то јест да се утврди фактичка узрочна веза између његовог понашања и наступеле друштвено опасне последице.

Ово питање није значајно само у научном смислу. Оно је веома важно не само са гледишта правилног разумевања стварне суштине појма кривичног дела, већ и за постављање рационалне идејно-политичке платформе кривичноправног система у целини. Указујући на органску везу личне одговорности са виношћу датог лица, Лењин је писао: „Треба да се научимо да позивамо на одговорност и сурово да кажњавамо ради поуке управо *одговорне кривце* за те организационе дефекте“, а не нека друга лица.“ Другим поводом он примећује: „Пролетерски суд знаће како да казни, а да би казнио — *треба открити кривце*“.(17)

Утицај кривичноправних забрана на развој пожељне друштвене свести не може се једнако очекивати у оквиру оног кривичног права, које у дефиницији општег појма кривичног дела, изоставља виност, као и у оном кривичноправном поретку, који у ту дефиницију уводи одређени субјективни моменат(18).

Али, пре него пређемо на разматрање питања виности субјекта, у оквиру учења о појму кривичног дела, морамо претрести питање појма саме категорије виности, које је сигурно једно од најспорнијих и најосетљивијих питања.

Буржоаска теорија показала је веома живо интересовање за појам виности у тежњи да пронађе основ за кривичноправну репресију гра-

(17) В. И. Лењин, *Сабрана дела*, т. XV, Београд, 1965, стр. 417.

(18) Опширније о значају виности у кривичном праву види А. А. Пионтковски, *Учение о преступлении*, Москва, 1961, стр. 301—310.

Банске државе. У њој су се досад појавила четири основна схватања о томе у каквом односу треба да буде учинилац према свом делу и његовој последици да би се оно могло њему да пребаци у кривњу: психолошко, психолошко-нормативно, нормативно и концепција тзв. „опасног стања“ учиниоца.

Према психолошком схватању, виност треба тражити у психи учиниоца јер је она *психички* однос учиниоца према делу(19). Ово схватање виност одваја од реалне објективне стране кривичног дела видећи у овоме само објективизацију учиниоца криминалне воље у спољном свету. С друге стране, психолошка концепција води у апсолутно порицање сваког морално-етичког и социјално-политичког значаја појма кривичног дела и ка потпуној формализацији функције кривичног права у целини. Постојање одређеног психичког односа учиниоца према његовом друштвено опасном делу свакако мора постојати да бисмо могли говорити о урачунавању дела учиниоцу. Али психички моменат није онај социјални основ због кога учиниоца дела чинимо кривично одговорним(20). Психолошка анализа нам је потребна зато да нам покаже да ли се ради о таквом учиниоцу чија способност свести и воље нормално односно ненормално функционише. Оно што учиниоца дела чини кривично одговорним јесте његов друштвено неприхватљив морално-етички став који је он испољио повредом одређене социјалне вредности. Према тачној оцени Милана Бркића, психички однос „није кривња, сам по себи он није ни добар ни рђав, ни похвалан ни преокран. То је просто један психички факт, један природно-друштвени феномен, док је кривња етичка (или правна) дакле, социјално-нормативна категорија, јер она представља друштвену оцјену човека и његова поступка“(21).

Отуда, психички однос учиниоца јесте само природно нужна основа морално-етичког става учиниоца према делу, који једино може да служи као сврсисходна основица позивања субјекта на одговорност за његове поступке.

Психолошко-нормативна концепција не задовољава се констатацијом постојања одређеног психичког односа учиниоца према делу. Да бисмо могли говорити о виности, потребна нам је и учиниочева свест о противправности дела (под којим се подразумева свест о повреди моралне дужности, свест о противдужносном држању, свест о друштвеној штетности, итд.).

По нормативној теорији, виност је „суд о невредности“ непожељног људског чињења или нечињења, који је израз логичко-етичке оцене судског већа „сагласно нормама, које се налазе изван оквира законодавства“(22).

Ова концепција припремила је пут за стварање конструкције „опасног стања“ учиниоца која, у суштини, значи васкрсавање реак-

(19) К. Schmit, *Über Schuld und Schuldarten*, Б. И. 1910, стр. 145; С. Friedrich, *Die Bestrafung der Motive und die Motive der Bestrafung* 1910, стр. 123—125; Н. Radbauch, *Der Handlungsbegriff seiner Bedeutung für das Strafrechtssystem*, 1904, стр. 333—347. Цитирано према Делчев, *Причинаста врска и вината в наказателното право в светлината на дијалектескија материјализам*, Софија, 1961, стр. 123.

(20) К. Тихонов, *Субјективнаја сторона преступленија*, Москва, 1967, стр. 65.

(21) М. Бркић, *О појму кривичног дела*, „Архив за правне и друштвене науке“, 1953/3.

(22) Т. Cyprian, *Wina w projekcie Kodeksu Polski Ladowej*, „*Nowe Prawo*“, 1952/10.

ционарне установе објективне урачуњљивости у кривичном праву(23). Конструкција „опасног стања“ учиниоца, која је дошла до најјачег изражаја у периоду фашизације кривичног права (у Немачкој и Италији), служила се је веома опасном логиком: учиниоца дела не треба чинити одговорним толико због сâмог дела колико због опасног криминалног стања у коме се налази. Због тога није битан његов однос према делу, већ објективна оцена о његовој трајној друштвеној опасности, оцена која свој ослонац има у „здравом националном духу“.

Марксистичка теорија виност схвата као субјективан однос према извршеном делу, које вреба или угрожава владајуће друштвене односе. Виност није нека формално-психолошка категорија, већ битно социјално-политичка, класна категорија. Како сâмо кривично дело у целини, тако и виност као елеменат његове субјективне стране, има потпуно одребџену друштвену, класну карактеристику. И управо та њена карактеристика чини од виности, као и од целокупног кривичног дела, чији је она елеменат, предмет негативне оцене у социјалистичком закону и од стране комунистичког морала, који је у њему изражен. Не ради се ту о друштвено-класно непожељном субјективном односу учиниоца, који би био резултат некаквог процењивања од стране органа кривичног правосудја, већ о оцени која је објективно дата у закону самим тим што се један облик понашања проглашава кривичним делом. И зато, та оцена постоји увек чим се нађемо у присуству елемената кривичног дела, односно чим је учинилац извршио друштвено опасно дело, упркос томе што је могао да га не изврши и да на тај начин саобрази своје понашање с правним нормама у друштвеним односима које оне регулишу(24).

Овде треба скренути пажњу на то да југословенска теорија није изградила развијенију и чвршћу концепцију о виности. Мада готово сви аутори правилно виност уносе у појам кривичног дела, као његов битан елеменат, већина истраживача виност своди на психички однос учиниоца према делу(25). Зато је од посебног интереса мишљење Љубе Бавцова о виности које је прожето великом скепсом у погледу могућности утврђивања реалне садржине појма виности. Овај аутор полази од тога да је читав досадашњи теоријски и законодавни напор да се утврди реална садржина и суштина категорије виности, био бесплодан и узалудан.

„Ниједна теорија заиста“ — истиче Бавцов — „није могла пронаћи тај критеријум (критеријум разграничења између оног дела које се може учиниоцу морално пребацити и оног које се не може: п. н.) у субјективном унутрашњем психичком процесу учиниоца кривичног дела... Због тога су и теорије и одредбе кривичног законика о кривњи

(23) Ф. Пољачек, *Состав преступленија по чехословатском уголовному праву*, Москва, 1960, стр. 205.

(24) P. Gindev: Po nјakov v'prosi na vinata i opščestvenata opasnost na deanieto i deesa v pokazatelnoto pravo, „Правна мисла“ 1960/2. На овај начин одређује садржину појма виности и највећи број марксистичких аутора: А. А. Пионтковскиј, *Учение о преступлени*, Москва, 1961, стр. 308; И. Ненов, *Наказателно право*, „Обшчга част, Софија, 1963, стр. 316; Б. Утевскиј, *Вината в советском уголовном праве*, Москва, 1950, стр. 120; Б. Манковскиј, *Проблемт за отговорноста в наказателното право*, С. 1949, стр. 118; А. Вапцаров: *По в'проса за вината отговорност*, „Социјалистичко право“, 1960/2; М. Шуберт, *Об общественој опасности преступного дејанија*, Москва, 1960, стр. 178.

(25) Б. Златарић, *Елементи југославенског кривичног права*, Загреб, 1963, стр. 102; др Ј. Таховић, *Кривично право, Општи део*, Београд, 1961, стр. 164; др М. Радовановић, *Кривично право, Општи део*, Београд, 1966, стр. 214; др Љ. Јовановић, *Кривично право, Општи део*, Београд, 1969, стр. 175.

само покушај рационализације друштвене потребе за кажњавањем, а нису и не могу бити неко адекватно научно објашњење индивидуалне криминогенезе“.(26)

Да ли можемо дискредитовати напоре да се одреди реална садржина појма виности ако се у том одређивању очитује и рационализација друштвене потребе за кажњавањем? Управо о томе се и ради: друштво и држава морају утврдити критеријуме који ће кривично кажњавање чинити рационалним, то јест умесним и целисходним. С друге стране, не смемо тражити такву теорију о виности која би нам пружила неко „адекватно научно објашњење индивидуалне криминогенезе“. Категорија виности нема за циљ да буде елеменат објашњења свих чинилаца који доводе до извршења кривичног дела. Она, у складу са марксистички схваћеним друштвеним детерминизмом, само хоће да буде критеријум одговорности појединца учиниоца за оно што је он *властитим понашањем скривио*.

Само ако будемо разликовали личну кривицу учиниоца у проузроковању друштвено опасног резултата од улоге фактора, који дејствују ван његове моћи, ми ћемо бити у стању да схватимо прави смисао и садржај виности. Кривична одговорност се, дакле, заснива на виности која не претендује да укаже на све правце одговорности у извршењу кривичног дела. А како можемо створити ситуацију у којој — како и сâм Бавцон каже — „такве радње (криминалне радње: п.н.) морају доћи своју осуду“, ако се не будемо служили категоријом виности: без ње и мимо ње не бисмо никога могли осудити за поступке за које не би могао бити крив зато што је до њих дошло.

И анализом законског текста, који се односи на облике виности, иако се не бави директним одређивањем појма виности, сасвим извесно се може утврдити морално-етички, класно-политички садржај категорије виности. Код умишљаја учинилац кривичног дела вреба једну државно-правну норму, која од њега захтева да не учини ништа што би могло да проузрокује наступање „забрањене последице“(27).

Онај ко умишљајно врши кривично дело свесно и вољно предузима радњу, односно свестан је и вољан у погледу наступања кривично-правних последица. Његова виност, кривња, што је до таквих последица дошло, непосредна је и очигледна.

Али, вино, са кривњом, поступа и онај, ко из нехата изврши кривично дело, где елеменат воље није непосредно испољен.

На основу чега се онда нехатни учинилац може сматрати виним извршиоцем кривичног дела, када он „није хтео“ да до дела дође? И код нехата, као лакше форме виности, ми се налазимо у присуству одређеног субјективног односа учиниоца према извршеној радњи и њеним последицама, који, у својој укупности, ипак, говори о томе да, при датим условима, ако би учинилац испољио пажљивији однос према друштвеним вредностима, не би дошло до извршења кривичног дела. Виност нехатног учиниоца заснива се на околности да учинилац „због недовољне промишљености, недовољне пажљивости, недовољне брижљивости за

(26) Љ. Бавцон, *Неки теоретски проблеми кривичне одговорности*, „Југословенска ревија за криминологију и кривично право“, 1965/3.

(27) М. Радовановић, *Кривично право, Општи део*, Београд, 1968, стр. 217.

друштвене интересе долази или до неосноване субјективне уверености да ће друштвено опасне последице бити избегнуте, или, опет, упркос постојања субјективне могућности за то, не спознаје те последице своје радње, које би иначе могао да избегне“(28).

Доиста, учинилац кривичног дела из нехата, у погледу постојања вољног елемента кривичног дела, у принципу, не може се поистовећивати са оним ко умишљајно поступа на делинквентан начин. Али, не можемо рећи — и то треба посебно нагласити — да је нехатни учинилац такав субјект кривичног понашања чија воља, хтење, није уопште ангажовано. Јер, ако би овај вољни елемент заиста био потпуно одсутан, ми не бисмо смели нехатног учиниоца учинити виним и одговорним. Ради се само о томе да је воља овде *посредније манифестована*, односно да се она налази, тако рећи, потиснута у позадину кривичног дела. Ово је нарочито видљиво ако једно лице понавља вршење кривичних дела из нехата. То би, по правилу, требало да значи да оно *систематски*, промишљено игнорише законом заштићена добра. Такав учинилац, иако је његова „криминална“ природа на први поглед можда и једва уочљива, са друштвеног становишта, чини нам се, мање пожељним од онога ко са умишљајем, гоњен економском нуждом, почини деликт крађе.

Основаност за инкриминацију нехата, треба, дакле, тражити у томе што учинилац интересе друштва не поставља на неопходну висину, не посвећује довољно пажње за њихово обезбеђење, поступа равнодушно или незаинтересовано.

У ствари, ми не смемо ниједног тренутка да previdимо да сваки појединац поседује систем вредности, којим је, у великој мери, предодређено његово владање, те да се нехатни деликт, као акт супротан начелима колективног живота у друштву, заснива на одређеном систему вредности учиниоца. Ово тим пре важи за социјалистичко друштво, које подразумева највећи степен ангажованости субјекта у настојању да не повреди интересе других лица односно колектива. Тако видимо да је појам криминалног нехата „... у сваком случају лишен било каквих обележја објективне урачуњљивости“(29) и објективне одговорности.

Зато — како тачно истиче Пионтковскиј — „борба са кривичним делима, извршеним из нехата има битан значај за заштиту друштвених односа социјалистичког друштва“(30).

Питање виности субјекта кривичног дела, са становишта дефиниције појма овог деликта, оштро је подвојило ауторе.

Група писаца иступа са позиција тзв. објективно-субјективне теорије. Појмовно одређивање општег појма кривичног дела за њих увек претпоставља елемент виности. За постојање кривичног дела није довољно људско дело које има законом одређену објективну карактеристику дела, која доводи до повреде и угрожавања заштићених добара и интереса. Да би такво дело било признато као кривично дело, њега мора учинити субјект који је вино поступао. Без тога то дело остаје неважно са гледишта кривичног права. Сва дела, значи, која потичу

(28) И. Ненов, *Наказателно право на НРБ, Обична част*, Софија, 1963, стр. 333.

(29) Ф. Полајачек, *Состав преступленија по чехословатском уголовному праву*, Москва, 1960, стр. 206.

(30) А. А. Пионтковскиј, *Учение о преступленици*, Москва, 1961, стр. 367.

од стране лица која нису поступала вино, макар она објективно испољавала и висок степен друштвене опасности, не могу се сматрати кривичним делом(31).

Има аутора који енергично бране објективну концепцију. У духу ове концепције кривично дело представља *објективну категорију*. Општи појам кривичног дела не обухвата виност. Виност као субјективна чињеница увек се налази изван оквира општег појма кривичног дела(32).

Највећи број марксистичких аутора с разлогом одбацује чисто објективно схватање општег појма кривичног дела.

Објективна концепција кривичног дела ремети унутрашње јединство његових објективних и субјективних елемената. Раздвајајући виност од објективних обележја кривичног дела овоме, као најтежем виду деликта, одузима сваки друштвено-политички карактер, а тиме доводи у питање и сâм смисао стварне социјално-етичке функције кривичног права. Кривично дело је такав облик понашања који се подвргава кривичној санкцији, а да се при томе не испитује да ли се кроз такво понашање не испољава и одређен став субјекта према вредности која је повређена или угрожена.

Очигледно је да објективна теорија предлаже управо такав општи појам кривичног дела који је у непомирљивој супротности са његовом суштином. По том схватању, држава утврђује најтежи вид одговорности за понашање које, у својој бити, није ничим везано за вољу и представе субјекта. Субјект друштвено опасног дела није нимало значајан за питање да ли дело може да се означи као кривично дело. Он може бити и лице које, из медицинских разлога, није у стању да правилно оцењује значај својих поступака. Он, исто тако, може бити и лице које, због свог недовољног узраста, није способно да исправно схвата своје понашање у друштвеној средини.

С друге стране, ова теорија виност посматра као основ кривичне одговорности. Међутим, ако кривично дело није нешто што се чини на вин, скривљен начин, онда оно не може да нам послужи као критеријум одговорности његовог учиниоца. Кривична одговорност, по својој унутрашњој природи, субјективног је карактера, а то значи да мора да претпоставља одређени субјективни моменат, а овај не може бити ништа друго до сâма виност, кривња. Према томе, ако је кривична одговорност субјективна одговорност, а она мора то бити (ако се хоће да кривично право врши одређени утицај на кретање друштвене свести) кривично дело, које је разлог за позивање на одговорност, мора бити скривљени облик недозвољеног људског понашања.

Због тога, виност, са тачке гледишта марксистичке теорије кривичног права, заиста представља неопходан предуслов постојања кривичног дела, као што је и неизбежан основ кривичне одговорности. Нема кривичног дела без виности, а како ће се одредити врста и мера одговорности за учињено дело, између осталог, зависиће и од степена остварене виности.

Други приговор, који се може упутити објективној концепцији кривичног дела, односи се на то што она као кривично дело узима и

(31) Н. Срзентић — А. Стајић — Љ. Лазаревић, *Кривично право СФРЈ, Општи део*, Осмо издање, Београд, стр. 229.

(32) Т. Живановић, *Основни проблеми кривичног права*, Београд, 1935, стр. 53.

таква испољавања човековог понашања која се, по сâмој елементарној природи ствари, не би могла и смела узимати као криминално понашање. По овом схватању, као кривично дело има се сматрати и оно проузроковање негативних последица, које проистиче из једног неконтролисаног покрета у сну или једне радње која потиче од детета од само неколико година. У супротности је са обичним разумом, у оваквим случајевима, које карактерише потпуно одсуство контролисане људске свести, проглашавати некога учиниоцем кривичног дела.

Овој основној аргументацији критике објективног схватања општег појма кривичног дела ваља придодати и један приговор, који полази од терминолошког, формално-логичког садржаја те категорије. Сâм назив „кривично дело“, који употребљавају и писци, по којима се, појму кривичног дела, може само објективно да прилази, на непосредан начин показује да се ту неизоставно ради о кривњи, виности, вином субјекту. Дело се, наиме, назива „кривичним делом“, што, логички, мора да значи да је посреди скривљено, вино дело.

Конечно, објективна теорија општег појма кривичног дела може се критиковати и са једног ширег криминално-политичког становишта.

Она криминална политика, која у кривично право уводи појам кривичног дела у коме је искључен елемент виности, не може да претендује на реалан утицај на човеково понашање у смислу поштовања важећих друштвених норми. Таква политика може да утиче једино на сâмог учиниоца кривичног дела и то, рекли бисмо, у механичком виду, јер се не може „обрађати“ његовој индивидуалној и друштвеној свести.

Зато у потпуности треба прихватити мишљење Фрање Бачића да „принцип одговорности на основу виности има функцију значајног социјално-етичког регулатора“ (33). Отуда се одговорност за кривично дело, у савременом социјалистичком друштву, чија је, једна од идејних постојећих, начело социјално-етичког преваспитања људи, не може ни замислити без виности, односно без одређеног морално-етичког постулата. Али, кривично дело, које је, исто тако, *битно социјално-етичка категорија*, губи сваки смисао без виности. Кривично дело, као одређено људско понашање, поред тога што се, у реалном социјалном свету, испољава као објективан чин, који доводи до друштвено опасног резултата, у сваком поједином случају је, као што смо раније видели, и израз субјективног става учиниоца према одређеној друштвеној вредности (34).

Јасно је, дакле, да социјалистичка криминална политика и кривично право не могу на кривично дело гледати као на обичан акт физичког деловања учиниоца, то јест као на појаву која је потпуно неутрална са становишта постојећег социјално-етичког система. Управо обрнуто: уколико се социјализам, као друштвено-политичко уређење, у ком се принцип свеколике одговорности успоставља као један од суштвених принципа његовог функционисања, буде све више усавршавао, уколико ће моменат виности, у појму кривичног дела, постајати његов све *извеснији елемент*. Социјалистичко кривично право, према томе, окренуто је ка свесном и одговорном субјекту и „ако хоће да укаже

(33) Ф. Бачић, *Некои теоретски проблеми на кривичната одговорност*, „Правна мисла“, 1965/3.

(34) И. С. Самошченко, *Понјатие правонарушенија по советском законодавству*, Москва, 1963, стр. 186.

заштиту добрима и вредностима које заштићује, оно ће то најбоље постићи ако успе, као део широког система социјалних мера, да утиче на појединце у смислу да поштовање вредности постане саставни део њихове свести, односно да сви људи нападе на те вредности једнодушно осуђују као социјално-етичку и негативну појаву“(35).

Какво је конкретно стање у вези са виношћу као конститутивним обележјем субјективне стране општег појма кривичног дела у нашем праву? Наш кривични закон виност не уноси непосредно у дефиницију општег појма кривичног дела.

Као што је познато, у нашем Закону, кривично дело се одређује као друштвено опасно дело чија су обележја утврђена законом. Да ли се у неком од ових двају, изричито истакнутих, елемената у законској одредби појма кривичног дела, садржи елеменат виности? Већ на први поглед недвосмислено је јасно да виност не можемо тражити у оквиру одређености дела у закону, као конститутивног елемента кривичног дела. Та два обележја, по својој суштинској унутрашњој садржини, налазе се у двама потпуно различитим подручјима, да би могле једно друго да подразумевају.

Остаје, зато, да испитујемо да ли се ово својство кривичног дела садржи у његовој друштвеној опасности.

Друштвена опасност, као елеменат општег појма кривичног дела, јесте објективно-субјективна категорија. Друштвена опасност кривичног дела не исцрпљује се у опасности коју дело само по себи изазива по заштићену вредност. Тачније, та опасност постоји управо зато што се ради о поступку субјекта, који је, при извршењу кривичног дела, имао одређену свест, па је могао да поступа и поступао је вино.

Виност је та која објективно, друштвено опасном делу, даје *специфичан социјално-политички карактер*. Оно због виности која је остварена у њему, и јесте опасно у посебно наглашеном смислу. „Класна суштина института виности у социјалистичком кривичном праву одређена је друштвеном опасношћу дела као целине, за социјалистичко уређење и за социјалистички правни поредак.“(36)

Опасност по заштићену вредност, која настаје услед несвесног или недовољно свесног поступка неурачунљивог лица и лица недовољног узраста, опасност је у једном — ако се тако може рећи — природном, физичком смислу речи, али не и у непосредно социјално-политичком и морално-етичком погледу.

Карактеристична црта кривичног дела је, значи, у томе што оно представља друштвено негативан резултат који настаје као последица *виног деловања* субјекта.

И непосредна анализа неких прописа Кривичног закона говори нам да је у наше законодавство унета објективно-субјективна концепција општег појма кривичног дела. Ако, наиме, повежемо одредбу става првог члана осмог Кривичног закона, у коме се одређује дефиниција општег појма кривичног дела, са стварним значењем става првог члана првог Закона, у коме се говори о објектима кривичноправне заштите и ос-

(35) Ф. Бачић, *Неке напомене уз Нацрт Кривичног закона СФРЈ*, „Правна мисла“, 1965/3.

(36) Б. С. Манковски: *Основни принципи и система на социјалистическог наказателно законотелјство*, Софија, 1958, стр. 54.

новним облицима напада на те објекте, можемо закључити да је у овим прописима изражено објективно-субјективно схватање дела као недозвољеног људског понашања.

Очито је, према томе, да Закон одређене вредности хоће да заштитије средствима кривичног права од стране противдруштвене делатности.

У истом правцу, верујемо, да би се могла да тумачи и одредба става другог члана петог Закона у којој су одређени циљеви кривичног кажњавања. Ако се пође од тога да је кривично дело она врста људског понашања за коју је без значаја субјективни људски моменат, тешко да бисмо могли да очекујемо да Закон може да оствари све своје циљеве у примени казне. Поправљање учиниоца кривичног дела, васпитни утицај на друге да не чине кривична дела, као и утицај на развијање друштвеног морала и друштвене дисциплине грађана не могу се остваривати ако кажњиво дело учиниоца не садржи елеменат виности, односно ако код потенцијалних учинилаца таквог дела не утврђујемо одређени субјективни моменат.

Поправљање, васпитање, утицај на стварање новог друштвеног морала и друштвене дисциплине је немогућно ако се не ослањамо на свест односно на вољу као на субјективне чиниоце људског понашања. Управо свест и воља су она социјално-идејна потка, која кривичном праву омогућава да упливише на понашање бившег учиниоца, као и на уздржавање других од криминалног понашања, па и на стварање опште друштвене дисциплине.

Али, морамо овде истаћи да у нашем Закону постоје и прописи у којима се прихвата и чисто објективно схватање о појму кривичног дела. По одредбама става првог члана 12, односно члана 72. Закона, као кривично дело се узимају и она друштвено опасна дела која чине неурачунљива лица и лица децег узраста. Закон, ту, као да губи из вида утицај субјективног момента на егистенцију кривичног дела. Кривично дело, у овом законском склопу, могу вршити лица која не поседују свест о социјалној природи свог понашања, као и она лица код којих је та свест недовољно развијена.

Међутим, ово стање у нашем Закону, ипак, не допушта да се искривљује основна суштина кривичноправне заштите коју он успоставља(37). Одредбе које смо на овом месту разматрали, као и општи криминално-политички дух, којим је прожет целокупан систем нашег кривичног права, веома нам јасно предочавају да тај систем тежи да обезбеди заштиту одређених вредности управо превасходно од стране оних који поседују одређени степен свести о социјалном садржају свог дела, свест због које они и могу бити позивани на кривичну одговорност. Кривица, дакле, у основи увек укључује одређено сазнање учиниоца о друштвено опасном карактеру свог дела. Виност, која би била лишена сазнања учиниоца о друштвеном значају његовог дела, била би у супротности са материјалном, социјално-политичком концепцијом појма кривичног дела.

Другачије речено, ако законодавац не би рачунао са учиниоцем свешћу о стварном садржају дела, он би довео у питање саме социо-

(37) Н. Срзентић — А. Стајић — Љ. Лазаревић, *Кривично право СФРЈ, Општи део*, осмо издање, Београд, стр. 229.

лошке основе виности. Јер, како би могло да се оправдава приписивање кривице учиниоцу дела ако он нема способност разумевања везе између свог понашања и непожељних друштвених последица, које из њега проистичу, односно ако он нема сазнање да је дело које је учинио негативног друштвеног садржаја, да је по својој природи опасно за постојеће друштво. Приписивање кривице рационално је само онда када је учинилац дела свестан да је оно што је починио опасно за друштво, то јест када је, судећи по свему, могао да зна о друштвено опасном карактеру свог дела.

Због свега реченог о садржини и суштини виности, као битне компоненте кривичне одговорности и иманентног елемента кривичног дела, сматрамо неопходним да наш Кривични закон преформулише она места у својим одредбама у којима се као субјект кривичног дела одређује и неурачуњливо лице, као и лице децјег узраста. Ако је кривично дело, као појмовна категорија, незамисливо без виности, на што нам указује анализа кривичне одговорности, као функције општег положаја човека — субјекта у друштву, као и начелне одредбе самог Закона, онда би Закон морао, у својим криминално-политичким циљевима, да се огради од друштвеног „донашања“ оних лица које сматра и *треба* да сматра неподобним за кривичну одговорност.

Тиме би наша социјалистичка криминална политика и кривично право само добили у остваривању своје функције социјално-етичког регулатора у друштву.

У вези са виношћу као конститутивним обележјем општег појма кривичног дела треба истаћи још неколико напомена.

Виност је елеменат конкретног друштвено опасног дела; ради се о делу које је учињено вино, а не о „некаквој виности“ у смислу реакционарних концепција које тим термином хоће да означе неко априорно *својство учиниоца* — „противдруштвену вољу“, „криминалну вољу у смереност“, „непоштен начин мишљења“, итд.(38).

Виност није онај субјективни елеменат појма кривичног дела који нам открива неког субјекта са формираном „антидруштвеном вољом“, негативном морално-етичком и негативном општом социјалном карактеристиком.

Према томе, никог не можемо прогласити за антидруштвено настројеног субјекта у смислу кривичног права све док он не учини неки деликт који има и сва остала обележја кривичног дела.

Даља консеквенца опште карактеристике виности јесте демократско, хумано и прогресивно начело непретпостављене виности. Виност је реално постојећа чињеница у психи учиниоца коју, као такву, органи кривичног правосуђа морају утврдити. Пре би се могло рећи да демократско кривично право познаје *начело претпостављене невиности*: све док се у прописаном поступку не утврди кривица субјекта он се не може прогласити учиниоцем кривичног дела (овде апстрахујемо нетипичне ситуације у нашем праву да се учиниоцем кривичног дела, у одређеном случају, може сматрати лице које није „способно“ да вино поступа: неурачуњливо лице односно лице децјег узраста).

(38) И. Ненов: *Неказателно право на НРБ, Обишча част, Софија, 1963, стр. 216.*

*Dr. Aleksandar Mihajlovski,
Research Counsellor of the Institute for Criminological and
Sociological Research in Belgrade*

THE SUBJECT OF CRIMINAL OFFENCE

Summary

While using in his article the marxist juridical and sociological approach, the author attempts to find an answer to some questions, seeming important to him for actual consideration of the subject of criminal offence within the theoretical system of Yugoslav positive criminal law.

The following issues are thoroughly elaborated in present article, namely: physical person as a subject of criminal offence, accountability for one's acts as an element of the subjectivity of the perpetrator of the criminal offence and the guilt of the subject of criminal offence.

The author points out that problem at issue in the analysis, although interesting and significant, has not been given an adequate place in research.

Without resorting to postulate-type of assertions, the author engaged himself in an open research analysis with the aim of finding a suitable position for the subject of criminal offence without which it would be impossible to decide at court on any criminal offence, which includes the impossibility of setting a realistic criminal policy and, finally, without which it would really be impossible to build up a reasonable system of contemporary criminal law.

*Dr Aleksandar Mihajlovski
conseiller scientifique à l'Institut des études criminologiques
et sociologiques à Belgrade*

LE SUJET DU DELIT PENAL

Résumé

Recourant à l'approche juridique et sociologique marxiste, l'auteur s'emploie à trouver la réponse à quelques questions qu'il juge particulièrement importantes pour les réflexions actuelles sur le sujet du délit pénal dans le système théorique du droit pénal positif yougoslave.

L'article est consacré à l'examen détaillé des questions suivantes, relatives à la problématique du sujet du délit pénal: la personne physique en tant que sujet du délit pénal, l'imputabilité comme élément de la subjectivité de l'auteur du délit pénal et la culpabilité du sujet du délit pénal.

L'auteur souligne que malgré de multiples intérêts et importances du problème traité, ce dernier n'a pas trouvé sa véritable place dans la recherche scientifique.

Sans énoncer des postulats, l'auteur fait une analyse scientifique ouverte qui tend à trouver la place appropriée du sujet du délit pénal indispensable pour permettre au tribunal de statuer sur un délit donné, sans laquelle il n'est pas possible de mettre sur place une politique criminelle réelle, et enfin, sans laquelle il n'est pas possible de construire un système cohérent de catégorisation du droit pénal contemporain.

*др Ловро Штурм,
редовни професор Правног факултета у Љубљани*

ПРАВНИ АСПЕКТИ ЗАШТИТЕ ПОДАТАКА У САВРЕМЕНИМ ИНФОРМАЦИОНИМ СИСТЕМИМА

1. ОПИС ПРОБЛЕМА

Проблеми заштите података настали су услед све већег коришћења савремене рачунарске технологије на најразличитијим подручјима човекове делатности, а посебно у јавној управи.

У прво време рачунари су се користили за аутоматску обраду рутинских послова у јавној управи (нпр. при разрезавању пореза, за израчунавање личних доходака итд.), па се такав развој оцењивао као користан са гледишта рационализације и модернизације управне делатности. Међутим, већ је замисао о „банкама података“, а нарочито када су оне почеле да се стварају у појединим подручјима јавне управе, створила извесно осећање нелагодности код грађана оних држава које су међу првима почеле употребљавати рачунаре у наведене сврхе. То осећање нелагодности настајало је, с једне стране, услед недовољног познавања нове технологије, а, с друге стране, због спознаје да се појединац, услед великог обиља података који се воде у „банкама података“, обрађује као бројка и на тај начин се деперсонализује, што може да означава дехуманизацију међуљудских односа у друштву.

Ипак, проблеми су се показали у правом светлу са планирањем, а нарочито са увођењем и деловањем модерних информационих система у јавној управи код којих се врши интегрисана обрада података. Наиме, показало се да суштински значај аутоматске обраде података помоћу модерне информацијске технологије није само у брзини извођења рачунаских и других логичких операција већ, пре свега, у могућности интегрисане обраде међусобно повезаних појединачних елементарних података који настају из веома различитих извора а тако агреговане информације могу се на захтев добити за само неколико секунди. При данашњем стању развоја савремене технологије и организације информационих система могуће је да се овакви системи међусобно повезују унутар тако великих подручја, као што су јавна управа, привреда и наука.

За интегрисану обраду података може се рећи да представља значајан циљ савремених информационих система у јавној управи. Њеном реализацијом, техничка рационализација у јавној управи дос-

тиже свој врхунски домет. С једне стране, омогућено је стварање потпуне базе података уз минимум напора, будући да све податке о лицу која треба да буду предмет обраде можемо захватити, сместити у меморију и чувати, а такође и брисати, практично једанпут, то јест, једним поступком. С друге стране, на тај начин достиже се оптимализација рачунарске обраде и информацијских токова, будући да се прикупљени подаци веома често обрађују и зависно од могућности, приступачни су све већем броју корисника(1).

Тakoђе је значајно истаћи да савремена периферна опрема рачунара омогућује успостављање такозваног „двосмерног информационог система“. „Двосмерним информационим системом“ називамо систем код кога је, и поред удаљености од извора информација, могуће добити одговор за мање од 24 часа. На тај начин терминал рачунара се је изједначио са до сада познатим двосмерним системима — уређајима, као што су телефон и телепринтер. Сви други информациони системи, као што су, на пример, часопис, телевизија, радио, пошта или класични off-line рачунар су, дакле, једносмерни системи(2).

Из изложеног се може установити да се, у вези са настанком и повезивањем информационих система у јавној управи, ствари не могу посматрати тако као да су у питању само проблеми техничке или организационе природе. Не сме се, дакле, изгубити из вида околност да савремена информацијска технологија и на њој заснован централизован, јединствен и високо специјализован информациони систем могу да у себи крију потенцијалну опасност да их злоупотреби неки отуђени центар друштвене моћи.

Изванредан значај наведених проблема и њихов могућ непосредан утицај на сферу интимног живота људи и њихов лични интегритет узрок су повећаном интересовању и бављењу овим питањима угледних научника у области правних наука и законодавних тела у многим државама.

Дубље проучавање проблема, који произлазе из стања савремене информацијске технологије и њене примене на подручју јавне управе, указује на потребу прецизнијег одређивања појмова који се односе на „заштиту података“. Пажљивом анализом могуће је установити да израз „заштита података“ садржи два суштински различита појма, који се такође међусобно допуњавају. Један аспект „заштите података“ односи се на физичко „осигурање података“, док се други односи на посебну „заштиту личних података“(3).

Изразом „осигурање података“ желе се означити све превентивне мере техничке и организационе природе које се проводе да би се спречило уништење, губљење, фалсификовање или злоупотреба података у електронским рачунарским центрима. Таквим мерама заштићује се сâм рачунарски систем за аутоматску обраду података, програми и подаци

(1) Wilhelm Steinmüller, *Datenschutz als Teilaspekt gesellschaftlicher Informationskontrolle* у зборнику „Datenschutz und Datensicherung“, Karlsruhe 1975, с. 49.

(2) Hans-Peter Gassmann: *Probleme bei internationalen Datenflüssen und Gemeinsamkeiten des Datenschutzes in Europa* у зборнику „Datenschutz und Datensicherung“, Köln 1976, с. 13.

(3) Израз „осигурање података“ употребљава се као синоним за „data security“ (енгл.), „sécurité des données“ (франц.) и „Datensicherung“ (нем.); заштита личних података“ означава појмове као што су: „privacy“ (енгл.), „protection des données privées“ (франц.) и „Datenschutz“ (нем.).

у њиховом физичком стању и начину организовања, и то против штетног деловања спољних чинилаца, као што су виша сила (катастрофа), грешке и злоупотребе. Према томе, објекти осигурања су рачунарски систем и прикупљени и у меморију смештени подаци са њиховом обрадом(4).

Разлози за осигурање података су следећи:

а) настанак великих „банака података“ које на једном месту удружују индивидуалне податке;

б) употреба мултипрограмирања и time-sharinga, што омогућује да рачунарски систем истовремено користи велики број корисника;

в) даљинска обрада података, која омогућује двосмерни ток информација преко терминалног прикључка који се налази у просторијама корисника.

Изразом „заштита личних података“ означава се старање да се, у процесу захватања, смештања у меморију и чувања као и коришћења података који се налазе у „банкама података“ у информационом системима а односе се на статус и личне односе појединаца, спрече могуће злоупотребе прикупљених података или њихових комбинација односно агрегација од стране других физичких лица или организација или неовлашћених органа или организација. „Лични подаци“, који се заштићују, индивидуални су подаци о личним или стварним односима одређеног физичког лица или лица које је могуће одредити. Заштита личних података обезбеђује се правним средствима, а по потреби и организационим и техничким заштитним мерама. Заштита личних података обухвата како директну заштиту физичких лица, тако и њихову заштиту од недозвољене обраде података који се односе на појединце(5).

Разлози због којих је потребна заштита личних података су следећи:

а) настанак великих „банака података“, како је то већ наведено као разлог за осигурање података;

б) интегрисана обрада података у јавној управи у оквиру информационих система о становништву, о организацијама, о простору и о финансијским подацима;

в) мултидимензионално повезивање датотека које се налазе код различитих, до сада институционално распоређених органа у јавној управи.

„Заштиту личних података“ појмовно треба доследно разликовати од „осигурања података“. Како је већ наведено, код „осигурања података“ ради се о разним мерама које се проводе да би било обезбеђено неометано функционисање рачунарског система у интересу његових корисника. Израз „осигурање података“, који се одомаћно у свим језицима, може да обмане, мада се суштински ради о осигурању самог рачунарског система.

Бројне мере које се проводе у циљу осигурања података могу бити веома значајне и за заштиту личних података. Међутим, треба узети у обзир и ситуације када интереси корисника рачунарског сис-

(4) ВРАН *Datenschutz in der Kommunalverwaltung*“, KGSt Bericht № 21/1976, Köln, с. 5.
(5) Види претходно цитирано дело.

тема (нпр. пореских органа) и субјеката заштите личних података (нпр. пореских обвезника) могу бити дивергентни, што захтева довођење у склад оваквих могућих сукоба интереса.

Треба такође указати на околност да није могуће обезбедити потпуно осигурање података, будући да је сваки рачунарски систем рањив(6).

Институт „заштите личних података“ је, за разлику од института „осигурања података“, инструменат правне природе којим треба да буду заштићене уставом гарантоване слободе појединаца у њиховим односима са органима државне власти и другим носиоцима друштвене или економске моћи(7).

2. ПОКУШАЈИ ПРАВНОГ УРЕЂИВАЊА ЗАШТИТЕ ПОЈЕДИНАЦА

Поред облика заштите личних података о којима ће касније бити говора, правна регулатива у новије време уводи и посебан орган парламента. Поред судског и других врста надзора над радом органа управе, функција посебног органа парламента је да штити права држављана односно да обезбеђује да државни органи поштују начело законитости(8).

У Шведској, где је такав орган најпре установљен, као и у другим скандинавским државама, постоји индивидуални орган који се назива „омбудсман“. У Великој Британији од 1967. године тај орган назива се „комесар парламента за питања управе“, у Квебеку носи назив „заштитник држављана“ а у Француској од 1973. године „медиатор“(9). Институт „омбудсмана“ и сличних органа не замењује судски надзор над радом органа управе, али озбиљно утиче на побољшање рада органа управе и непосредним и неформалним поступцима доприноси заштити права појединаца.

Идеје, које су дошле до изражаја код установљења института „омбудсмана“ и њему сличних органа, надахнуле су и креаторе законодавних решења који су седамдесетих година приступили правном уређивању питања заштите личних података. Иако први законски нацрти и парламентарне расправе потичу још из шездесетих година, први закон угледао је светлост дана тек 1970. године у држави Хесен, федералној јединици Савезне Републике Немачке. Тај закон увео је нов индивидуални државни орган — „дуномоћника за заштиту личних података“ и дао му одговарајућа овлашћења(10).

Први национални закон који уређује питања заштите личних података био је усвојен у Шведској 1973. године(11), а годину дана касније донет је и у САД(12). Исте године, то јест 1974., Генерални секре-

(6) G. Löchner, W. Steinmüller: *Datenschutz und Datensicherung*, Karlsruhe 1975, с. 92.

(7) Види претходно цитирано дело, с. 2.

(8) Види Драгаш Денковић, *Медиатор — Le Mediateur* (француски омбудсман), „Вестник Института за јавно управо“, 18 (1982), 1—2, с. 15.

(9) Види претходно цитирано дело, с. 16.

(10) „Закон о заштити личних података“ (Datenschutzgesetz) државе Хесен, донет 7. октобра 1970. године.

(11) „Dataag“, донет 11. маја 1973. године, новелиран 1. јула 1982. године.

(12) „Privacy Act“, донет 31. децембра 1974. године.

тар Уједињених народа припремио је исцрпан извештај за економски и социјални савет УН о овој проблематици под насловом „Људска права и научни и технолошки развој — Употреба електронике која може да утиче на лична права и ограничења која би, због такве употребе, требало увести у демократском друштву“ (13).

Поред других међународних организација које су се бавиле овим проблемима, треба нарочито поменути Европски савет, који је о томе усвојио две резолуције 1973. и 1974. године и конвенцију 1980. године (14) и Организацију за економску сарадњу и развој (OECD), која је 1980. године завршила своје студијске анализе из седамдесетих година издавањем *Сматрница о заштити сфере приватног живота и о преносу личних података преко државних граница* (15).

У другој половини седамдесетих и почетком осамдесетих година, националне законе о заштити података усвојило је више држава. Према стању на дан 31. XII 1983. године, може се утврдити да овакве законе има 12 европских држава, САД, Канада, Израел и Јапан, а да су у приближно истом броју држава припремљени нацрти закона (16).

3. УЛОГА МЕЂУНАРОДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА У ПРАВНОМ РЕГУЛИСАЊУ ЗАШТИТЕ ПОДАТАКА

Користећи сазнања до којих је дошла правна доктрина која је иначе постепено велику пажњу проблему заштите података и ово подручје бржљиво обрадила, међународне организације су дале суштински најзначајнији допринос у обликовању општих међународних стандарда употребљивих за национална законодавства.

Треба истаћи да се правна доктрина из разумљивих разлога, слично као и препоруке међународних организација и поједина национална законодавства, првенствено бави правним регулисањем заштите личних података док подручје осигурања података разматра као секундарно. Присутно је сазнање да је осигурање података као подручје регулисања мање компликовано у поређењу са заштитом личних података. Правно, ово је могуће решити прописивањем обавезних техничких стандарда које би припремили технички извршиоци независни од произвођача рачунарских система и програмске опреме. Већ усвојене и правно санкционисане техничке стандарде, који обезбеђују колико је то могуће висок степен осигурања података, треба пратити с обзиром на брз развој информацијске технологије и прилагођавати их развојним трендовима, па их са овог разлога повремено обнављати. Из наве-

(13) „Human rights and scientific and technological developments — Uses of electronics which may affect the rights of the person and the limits which should be placed on such uses in a democratic society“, Report of the Secretary — General, E/CN. 4/1142, 31. I 1974., 112 p.

(14) Резолуција из 1973. године односи се на сектор међудржавних односа, а резолуција из 1974. године на државни и уопште јавни сектор. Конвенција је била усвојена у Страсбуру 22. септембра 1980., а за потпис је била припремљена 28. јануара 1981. са оригиналним насловом: *Convention for the protection of individual with regard to automatic processing of personal data — Convention pour la protection des personnes a l'égard du traitement automatisé des données a caractère personnel.*

(15) *Guidelines on the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data* (23 rd September 1980), OECD, 1981, Paris.

(16) Види Борут Јустин: *Извештај о OECD симпозијуму, Међународни пренос података — Transborder Data Flow*, Лондон, 30. XI—2. XII 1983. Информацијски центар Љубљана, 12. XII 1983.

дених разлога, у даљем тексту ограничићемо се на проблеме заштите личних података, што значи да нећемо разматрати питања осигурања података нити посебна питања која настају у вези са преносом података преко државних граница.

Од докумената међународних организација најпре се треба зауставити на већ поменутом извештају генералног секретара Уједињених народа о људским правима и научном и технолошком развоју из 1974. године (у даљем тексту: Извештај УН), у коме се у закључку првог дела, под тачком 320., указује на могуће полазне ставове за правно уређивање питања заштите права појединаца пред претњама које могу настати током коришћења рачунаром потпомогнутих информационих система који садрже личне податке(17).

Извештај УН најпре препоручује државама које још немају законе, који се односе на заштиту личних података, да их што пре донесу и то како за државни, тако и за недржавни сектор. Законодавство би, по могућству, требало да обухвати све врсте података (статистичке, истраживачке, управне и обавештајне).

Извештај УН даље набраја минималне материјалне стандарде које треба поштовати приликом припремања националног законодавства. Као прво, треба прикупљати само оне личне податке и информације, који су неопходно потребни с обзиром на циљеве због којих се успоставља одређени информациони систем. Следећа група препоручених стандарда утврђује право појединца да буде обавештен о томе да се о његовој личности прикупљају подаци као и да се тражи његов пристанак пре него што се информација забележи и стави у меморију. Изузети од напред наведеног начела су дозвољени у случајевима који се односе на националну безбедност, примену начела законитости и у казнено-судском поступку, као и у случају да закон изрично одређује да нотификација и пристанак појединца нису потребни због специфичне намене прикупљања информација. Међутим, и за такве изузетне случајеве такође су предвиђене посебне заштитне мере, које су утврђене у претходном извештају Генералног секретара УН из 1973. године, који је био посвећен правима појединаца на заштиту сфере приватног живота у светлу техничког напретка(18).

Следећи међународни документ новијег датума, који заслужује посебну пажњу и који је доказао своју вредност, већ су поменуте смернице OECD из 1980. године(19). Смернице OECD, које су биле објављене у облику препорука Савета OECD, плод су вишегодишњег рада међународне групе експерата којој је председавао аустралијски судија М. D. Kirby. Савет OECD је, наиме, препоручио државама-чланицама (међу њима је такође Југославија која има статус придруженог члана) да у национална законодавства уграде начела која се односе на питања заштите личних података и слобода појединаца.

Смернице OECD су кратке и сажете. У уводном поглављу оне разматрају општа начела, дају дефиниције коришћених појмова и об-

(17) Види дело наведено под (13), с. 110.

(18) *Human rights and scientific and technological developments — Respect for the privacy of individuals and the integrity and sovereignty of nations in the light of advances in recording and other technics*, Report of the Secretary—General E/CN. 4/1116, 23. I 1973., параграф 117.

(19) Види дело наведено под (15).

јашњавају њихов циљ. Веома је важан појам „лични податак“, који смернице опредељују као било какву информацију која се односи на одређеног појединца или појединца кога је могуће одредити (субјекат информационог система), и то начелно, без обзира на употребљену технологију. У том смислу, смернице OECD се односе такође на конвенционално вођене, а не само на рачунаром потпомогнуте информационе системе; међутим, могу да се односе само на ове последње.

Према томе, „лични подаци“ су подаци о физичким лицима који се воде у унутрашње-државном и у сектору међународних односа а који, због њихове природе или контекста у коме су употребљени, представљају опасност за приватни живот и слободе појединаца. Као „личне“ сматрамо све оне податке у информацији, која нам се преноси, који непосредно (нпр. помоћу личног матичног броја) или посредно (нпр. помоћу адресе) указују на одређено физичко лице.

Следећа кључна дефиниција односи се на појам „надзорник података“. Смернице OECD овим изразом означавају орган који је, с обзиром на интерно државно законодавство, надлежан да одлучује о садржини и коришћењу личних података, без обзира на то да ли тај орган сам прикупља, чува, обрађује и посредује такве податке или то ради неко други по његовом овлашћењу. Следствено томе, „надзорник података“ је такође онај субјекат који је одговоран за све активности и поступке у вези са обрадом личних података.

Смернице OECD такође предвиђају изузетне случајеве у којима се не примењују, али се такви случајеви поименце наводе. То су подручја националног суверенитета, националне безбедности и јавног реда. Међутим, оне истовремено постављају два општа критерија који треба да буду водич приликом ограничавања опште важности препоручених норми. То су следећи критерији: изузеци треба да буду што је могуће више рестриктивни и треба да буду обнародовани јавности (нпр. путем објаве у државном службеном гласилу). Сматраће се да су услови другог критерија испуњени, ако је на уопштен начин познато постојање одређених збирки података, чак и ако су из разумљивих разлога детаљи о појединачним подацима означени као поверљиви и због тога се сматрају тајним. Што се тиче ширине изузетака, важи уопштено начело да треба да буду ограничени само на оне случајеве који су потребни у демократском друштву.

У другом поглављу, које је са садржајне стране кључно, смернице OECD у седам чланова обрађују основна начела у циљу њиховог коришћења у националним законодавствима. То су следећа начела: начело увођења ограничења приликом прикупљања личних података; начело релевантности и квалитета прикупљених података; начело ограниченог коришћења прикупљених података; начело старања о осигурању података; начело отворености информација; начело учешћа субјеката информационог система и начело одговорности.

Побројана начела су међусобно тесно повезана; њихова међузависност је толика да се из практичних разлога морају посматрати као целивити скуп начела.

Прво начело има у виду ограничења која се, по правилу, уводе приликом прикупљања података који се, због начина њихове обраде, природе података, контекста у оквиру кога се искоришћавају или из

других разлога, сматрају нарочито осетљивим за појединце. Ово начело такође садржи одребене захтеве у погледу метода захватања података. Наиме, подаци морају да буду прибављени на законит и поштен (fair) начин, а ако је то могуће, и са знањем и пристанком лица на које се подаци односе.

Начело релевантности и квалитета података одређује да подаци треба да се прикупљају у складу са постављеним циљевима због којих је прикупљање података утврђено, као и да подаци у односу на њихову веродостојност не смеју да буду сумњиви ни у ком моменту, што значи да увек морају да буду потпуни, тачни и ажурни. Утврђивање циљева прикупљања података може да се посматра и као посебно начело; овим се поставља захтев да циљ или циљеве прикупљања података треба унапред утврдити, а најкасније пре почетка захватања односно записивања података, као и да претходно треба да на несумњив начин буде утврђено, како ће се прикупљени подаци користити. Ако се циљ или циљеви прикупљања података касније промене или допуне, утврђивање нових циљева мора да се обави по истој формално одређеној процедури. Ако подаци више не могу да служе циљу или циљевима ради којих су прикупљени, препоручљиво је да буду уништени или претворени у анонимни облик.

Начело ограниченог коришћења прикупљених података разматра могућа одступања од претходно наведеног начела, то јест, коришћење података супротно утврђеном циљу или циљевима, укључујући и обнародовање података. Смернице ОЕСД познају два изузетка од правила, да се лични подаци не смеју употребљавати у друге намене од оне која је утврђена приликом њиховог захватања односно записивања. Одступања су допуштена, ако је добијена сагласност субјекта чији су подаци у питању, или ако постоји посебна законска одредба која то на изричит начин дозвољава.

Начело старања о осигурању података одређује да се лични подаци морају обавезно осигурати, то јест, морају се предузети прикладне заштитне мере да би се спречили такви покушаји и штетне активности, као што су неовлашћен приступ, уништење, искоришћавање, мењање или обнародовање података. Ово начело произлази из сазнања да проблеми осигурања података и заштите личних података нису идентични, мада су мере које се предузимају за осигурање података корисно допунско средство за спречавање могућег обнародовања или недозвољеног коришћења података. Као што је познато, мере које се предузимају за осигурање података могу бити физичке, организационе и информацијске. Посебно треба истаћи да у организационе мере спада такође обавеза особља да се стара о веродостојности података.

Начело отворености информација представља услов за остваривање начела учешћа субјеката информационог система. Ово начело прокламује отвореност и могућност сазнавања какви се информациони системи и базе података са личним подацима воде, ко их надзире и користи. Информације о свим овим питањима треба да буду доступне без великог губитка времена, претходног знања, путовања и томе слично, и без већих трошкова.

Начело учешћа субјеката информационог система практично обезбеђује право појединца да има приступ подацима који се на њега од-

носе као и да има право приговора. Правна доктрина и политичка пракса гледају на ово начело као на кључно и најзначајније за обезбеђење заштите сфере приватног живота помоћу заштите личних података; међутим, ово начело није апсолутно што значи да се у изузетним случајевима, о којима је било говора, не би могло примењивати.

Смернице ово начело одређују на јасан и разумљив начин. Свако треба да има право да од надзорника података или од неког другог добије одговор да ли се у систему налазе подаци који се на њега односе или то није случај. Уколико је одговор позитиван, појединац има право да те податке добије у разумном времену, уз прихватљиве трошкове, на прикладан начин и у облику који му је лако разумљив. Ако његови захтеви буду одбијени, мора да буде обавештен о разлозима одбијања и мора да му буде дата могућност приговора због одбијања захтева. Појединац такође мора имати могућност улагања приговора, уколико презентирани подаци нису његови и, ако приговор буде усвојен, нетачни подаци морају да буду избрисани, поправљени, допуњени или измењени. Право приговора треба иначе тумачити екстензивно; оно укључује не само право приговора који се даје надзорнику података, него и коришћење других правних средстава (притужба, тужба, управни спор) у складу са интерним законодавством појединих држава која регулишу питања поступака и могућих правних средстава.

Начело одговорности утврђује да је надзорник података одговоран за остваривање напред наведених начела у свакодневној пракси и да мора спроводити све проведбене мере које то омогућују и обезбеђују.

Од осталих питања која разматрају смернице OECD, треба још поменути одредбе које имају за циљ уграђивање наведених начела у интерна законодавства појединих држава. Уградња начела препуштена је државама, при чему треба узети у обзир постојеће традиције, разлике у правним системима и достигнути степен развоја. Одредбе препоручују државама да у том циљу донесу одговарајуће правне акте, да обезбеде потребна средства за заштиту права појединца, да предвиде одговарајуће санкције и захтеве за накнаду штете и да спречавају дискриминацију према субјектима информационих система. За нас је такође од интереса посебна одредба којом се подстиче настанак и развој аутономних и самоуправних норми о разматраним питањима.

Из досадашњег кратког приказа активности међународних организација, које су биле усмерене на уједначавање ставова у вези са правним регулисањем заштите података, може се закључити да су оне дале значајне и непосредно употребљиве предлоге; у даљем тексту биће размотрено како су ти предлози били уграђени у важећа законодавства различитих држава.

4. УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД ЗАКОНОДАВСТАВА ПОЈЕДИНИХ ДРЖАВА

У циљу упоређивања националних законодавстава о заштити личних података, најпре ће бити анализирани основни ставови и општа начела, а касније заштитне мере.

Подручје заштите личних података, по правилу, уређује се законима; код федералних држава, поред савезних, постоје и закони федералних јединица (СР Немачка, САД, Аустрија, Швајцарска итд.). Као посебну занимљивост треба навести околност да две државе, то јест, Португалија и Шпанија, вероватно због лоших искустава из блиске прошлости тих земаља, посвећују овим питањима толику пажњу да их уређују на изричит начин уставима, тако да заштита личних података постаје предмет регулативе највишег правног акта односно Устава(20).

Из закона који су узети у обзир за потребе овог прилога(21), видљиво је да су на различите начине уређена питања „важности закона“ и „субјеката чија права закон штити“ (титулари права); ова питања спадају иначе у круг основних законских ставова.

У вези са питањем „важности закона“ треба истаћи да већина држава истим законом уређује подручје прикупљања, обраде и заштите личних података како за државне тако и за приватне (недржавне) организације. Неке државе (Данска, Норвешка) имају посебне законе за државни односно приватни сектор. Међутим, Канада и САД својим законима уређују напред наведена питања само за државни сектор.

Канада и САД такође одступају од других држава при одређивању круга „субјеката чија се права штите“ законом; као субјекте права на заштиту оне одређују само своје држављане и странце који имају легално стално пребивалиште, док друге државе у том погледу не познају ограничења и у круг субјеката права на заштиту укључују сва физичка лица која живе на њиховим територијама. Неке државе (Аустрија, Данска, Луксембург и Норвешка) још више проширују круг субјеката права на заштиту и у њега, поред појединаца, укључују такође и приватне корпорације.

Разноликост у законодавствима је видљива такође код одређивања објеката правног регулisaња. Тако, док у већини држава закони важе како за рачунаром потпомогнуте тако и за конвенционално вођене информационе системе, у неким државама важе само за рачунаром потпомогнуте информационе системе (Аустрија, Шведска, Луксембург), а у неким само за оне конвенционално вођене информационе системе који се могу повезати са рачунаром или који садрже за појединце посебно осетљиве податке.

(20) Португалски устав обезбеђује својим држављанима право приступа свим подацима који се на њих односе а налазе се у збиркама података; они даље имају право да буду обавештени о начину коришћења тих података, а признаје им се и право да захтевају се поједини подаци, по потреби, поправе и обнове. Види члан 35. Устава Португалије из 1976. године.

Шпански устав садржи одредбу којом се захтева да коришћење информатике треба да гарантује поштовање личности и сфере приватног живота држављана, као и потпуно обезбеђивање њиховог права у овој области. Види члан 18. Устава Шпаније из 1978. године.

(21) Упоредна анализа била је извршена на основу оригинала закона који уређују питања заштите личних података у Шведској („Datalag“ усвојен дана 11. маја 1973., новелиран 1. јула 1982.), СР Немачкој („Gesetz zum Schutz vor Missbrauch personenbezogener Daten bei der Datenverarbeitung“ од 27. јануара 1977), Француској („Loi relatif à l'informa-tique et aux libertés“ од 6. јануара 1978), Данској („Lov om private registre“ од 8. јуна 1978. и „Lov om offentlige myndigheders registre“ од 8. јуна 1978), Исланду („Act № 63/1981“ respecting Systematic Recording of Personal Data), САД („Privacy Act“ од 31. децембра 1974), Канади („Human rights Act) Loi canadienne sur les droits de la personne“ из 1976. године који је ступио на снагу 2. јуна 1977) Аустрији („Bundesdatenschutzgesetz“ од 1. октобра 1978), Израелу („Protection of Privacy Law“, 5741—1981) и приказа садржине правних аката донетих у Белији, Норвешкој, Луксембургу, Новом Зеланду, Холандији, Швајцарској, Шпанији и Португалији, Data Protection Developments Reported, „Newsletter“, IBI, № 29/1979, с. 18 и сл.

Законодавна решења су уједначена код одређивања обима заштите личних података и утврђивања активности које су везане за обраду података, које се у свим државама узимају у најширем смислу. Појам „обрада података“ обухвата све степене обраде, односно у тај појам укључује се прикупљање података и сви начини њиховог захватања (записивања), затим сама обрада и прерада прикупљених података и њихово уношење у збирке података и, најзад, посредовање и уопште сви облици ширења (дисеминације) системом обухваћених података.

У уводним одредбама законодавци су у свим законима посветили велику пажњу дефинисању основних појмова који су релевантни за примењивање и извршавање закона. Тако су нарочито брижљиво и недвосмислено одређени појмови, као што су „лични подаци“, „регистри“, „регистратори“, „надзорници“, „збирке података и слични појмови, чиме су покушали да дају допринос што је могуће прецизнијим и у правно-техничком погледу непротивуречним правним решењима.

Све државе познају изузетке од начела опште важности закона о заштити личних података о чему је биле говора у Извештају УН. Овакви изузеци могу се утврдити само посебним законом.

Заштитне мере иначе бројне и веома сличне у законима различитих држава, могу се поделити у две категорије: превентивне мере и разне санкције. Смисао превентивних мера је да спрече разна могућа угрожавања човековог приватног живота и његових слобода као и кршење одговарајућих прописа којима су та питања уређена. Казненоправне и материјалноправне санкције утврђују разне аспекте одговорности за извршену противправну радњу или догађај. Санкције у извесном смислу такође делују превентивно, будући да само њихово постојање, а посебно ако су довољно оштре и добро познате, спречава могуће незаконите радње.

Важну заштитну меру представља и установљење посебног органа за заштиту личних података и слобода људи. Овакве органе познају све државе, мада су они различити по саставу и по добијеним овлашћењима. У неким државама ти органи су индивидуални; у Канади, то је „комесар за заштиту сфере приватног живота“ а у СР Немачкој назива се „савезни пуномоћник за заштиту личних података“, има мандат од пет година и именује га лично председник државе. Занимљиво је да постоји старосни услов, најмање 35 година, за избор наведеног савезног пуномоћника(22). Поред савезног пуномоћника, који је надлежан за случајеве кршења савезних закона, немачко законодавство познаје и „државне пуномоћнике за заштиту личних података“ који су надлежни за предузимање мера у складу са одговарајућим законодавством поједине федералне јединице — државе у СР Немачкој. Иначе, државни пуномоћници имају традицију, будући да је државни пуномоћник у држави Хесен био први такав државни орган у свету.

У другим државама већином налазимо колегијалне органе. Они се различито називају, на пример, „комисија за заштиту личних података“ (Аустрија), „уред за заштиту сфере приватног живота“ (Белгија), „инспекција за заштиту података“ (Шведска), „национална комисија за информатику и слободу“ (Француска), „рачунарски одбор“ (Исланд).

(22) Члан 17. закона СР Немачке наведеног под (21).

Значајно је истаћи да се за председника колегијалног органа, као и за индивидуални орган, захтева поред познавања проблема и правна наобразба највишег степена.

Органи за заштиту података имају бројна значајна овлашћења. На њихов захтев, лица која воде информациони систем дужна су да им омогуће одговарајући увид, ако надзор над информационим системом спада у законом утврђену надлежност органа за заштиту података. Ови се органи старају о извршавању закона и објављују годишње извештаје јавног карактера о стању и проблемима на подручју заштите личних података. Код њих морају да буду регистровани сви регистри, датотеке и информациони системи који се односе на физичка лица. У већини држава ови органи су такође надлежни за издавање посебних дозвола (лиценци) без којих би прикупљање личних података и вођење одговарајућих регистара било незаконито.

Законима су такође предвиђене посебне формалности за вођење информационих система и изричите обавезе овлашћених носилаца регистара личних података. Те обавезе су у националним законима готово истоветно утврђене. Тако, национални закони постављају захтеве да подаци у регистрима морају да имају посебна својства, а нарочито да су веродостојни и прецизни, да се редовно ажурирају и да су примерени и у складу са утврђеном наменом прикупљања података.

Сви закони предвиђају такође увођење мера за осигурање података и обавезу лица, која раде са регистрима и евиденцијама, да сазнања до којих су дошли о појединцима чувају као службену тајну. Већина закона такође садржи захтеве да подаци морају да буду прибављени законитим средствима и на допуштен (fair) начин, да искоришћавање података мора да буде временски ограничено и да овлашћена лица треба да воде обавезне записнике или пословне дневнике о посредовању личних података и информација трећим лицима. Прикупљати се могу само такви лични подаци, чије је прикупљање предвиђено законом или прописом донетим на основу законског овлашћења.

Секундарно искоришћавање регистара, односно коришћење у друге намене (нпр. за статистичке намене или за научна истраживања), мора да буде ограничено и да се обавља под условом да буде искључена могућност идентификације појединаца. Подаци о постојању разних регистара, о њиховом саставу и структури, као и каталози података морају да буду објављени у годишњем извештају заштитног органа или у службеним гласилима.

У групу превентивних заштитних мера спадају и права појединаца која извиру из начела учешћа субјеката информационог система са личним подацима који су предмет заштите. У свим размотреним законима појединцу је дато право да буде обавештен о записивању податка који се на њега односи и о улагању таквог податка у датотеке, регистре и томе слично. Сви закони признају право појединцу да буде у потпуности обавештен о садржини свих информација и података који се на њега односе. Од овог начела закони познају изузетак само када су у питању забелешке о здравственом стању: појединац нема директног приступа таквим подацима али може да захтева да их добије његов лекар. Најзад, у националним законодавствима је свима признато

право приговора на записане податке са захтевом да се, према потреби, евентуално поправе или избришу.

Систем заштитних мера правне природе заокружују казненоправне и цивилноправне санкције. Казненоправне санкције познају сви закони и оне обухватају сразмерно високе новчане казне и казне затвора за прекршиоце важећих закона о заштити личних података. Цивилноправне санкције обезбеђују оштећеном материјалну накнаду за насталу штету, с тим што се у штету убрја како стварна тако и морална штета. Поред осталих мера, ове санкције такође ефикасно доприносе обезбеђењу вишег степена правне заштите личних података.

LITERATURA

1. „Datenschutz und Datensicherung“, зборник, Karlsruhe 1975.
2. Дејковић Драгаш, *Медиатор — Le Mediateur (француски омбудсман)*, „Вестник Института за јавно управојј, 18 (1982), 1—2.
3. „Datenschutz und Detensicherung“, зборник Köln 1976.
4. „Guidelines on the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data“ OECD, Paris 1981.
5. „Human Rights and Scientific and Technological Developments“, Reports of the Secretary — General, E/CN 4/1142, 31. I 1974. и E/CN. 4/1116, 23. I 1973.
6. Justin Borut, *Poročilo o ECD simpoziju, Mednarodni pretok podatkov — Transborder Data Flow, London*, 30. XI—2. XII 1983, Informacijski centar Ljubljana, 12. XII 1983.
7. „Datenschutzgesetz“, (Hessen) 7. X 1970.
8. „Datalag“, (Шведска) 11. V 1973 и 1. VII 1982.
9. „Privacy Act“ (САД) 31. XII 1974.
10. „Gesetz zum Schutz vor Missbrauch personenbezogener Daten bei der Datenverarbeitung“ (СР Немачка) 27. I 1977.
11. „Loi relatif à l’informatique et aux libertés“ (Француска) 6. I 1978.
12. „Lov om private registre“ (Данска) 8. VI 1978.
13. „Act № 63/1981“, respecting Systematic Recording of Personal Data (Исланд).
14. „Human Rights Act“ (Канада) из 1976 (важи од 2. VI 1977).
15. „Bundesdatenschutzgesetz“ (Аустрија) 1. V 1978.
16. „Protection of Privacy Law, 5741—1981“ (Израел).
17. „Data Protection Developments Reported“, „Newsletter“, IBI, № 29/1979.
18. „Datenschutz in der Komunalverwaltung“, KGSt Bericht № 21/1976, Köln.

Dr. Lovro Sturm,
Professor of the Faculty of Law in Ljubljana

LEGAL ASPECTS OF PROTECTION OF DATA IN CONTEMPORARY INFORMATION SYSTEMS

Summary

The protection of data has two different aspects, namely the one relating to the protection of personal data, and the other relating to physical ensuring of data. In the first case what is needed are the legal measures, while in the second case the organisational ones, althoug, quite frequently there is a need for a combination thereof. The institute of the protection of personal data has been created together with the development

of the information technology, namely with creation of the information systems aided by the computers in the sphere of public administration with the integrated processing of data. The protection of personal data in fact means the protection of individual rights and freedoms of man in a computerized society.

Beginning with the sixties of the present century, the legal doctrine has seriously and carefully elaborated the issues of protection of personal data, while the international organisations had contributed to the creation of generally usable standards, which were subsequently used by national legislatures within some thirty countries. The rights of individuals have been determined to be informed on data related to them, as well as on the way of utilisation of recorded data, which includes the possibility of submitting objection, as well as request, concerning eventual changing, addition or erasing of data, namely concerning their use in accordance to the established purpose. Also established are the agencies which effect control in concordance to the statutory powers, and the corresponding penal and property law sanctions against the perpetrators, including the case of emergence of damaging events.

Dr Lovro Šturm,
professeur à la Faculté de droit à Ljubljana

LES ASPECTS JURIDIQUES DE LA SAUVEGARDE DES DONNÉES DANS LES SYSTEMES INFORMATIQUES CONTEMPORAINS

Résumé

La sauvegarde des données contient deux aspects: le premier se rapporte à la sauvegarde des données personnelles et le deuxième à l'assurance physique des données; le premier aspect nécessite les mesures juridiques et le deuxième les mesures techniques et organisationnelles, bien que des mesures combinées soient également utiles. L'institut de la «sauvegarde des données personnelles» est créé parallèlement au développement de la technologie de l'information, c'est-à-dire, avec la mise en place des systèmes d'information informatisés dans l'administration publique impliquant le traitement des données intégrées. La sauvegarde des données personnelles représente, en réalité, la sauvegarde des droits et des libertés de la personne au sein de la société informatisée.

Depuis les années soixantes, la doctrine jurisprudentielle examine sérieusement et soigneusement les questions de la sauvegarde des données personnelles tandis que les organisations internationales contribuent à l'élaboration des standards d'application générale, contenus actuellement dans les législations nationales d'une trentaine de pays. On a défini les droits de la personne d'être informée sur les données qui les concernent et sur les moyens de leur utilisation ainsi que le droit de soumettre des requêtes ou d'opposer des exceptions pour changer, compléter ou effacer certaines données ou pour les utiliser en conformité avec leur fin établie. On a, en outre, mis sur place des organes de contrôle au terme des dispositions législatives, ainsi que des sanctions pénales et matérielles, contre les personnes ayant commis des actions illicites ou bien dans le cas où les dommages seraient causés.

мр Душан Китић,
асистент Правног факултета у Београду

МЕРОДАВНО ПРАВО ЗА СТАТУСНЕ ОДНОСЕ МЕЂУНАРОДНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА

1. У упоредном законодавству развијени су различити типови правних лица, што је последица права сваке државе да самостално одлучује којим ће социјалним колективитетима и под којим условима, признати својство правног субјекта(1). С друге стране, међународним уговорима се оснивају различите врсте правних лица, било у форми трговачких друштава (међународних предузећа), или међународних организација јавноправног карактера. Њихова правна структура регулисана је међународним актима знатно другачије него што национални закони утврђују статус правних лица која увек „дугују“ своју егзистенцију законодавству одређене државе.

Проблем сукоба закона код статусних односа међународних правних лица условљен је њиховим учешћем у грађанскоправним односима са страним елементом. Чињеница да остварују своју делатност на територији разних земаља и да су за њихову егзистенцију заинтересоване најмање две државе, доводи до питања по којем закону ће се процењивати правна способност, унутрашња организација, који су органи овлашћени за заступање у грађанскоправним пословима, односно споровима, начин одређивања тих органа, предмет и обим делатности, интерна правила, начин престанка правног субјективитета, ликвидација имовине, као и питања органа надлежних за доношење одлуке о престанку, односно ликвидацији и други статусни односи, у условима када национална законодавства различито регулишу статусну материју правних лица.

Иако проблем одређивања меродавног права за регулисање личног статуса постоји и код правних лица поједине државе, код међународних правних лица он је изражен на другачији начин; нову димензију уносе међународна правна правила, садржана у међународним уговорима о оснивању и статусима, тј. конститутивним актима. Поставља се питање односа не само између разних националних закона, већ и њиховог односа са међународним правилима. Пошто не постоје посебне колизионе

(1) Тако, на пример, француско право персоналним друштвима (јавна трговачка и командитна друштва) признаје субјективитет, док енглеско, немачко, швајцарско право не признају таквим друштвима (partnership) својство правног лица. У енглеском праву постоји тип правног лица непознат у другим правним системима — *corporation sole*, који се састоји само од једног члана (лица); али енглеско право не познаје фондације (задужбине) створене приватноправним актом и које сачињава имовина установљена за посебне сврхе. (M. Wolff, *Private international law*, Oxford, 1945, стр. 298).

норме међународног приватног права које регулишу статусне односе међународних правних лица, поставља се питање да ли су погодна за примену класична колизиона решења о статусу националних правних лица, или су нужне извесне корекције. Ако су таква правила неадекватна, на који начин и по ком основу формулисати решења која ће бити у складу са карактером међународних правних лица?

2. Према владајућој концепцији у међународном приватном праву, припадност („националност“) правних лица је одлучујућа чињеница (тачка везивања) за одређивање права које се примењује на њихове статусне односе. Стога, да би се одговорило на питање који је правни поредак надлежан за давање својства правног субјекта, односно меродаван за регулисање садржине грађанскоправног статуса међународних правних лица треба претходно испитати утицај критеријума за утврђивање припадности правних лица одређене државе на колизиона решења у вези са статусом правних лица која настају путем међународних споразума.

Припадност правних лица одређује се у законима појединих држава(2), међународним уговорима, судској пракси и теорији међународног приватног права, на различите начине(3). Данас преовлађују углавном два основна критеријума: стварно седиште (*siège social réel*)(4) и место оснивања — регистрације (*place of incorporation*)(5). На први поглед „националност“ се утврђује само на основу везаности правног лица за територију одређене државе. Та веза је, међутим, знатно темељнија, јер наведени критеријуми означавају нешто друго; опредељујући се за једног од њих законодавац сваке земље изражава своје схватање најближе (најтешње) везе правног лица и државе(6). Основ те везе је законодавна надлежност једне државе за давање правног субјективности та правном лицу. Наведени критеријуми означавају, дакле, законодавну надлежност државе стварног седишта, односно државе оснивања за одређивање правног статуса правног лица(7).

(2) Према нашем праву, „припадност правног лица одређује се по праву државе по коме је оно основано. Ако правно лице има стварно седиште у другој држави, а не у оној у којој је основано, и по праву те друге државе има њену припадност, сматраће се правним лицем те државе“ (чл. 17. Закона о решавању сукоба закона са прописима других земаља у одређеним односима, „Службени лист СФРЈ“, бр. 43/82).

(3) О различитим критеријумима за одређивање „националности“ правних лица, в. М. Језић, *Међународно приватно право*, Београд, 1950, стр. 235 и сл.; В. Т. Благојевић, *Међународно приватно право*, Загреб, 1953, стр. 146 и сл.; Y. Loussouarn — J. Bredin, *Droit du commerce international*, Paris, 1969, стр. 261 и сл.; Н. Batifol, *Traité élémentaire de droit international privé*, Paris 1959, стр. 231 и сл.; А. Schnitzer, *Handbuch des internationalen Privatrecht I*, Berlin, 1950, стр. 293 и сл.

(4) Стварно седиште је место у коме се врши управљање правним лицем, „где бораве правни органи друштва, администратори, генерална скупштина и где су склопљени уговори и послови који се односе на развој предузећа“ (Thaller, *Traité élémentaire de Droit commercial*, Paris, стр. 309, цит. према Batifol-у *op. cit.* стр. 213).

На основу овог критеријума одређује се „националност“ правних лица у већини земаља европског континента (Француској, Немачкој, Белгији, Италији и др.).

(5) Систем инкорпорације (оснивања, регистрације) прихваћен је у Енглеској, САД као и СССР, (в. М. Wolff, *Private international law*, Oxford, 1945, стр. 302 и сл.; А. А. Луцк, *Међународноје частно право — особенаја част*, Москва, 1975, стр. 45 и сл.; E. Rabel, *Conflict of laws II*, 1947, стр. 31 и сл.).

(6) Тако Н. Катичић наглашава да „иако су државе у начелу слободне да саме одреде критериј за то које ће стране право изабрати, ипак излази већ из духа међународног приватног права или колизијског права да ће ти критерији упућивати на право државе која има најближу везу са страном правном особом“. (Н. Катичић, *Огледи о међународном приватном праву*, Загреб, 1971, стр. 148).

(7) Без обзира која се теорија заступа — реалности или фикције, сигурно је да једно правно лице не би могло бити створено нити постојати изван одређене законодавне интервенције или закона који га ствара директно, или дефинише услове његовог стварања, али он интервенише увек. (в. J. P. Calon, *Société internationale — Eléments d'une théorie générale*, „Journal de droit international“, Clunet, 88, 1961, стр. 714).

Међутим, за примену одређених императивних супстанцијалних прописа о правном положају странаца, изузетно, уводи се у ванредним приликама (ратно стање, период непосредно после завршетка рата) посебан критеријум за утврђивање припадности (националности) — критеријум контроле. Али, ту се ради, у ствари, само о једној специјалној, „наменској“ националности на основу критеријума контроле који је транзиторног карактера, јер се уводи само за одређени период (ратно стање), односно за примену одређених правних прописа (нпр. закона о забрани трговине са непријатељем, закона о секвестрацији имовине непријатељских правних лица, девизних и пореских закона итд.)⁽⁸⁾. Критеријум контроле не користи се никада за одређивање „националности“ ради примене правила о сукобу закона код статусних односа правних лица⁽⁹⁾. За решавање тих питања остаје одлучујућа веза правног лица са државом оснивања, односно стварног седишта. Чињеница контроле при садашњем стању законодавства и судске праксе сасвим се изузетно користи за утврђивање припадности ради примене појединих правила о правном положају страних правних лица. Пошто се место стварног седишта или место инкорпорације користе само као знаци који омогућавају да се открије закон од кога зависи правни статус правног лица у одређеном моменту његове егзистенције, да ли се исти критеријуми могу употребити за утврђивање правног поретка који одређује субјективитет међународног правног лица?

3. Са становишта међународних правних лица, ови критеријуми (чињенице) показују међународни карактер, јер ако су она по својој материјалној потреби и локализована на територији једне државе, та локализација је лишена посебног правног значаја⁽¹⁰⁾.

Пре свега, инкорпорација је интернационална ако се дефинише као конституисање правног лица под дејством и у складу са одређеним законодавним системом. Међународна правна лица наиме, добијају правну личност и конституишу се на основу једне међународне конвенције, према њеним одредбама и одредбама статута који су јој додати или чине њен интегрални део.

Ако се посматра инкорпорација као испуњење формалности публицитета, које откривају постојање правног лица према трећим лицима, може се констатовати да у мери у којој утичу, те формалности не могу имати значај једне правне везе са државом у којој су остварене. Јер, та неизбежна локализација не значи истовремено и избор закона те државе као система утицаја⁽¹¹⁾.

Тако, на пример, за Међународну банку за обнову и развој и Међународно финансијско друштво публицитет конститутивних аката је био реализован према друштвеној форми утврђеној међународним

⁽⁸⁾ в. Н. Kronstein, *The Nationality of International Enterprises*, *Columbia Law Review*, 1952 (децембар) стр. 988 и сл.; *Batiffol op. cit.* стр. 237 и сл.

⁽⁹⁾ Н. Катичић, напомињући да се критеријум „контроле“ не појављује као нова одлучујућа чињеница, поред оснивања или стварног седишта и да га не треба „доводити у везу с персоналним статутом правних особа“, јер се не ради о истом питању, пише: „По оснивању или стварном седишту одређује се постоји ли својство правне особе, но у случају „контроле“ није питање о постојању правне особе, већ само о томе да ли се против одређене врсте правних особа могу подузимати дискриминаторне управне мјере“ (Н. Катичић, *Огледи о међународном приватном праву*, Загреб, 1971, стр. 153).

⁽¹⁰⁾ в. С. W. Jenks, *The proper law of international organisations*, London, 1962, стр. 1.

⁽¹¹⁾ в. В. Goldman, *Le droit des sociétés internationales*, „*Journal du droit international*“, 1963, стр. 360 и сл.

уговорима о њиховом оснивању (за Међународну банку за обнову и развој депоновање јединог оригиналног примерка код владе САД овлашћене за достављање истоветних оверених копија државама чланицама; за Међународно финансијско друштво предвиђен је сличан механизам с тим што је депозитар Међународна банка за обнову и развој). Члан 79. Статута Заједнице за угаљ Saqto-Lorraine(12) и члан 46. Статута Друштва Air-Afrique(13), предвиђају публицитет конститутивних аката и то двоструки за Saqto-Lorraine (јер има два седишта Друштва, у Француској и Немачкој, према чл. 3. Статута), вишеструки за Друштво Air-Afrique (јер има седиште у главном граду сваке државе уговорнице).

Седиште ових правних лица одређено је међународним уговором, односно њиховим статутом. Било да имају једно или два, односно више друштвених седишта истовремено у разним државама, њихова географска локација нема улогу манифестације воље оснивача, односно чланова да вежу правно лице за закон изабране државе, нити је потврда његовог укључивања у економску средину земље у којој се налази (што је иначе случај код националних правних лица). Напротив, државе — оснивачи, руковођене заједничким економским, односно јавним интересима, споразумно изражавају вољу да вежу њихов правни статус искључиво или првенствено за међународни уговор(14).

Правни субјективитет међународних правних лица заснива се, дакле, на „међународном закону“ то јест уговору као резултату сагласности воља држава потписница које се појављују у својству „колективног законодавца“(15).

4. Ако међународна правна лица као аутономни правни субјекти имају међународну (тј. заједничку) припадност свих држава уговорница(16), да ли је за регулисање њихових статусних односа мерадно међународно право?

Према класичном схватању у теорији међународног приватног статусног права негира се ова могућност и статус сваког правног лица доводи у искључиву правну везу са унутрашњим правним поретком одређене државе, зависно од усвојеног критеријума (оснивања, стварног седиш-

(12) Заједница за угаљ Saqto-Lorraine је француско-немачко акционарско друштво јединствене структуре, конституисано на основу чл. 84. и анекса 29. Уговора од 27. X 1956. г. између Француске и Немачке ради регулисања сарског питања.

(13) Société Air-Afrique основано је уговором који се односи на ваздушни транспорт у Африци, потписаном у Yaoundi 28. III 1961. године од стране 11 афричких држава. Конституисано је у форми трговачког друштва држава уговорница и постојећег француског друштва „Air-Afrique“ ради обављања међународног ваздушног саобраћаја између земаља потписница и других држава.

(14) Тако и Б. Вуковић, говорећи о приватноправном статусу међународних јавних организација, истиче да за разлику од „унутрашњих правних особа за која је седиште она околност од које може да зависи њихов правни субјективитет, оно је код међународних јавних организација од значаја утолико што оне немају властиту територију“ (Б. Вуковић, *Приватноправни субјективитет међународних јавних организација*, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 3, 1977, стр. 333).

(15) Batifol подвлачи да „организији створени међународним уговорима не могу имати националност јер нису директно потчињени једној одређеној држави: они су особе међународног јавног права“ (v. Н. Batifol, *Droit international privé*, Paris, 1983, стр. 282 и сл.).

Слично. F. A. Mann, *International corporations and national law*, „British Year Book of international law“, 1967, XLII, с. 145 и сл.

(16) Још је Rigaud писао да је „сасвим очигледно да се питање националности не може поставити за правна лица јавног права међународног или наддржавног карактера (Друштво народа, Међународна дунавска комисија ита.)“ (Répertoire de Droit international T 10, Paris, 1931, стр. 249). Michoud, такође у вези са међународним комисијама које су директно снабдеване правним субјективитетом-одредбама међународног уговора, подвлачи да „њихов међународни карактер не дозвољава да им се призна одређена националност“ (цит. према Rigaud у *ibid*).

та)(17). И поред очигледних теоријских замерки потчињавању међународних правних лица поједином националном законодавству, предратни писци су углавном предлагали да се примени право државе седишта или друге одређене државе, сматрајући то једним практичним решењем, јер су подразумевали да међународна јавно-правна лица не поседују властито персонално право. Тако van Haastert говорећи о Међународном институту агркултуре и Међународној организацији за исхрану и пољопривреду (FAO), констатује да судови (државе домаћина) морају применити своје територијално право и да могу сматрати организацију националним правним лицем(18). Неки аутори су предлагали примену права државе седишта за случај „ћутања“ интерног права организације. Frankenstein признаје, у принципу, примену Устава организације, али сматра то недовољним(19). Међутим Göpert наглашава да, иако је Лига народа имала домицил у Швајцарској, била је екстериторијализована у тој земљи и установљаване седишта на њеној територији није значило и подређивање законима који су тамо владали, као што би се то подразумевало у случају других правних лица(20).

Данас велики број аутора истиче зависност међународног правног лица од међународног уговора на основу којег настаје, а који је и меродаван за регулисање свих статусних односа(21). Оснивање, стварно средиште и контрола су интернационализовани тако да, како указује Jenks, „статус међународне организације и у многим случајевима, право којем је она подвргнута, не могу бити одређени било каквим критеријумом аналогним домицилу, седишту или месту инкорпорације без нарушавања њеног међународног карактера(22). Сматра се да међународна правна лица имају сопствено персонално право и да би привремена унутрашњег права било које државе довела до резултата који ни са практичне стране не би били од користи(23).

5. Подржавајући меродавност међународних конститутивних аката за регулисање грађанскоправног статуса међународних правних лица(24), треба анализирати и један од основних проблема који се појављују у вези са њиховом применом — питање односа са унутрашњим законодавством држава потписница. Да ли су међународни уговори о

(17) в. В. Eisner, *op. cit.* стр. 159; М. Wolff, *op. cit.* стр. 313; G. Beitzke, *Juristische Personen in international Privatrecht und Fremdenrecht*, München, Berlin, 1938, стр. 6 и са; Niboyet *Rapport préliminaire sur les sociétés internationales*, IIA, Report of the 45-th Conference, 1952, стр. 61 и са.

(18) Het international landbouw institut (IIA) en de Organisatie voor voedsel en landbouw (FAO), -s -Hertogenbosch, 1974, стр. 150 (наведено према F. Seyersted-u, *Applicable Law in relations between intergovernmental organisations and private parties*, Recueil des Cours, La Haye, 1967, III, T, 122, стр. 559).

(19) Frankenstein, *Internationales Privatrecht I*, Berlin, 1926, стр. 507.

(20) Göpert, *Der Völkerbund*, Berlin, 1938, стр. 29.

(21) М. Јездић, *Међународно приватно право I*, Београд, 1983, стр. 139—140; К. Сајко, *Држављанство (државна припадност) привредних подuzeћа у међународном приватном праву* (дисертација), Загреб, 1969, стр. 112—120; Б. Вуковић, *op. cit.* стр. 332 и са; J. P. Calon, *op. cit.*, стр. 716 и са; В. Goldman *op. cit.* стр. 368; G. Marty, *Les sociétés internationales*, *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales privatrecht*, 27 Jahrgang, 1962/63, стр. 77 и са; J. Bredin — Y Loussouarn *op. cit.*, стр. 342.

(22) С. W. Jenks *op. cit.*, стр. 12—13; слично P. Reuter, *Institutions internationales*, Paris, 1975, стр. 261.

(23) Seyersted уз то констатује да се међуналадне организације, установљавајући своје седиште у некој држави не потчињавају њеном персоналном праву и да им не би ни одговарало да се преко свог домицила подереа територијалном праву (*op. cit.*, стр. 560).

(24) „Негирати меродавног међународног права значао би прелустити одређеној држави одлуку о правном субјективитету међународних јавних организација а то је не само неспојиво са њиховом улогом у међународном поретку него би могло довести до самоволе и неуједначене праксе“ (Б. Вуковић, *op. cit.*, стр. 333).

оснивању (укључујући и остале конститутивне односно интерне акте) сасвим ослобођени утицаја појединих националних правних поредака. Уколико одређена зависност постоји, какав је њен карактер и значај?

За разлику од персоналног права националних правних лица које се састоји од потпуно развијених законских система, тј. обимних релативно сигурних и прецизних правила и принципа који регулишу њихов статус, на међународном плану, како наглашава Jenks, „ми смо на знатно другачијем ступњу развоја. Још не постоје општа правила или принципи који се односе на међународна тела (international body corporate) којима можемо аутоматски да се окренемо када трагамо за њиховим личним правом“ (25). Нема јединственог кодекса таквих правила ни за постојеће типове међународних правних лица (26) „а у погледу могућих каснијих типова међународних тела смо потпуно у области теорије. За постојеће типове имамо конститутивни инструмент који се односи на свако тело, нешто проширен његовом статутарном праксом и позивањем на тумачење у складу са општим принципима тумачења уговора, признатих међународним правом. Али ми немамо међународни еквивалент за common law који се односи на корпорације или модерно статутарно регулисање различитих типова корпорације“ (27). Еек истиче да регулисање у међународним конститутивним споразумима „не може никад бити тако потпуно (комплетно) да не би било потребе за применом суплементарних правила неког националног правног система“ (28).

На сличан начин и Seyersted, констатујући да писано интерно право међународних организација и опште међународно право (као њихово персонално право) не садржи одговоре на многа важна правна питања која се могу појавити, сматра да се то догађа и у другим правним системима и да из тога не следи да би овакви проблеми били адекватније решени унутрашњим правом државе седишта, него применом интерног обичајног права и општих принципа међународног јавног права (29). Национално право могло би се, до извесне границе, евентуално применити на међународна предузећа, али не и у погледу међународних организација које служе јавним сврхама (30).

6. Анализа конститутивних аката постојећих међународних правних лица указује на примаран карактер међународних уговора у односу на поједина национална законодавства, који се огледа у три правца: а) државе уговорнице споразумно одлучују да ли ће дозволити примену унутрашњег законодавства једне од њих на статусне односе заједнички створеног правног лица, или ће статус бити регулисан искључиво одредбама међународног уговора; б) примена интерног законодавства одређене државе, ако је дозвољена, односно предвиђена не сме бити у супротности са одредбама међународног уговора о оснивању; в) било какве измене у унутрашњем законодавству које се тичу

(25) C. W. Jenks *op. cit.* стр. 6.

(26) Извесни покушаји у погледу унификације статутарних правила међународних предузећа учињени су у оквиру Европске економске заједнице и држава чланица СЕВ-а. (b. L. — Cartou, *Communautés Européennes*, Paris, 1979, стр. 396 и сл.; Gringolc — Rister, *Международные Хозяйственные организации социалистических стран-проблеми управленија*, Москва, 1981, стр. 281 и сл.).

(27) C. W. Jenks, *op. cit.* стр. 6, 7.

(28) H. Eek — *The Swedish Conflict of laws*, Hague, 1965, стр. 278.

(29) Seyersted *op. cit.* стр. 561.

(30) *Ibid.*, стр. 562.

статуса основаног правног лица (као и измене међународног уговора) не могу бити примењене без претходне сагласности осталих држава уговорница.

Супсидијеран утицај (примена) националног законодавства (најчешће државе седишта) долази до изражаја само код појединих међународних правних лица и то у случају да у текстовима међународних уговора, односно статута постоје празнине које треба попуњити. У неким конститутивним уговорима, нпр. Међународне банке за обнову и развој, Међународног монетарног фонда, Међународног финансијског друштва није предвиђен други закон који би регулисао њихов правни статус, осим тих међународних споразума(31). Код Заједнице за угаљ Sargo-Loiraine и Друштва Air-Afrigue, у случају непостојања одговарајућих уговорних одредаба, правне празнине попуњавају се „општим принципима“ законодавстава држава уговорница(32).

Међутим, правни статус Европског друштва за финансирање набавки железничког материјала, (EUROFIMA)(33), Европског друштва за хемијску прераду радиоактивних горива (EUROCHEMIC)(34) и Мозелског међународног друштва(35), према конститутивним текстовима супсидијерно регулише закон државе седишта(36). Какав је смисао и значај супсидијерног утицаја закона државе седишта?

Пре свега, овај закон државе уговорнице споразумно и добровољно прихватају уговором, услед чега он губи свој оригинални нормативни карактер што значи да фактом прихватања припада међународном правном поретку тј. избегава суверенитет националног законодавца из кога је произашао и који га више не може слободно мењати нити укинути(37). Воља националног законодавца не представља овде (материјални) извор права за регулисање статусних односа ових међународних правних лица. Ради се о текстуалном репродуковању одредаба одређеног

(31) Приватно правни статус ова два правна лица има чист међународни карактер, јер су и Међународна банка и Међународни фонд слободни од сваке повезаности са било којим националним законодавством, како у погледу њиховог оснивања као правног лица, тако и у погледу функционисања. Једини нормативни основ egzистенције је међународни уговор држава које су истовремено и чланице. Празнине у статутима, уколико би се појавиле, биле би попуњене путем преговора између влада потписница.

(32) Према чл. 2. Статута за угаљ Sargo-Loiraine, ово друштво регулисано је чл. 84. и анексом 29. Француско-немачког уговора о решавању сарког питања, постојећим статутима и општим принципима француско-немачког права. У одсуству правила поменутих текстова и општих принципа на тумачење статута и на решавање статутом нерегулисаних питања утицаће, дух кооперације „који је инспирисао стварање ове заједнице. (в. текст статута у Y. Loussouarn — J. Bredin *op. cit.*, стр. 853—871). Слично решење садржи и чл. 2. Статута Друштва Air-Afrigue (в. текст Статута у Revue française de droit aérien”, 1963, стр. 331—348).

(33) EUROFIMA је основана међународном конвенцијом од 20. X 1955. године закљученом у Берну између 14 европских држава (међу којима је и наша земља), и то у форми акционарског друштва чији су чланови (акционари) националне управе железница држава уговорница (в. текст конвенције у часопису „Међународни транспорт, бр. 10, 1959. године).

(34) EUROCHEMIC је створен конвенцијом потписаном у Паризу 20. XII 1957, у форми акционарског друштва са седиштем у Мољу (Белгија) (в. текст конвенције у Journal du droit international”, 1961 године, стр. 250—258).

(35) в. текст Конвенције и Статута у „Journal du droit international”, 1958. године, стр. 264—304.

(36) в. чл. 1. Уговора о оснивању Eurofima, чл. 2. Конвенције о оснивању Eurochemic, чл. 9. конститутивног споразума Мозелског међународног друштва.

(37) Код националних правних лица је обрнуто; статутарне одредабе као и њихове евентуалне измене морају бити увек у складу са императивним прописима интерног законодавства, који представљају објективно правно поље у коме се оне крећу и на које воља чланова правног лица има само дељимичну и ограничenu моћ. Императивне одредабе закона утицаја, међутим, биће без дејства на статус међународног правног лица ако су контрадикторне конвенције о оснивању и статутима, чиме оне у ствари, губе свој нормативни карактер.

националног закона као колекције прописа погодне за прихватање од стране свих држава потписница на дан конституисања.

Да извор интерног права не интервенише са сопственим нормативним дејством, евидентно је у случају француско-етиопске компаније за железницу Џибути — Адис-Абеба чија Конвенција о оснивању од 12. XI 1959. године предвиђа супсидијерно везивање Друштва не за један закон на снази, већ за Нацрт етиопског трговачког законика. Закон супсидијерног везивања изводи, дакле, своју обавезну снагу искључиво из међународног правног поретка(38).

У статуту EUROFIMA репродукује се фактички велики број императивних одредаба швајцарског Закона о трговачким друштвима. Међутим, тако инкорпориране у Статуту ове одредбе губе карактер закона; ако, наиме, швајцарски законодавац њих замењује другим, исто тако императивним прописима, ови се не би могли применити на EUROFIMA, и обрнуто, статутарне клаузуле које их репродукују могле би се изменити само према поступку (механизму) предвиђеном Конвенцијом о оснивању или Статутом без обзира на задржавање истих одредаба у швајцарском закону(39).

Супсидијерна примена националног закона, када је прихваћена, може изазвати многе тешкоће у пракси судова. Може се, на пример, поставити питање да ли ће законски прописи о статусу правних лица одговарати специфичности међународних правних лица или ће таква примена бити равна „калемљењу“ страног тела? Затим, тај закон примењује се „залеђен“ у моменту конституисања друштва тако да све касније измене и допуне које би извршио законодавац остају без дејства на међународна правна лица (ако их државе уговорнице нису изричито прихватиле). Другим речима, може постојати велика садржинска разлика између националног закона који се примењује на основу међународног уговора и важећих позитивноправних прописа истог законодавства. Осим тога, за сваку промену датог закона требало би да се састану потписници уговора да би одлучили да ли је она прихватљива или није. Позивање на супсидијерну примену „општих принципа“ законодавства држава уговорница ствара проблеме око утврђивања садржине тих „принципа“, јер она у великој мери зависи од процене судије који о томе одлучује.

Приликом оснивања појединих правних лица државе уговорнице се могу сагласити да прихвате одређено национално законодавство као право које ће регулисати грађанскоправни статус тог правног лица, а да тиме оно не постане субјект националног права. При том од њихове воље зависи које ће партикуларно национално право изабрати(40). У којој мери прихватање законских одредаба неког постојећег система националног права води угрожавању међународног карактера грађан-

(38) B. Goldman *op. cit.*, стр. 370.

(39) в. Н. Т. Adam, *Les établissements publics internationaux*, Paris, 1957, стр. 118—119.

(40) Правна лица унутрашњег права не могу вољом својих оснивача бити везана за неки други закон, осим закона места оснивања (инкорпорације) односно, стварног седишта, јер се ради о императивним прописима чија примена не може бити искључена нити замењена законским одредбама другог правног система. Тако нпр. Резолуција о правном статусу трговачких друштава коју је прихватио Институт за међународно право 1929. године, предвиђа да су трговачка „Друштва која поседују субјективитет регулисана законом државе статутарног седишта“ и прецизира „се не може уговорити да ће друштво бити регулисано другим законом“. (*Résolutions de l'Institut de Droit International*, 1875—1956, стр. 284).

скоправног статуса и правног лица на које се односи, може зависити од тога колико је укључена на тај начин његова потчињеност судовима или другим органима државе чији је правни систем изабран односно преузет. Ако не постоји покоравање јурисдикцији државе чије је право прихваћено, међународни карактер статуса ових правних лица не може бити доведен у питање.

Овакав начин регулисања статуса може се срести и код међународних предузећа и међународних јавних организација. На пример, Дунавској комисији се на основу чл. 14, Конвенције о режиму пловидбе на Дунаву од 18. августа 1948. године признаје својство правне личности „саобразно законодавству државе у којој се налази њено седиште“. Исто тако међународне привредне организације, односно, заједничка предузећа држава чланица СЕВ-а оснивају се међународним уговорима, али уз примену закона државе седишта. („Халдек“, „Дружба“, „Интератоминструмент“, „Интертекстилмаш“, „Интерхимволокло“, „Асофото“, „Домохим“(41). Тај закон, међутим, одређује правну способност ових правних лица (нарочито права закључивања спољнотрговинских послова), само уколико није другачије утврђено уговором или статутом(42).

Mr Dušan Kitić,
Assistant of the Faculty of Law in Belgrade

APPLICABLE LAW IN STATUS RELATIONS OF INTERNATIONAL LEGAL PERSONS

Summary

The emergence of international legal persons (namely, international public organisations and international enterprises, i.e. companies), as subjects of civil law relations containing a foreign element, is causing, just as in the case of national legal persons, a series of problems of collision of norms in relation to the regulation of their status relations. The legal status of legal persons belonging to one state is always regulated in accordance to the provisions of the national legislation. On the contrary, the international legal persons, due to their relationship with international legal order (and, as is known, because there exist no specific conflict of law norms concerning the status of international legal persons), require the alteration of the classical conflict of law norms concerning the status of legal persons regarding their nature, legal structure and needs. The basic requirement is aimed at inclusion of the rules of international constitutive agreements, namely statutes.

However, this does not mean that the application of provisions of these agreements is a definite one; rather often there emerge blind spots in course of their implementation to the regulating of status of the international legal persons. These empty spaces are fulfilled in the way provided for by international agreements. This may be done by means of negotiations among the governments signatories, then by invoking the general principles of national legislations of the member states, as well as by determining of subsidiary application of the law of one of the member states (mostly the state of the seat of business).

(41) О правној структури тих организација, в. Rüster-Gringolc *op. cit.*, стр. 275—290.

(42) L. A. Lunc *op. cit.*, стр. 60 и сл.; Rüster-Гринголц, *op. cit.*, стр. 280 и сл.

Regardless of the way of relating the status of international legal persons to the national legal order, the international constitutive acts have always a priority of application. The law of individual state is not to be applied in such a case since this is the provision set forth by national law-maker, but because the countries signatories of the agreement have agreed on accepting in the *ad hoc* manner of the legislative provisions of individual legal order. This is the ground for the fact that the application of such provisions may never be contrary to the rules of international agreement on the establishing.

Dušan Kitić,
assistant à la Faculté de Droit à Belgrade

LE DROIT MERITOIRE POUR LA REGLEMENTATION DES RAPPORTS STATUTAIRES DES PERSONNES MORALES INTERNATIONALES

Résumé

L'apparition des personnes morales internationales (des organisations internationales publiques et des sociétés internationales privés) en tant que sujets des rapports de droit international privé, suscite, comme dans le cas des personnes morales nationales, des problèmes de colision relatifs à la réglementation de leurs rapports statutaires. Par opposition aux personnes morales nationales, des problèmes de colision relatifs à la réglementation de leurs rapports statutaires. Par opposition aux personnes morales appartenant à un état spécifique, dont le statut est toujours réglé en conformité avec les dispositions de la législation nationale de cet état, les personnes morales internationales, vu leur appartenance à l'ordre juridique international, et à défaut de normes de colision spécifiques relatives à leur statut, exigent l'adaptation des normes de colision classiques relatives au statut des personnes morales — à leur nature, à leur structure juridique et à leur nécessités. La revendication principale se rapporte à l'application des règles contenues dans les accords internationaux constitutifs, à savoir, dans les statuts des personnes morales internationales.

L'application des dispositions de ces accords n'est cependant pas définitive, car lors de leur application à la réglementation de statut des personnes morales internationales, des lacunes souvent apparaissent. Ces lacunes sont comblées par des moyens prévus dans les accords internationaux, notamment par l'arrangement entre les gouvernements signataires, par le recours aux principes généraux des législations nationales des états membres, ainsi que par la désignation de l'application subsidiaire du droit d'une des partie à l'accord.

Quelque soit le moyen par lequel le statut des personnes morales internationales est mis en rapport avec un ordre juridique national, ce dernier ne s'applique pas au terme des dispositions prévues par le législateur national, mais sur la base de l'accord des états signataires sur l'acceptation *ad hoc* des dispositions législatives d'un ordre juridique national. Par conséquent, l'application de ces derniers doit toujours être en conformité avec des réges de l'accord international constitutif en question.

др Иван Ромштајн,
доцент Правног факултета у Осиеку

ПРАВНА ПРОБЛЕМАТИКА ОБВЕЗАТНОГ ОСИГУРАЊА У ПРОМЕТУ

1. Укратко о функцији осигурања

У већини земаља па и у нас, власник, односно корисник цестовног моторног возила дужан је осигурати се од одговорности за штете проузрочене моторним возилом. Желимо прије тога истаћи да се појмом осигурања бави више дисциплина разних научних области. Стога је тешко дати убухватнију дефиницију појма осигурања без улажења у економску функцију осигурања. То је посебно тешко учинити када треба објаснити елементе односа осигурања. Наступање штетног догађаја као посљедице дјеловања природних елемената сила, дјеловања опасних и других ствари, дјеловање људских недопуштених радњи, у свакодневној животној збиљи проузрокује уништење добара или повреду тјелесног интегритета неке особе, односно имовине друштвено правне особе. Те претње разних штетних догађаја или могућности разних повреда тјелесног интегритета називамо ризиком(1). Извор свих ризика могу у правилу бити: виша сила (*vis major*), дјеловање опасних ствари, посљедица опасних дјелатности, радње других особа и властите радње.

Неоспорно је да је човјек некада вјеровао да је ризик „неизбјежан“, те га је подносио у конкретним случајевима као неку врсту „казне“. Постепено, човјек увиђа да је могуће осигурати се од будућих ризика и његових штетних посљедица. То „сазнање“ доводи до тога да та „будућа потреба“ (да се отклоне штетни догађаји), постане неминовна „садашња свакодневна потреба“ човјекове егзистенције. Иста та потреба постоји свакодневно и у сфери транспортне дјелатности.

То опет из разлога, јер је сувремени човјек у нас и у свијету изложен у великом ступњу ризика свакодневног страдавања у цесетовном промету, а то важи и за друге гране транспорта(2).

(1) Под појмом „ризик осигурања“ — подразумева се опасност која пријети имовини или тјелесном интегритету особе, као што су пожар, поплава... судар возила, смрт, тјелесна повреда, повреда душевног здравља путника... (види: Правна енциклопедија, Београд, 1979, стр. 1226—1227.).

(2) Види детаљније: Др И. Ромштајн: *О неким етичким (моралним) понашањима возача и пјешака у цестовном промету*, „АНАЛИ ПФ Београд“, стр. 1077 и д., Београд, 6/1983.

2. Осигурање у социјалистичком друштвеном уређењу

Иако социјалистичка револуција доводи до крупних друштвених промјена, економска принуда, која је довела до осигурања, није претала нити у социјалистичком друштвеном уређењу. И социјалистичка револуција као нови друштвени поредак прихвата осигурање као корисну друштвену институцију(3). Ту потребу свакидашње животне збиље и у социјалистичком друштвеном уређењу истакао је у неким својим радовима и Маркс(4).

И Устав СФРЈ из 1974. године, као и други законски прописи који су донешени на његовим одредбама, за подручје осигурања одређују да осигураници у заједници осигурања имовине и особа удружују средства у сврху осигурања имовине и особа и ради уклањања или смањења неповољног дјеловања узрока који могу изазвати штете (види чл. 42. ст. 4. Устава СФРЈ, чл. 16, 110, 394, 408. и 540 ЗУР, чл. 6. ЗОСОИО)(5). Проблематика обвезатног осигурања у промету обрађена је у чл. 44, 45., те 46. ЗОСОИО и даље.

3. Подјела осигурања у организацији осигуратеља у Југославији

Заједнице осигурања односно заједнице ризика у својој организацији примјењују комбинацију подјеле осигурања по предмету осигурања, а према врсти опасности (ризика). Већ према развијености појединих врста осигурања и самих потреба осигураника, имамо ове главне групације:

- осигурање имовине у ужем смислу,
- осигурање моторних возила,
- транспортно осигурање,
- кредитно осигурање,
- осигурање особа (осигурање живота и осигурање од несретног случаја).

Надаље осигурање у Југославији можемо груписати у добровољно осигурање (темељи се на принципу добровољности) и обвезно осигурање прописано (ex lege).

Циљ овог написа је да укратко расправи о неким правним карактеристикама обвезатног осигурања, па нећемо расправљати о групацији добровољног осигурања. Желимо још напоменути да у тзв. обвезантно осигурање у СФРЈ улази:

- обвезатно осигурање у промету, и
- осигурање имовине од последица потреса (што важи само за подручје СР Хрватске)(6). Што се тиче обвезатног осигурања у промету, ми ћемо се задржати само на правној проблематици обвезатног осигурања путника у јавном пријезову од последица несретног случаја, те на проблематици осигурања корионика односно власника моторних возила од одговорности за штету нанесену трећим особама.

(3) В. Петрановић; *Осигурање и реосигурање*, Загреб, 1984, стр. 27.

(4) К. Маркс, *Критика готског програма*, Београд, 1948, стр. 2.

(5) ЗОСОИО — *Закон о основама система осигурања имовине и особа*, (Сл. л. СФРЈ, бр. 24/76, Устав СФРЈ, „Сл. л. СФРЈ”, бр. 9/74).

(6) Види: *Закон о осигурању имовине и особа*, НН, бр. 53/77, чл. 27—30.

4. Осигурање путника у јавном пријезову од посљедица несретног случаја

То осигурање дужни су по нашем праву (*ex lege*) закључити корисници односно власници пријезовних средстава што се регистирају на територију СФРЈ за обављање јавног пријезова путника, те морају путника осигурати од посљедица несретног случаја (усп. чл. 44, 47. ст. 1. и 48. ЗОСОИО). СИВ је прописао најниже осигуране своте на које се мора уговорити осигурање за једног путника у јавном пријезову како слиједи:

- а) за случај смрти путника — 100.000 динара;
- б) за случај губитка опће радне способности путника — 200.000 динара;
- в) за случај пролазне неспособности за рад на име накнаде за губитак зараде и стварних нужних трошкова лијечења — 50.000 динара(7).

Такођер и организације удруженог рада и друге друштвене правне особе морају осигурати своје раднике које превозе од мјеста становања до мјеста рада и обратно, а и друге особе што их превозе у вези са својим радом и дјелатношћу:

- 1) путнике што их ОУР за аеродромске услуге и друге организације удруженог рада превозе до аеродрома, пристаништа, колодвора и сл. и обратно;
- 2) туристе и друге особе што их превозе туристичке, угоститељске и друге организације удруженог рада.

Према одредбама о обвезатним осигурањима за подручје СР Хрватске дужне су обвезатно осигурање путника од посљедица незгода склопити још и:

- 1) корисници односно власници такси-возила, који су регистррани за пријезов путника;
- 2) организације удруженог рада и друге друштвене правне особе за своје раднике које превозе властитим моторним возилима на рекреацију и одмор;
- 3) корисници односно власници чамаца и бродова за туристе и друге особе које превозе уз наплату(8).

5. Појам путника у јавном пријезову

Неспорно је да је у области обвезатног осигурања код нас неко вријеме у јурисдикцији и јуриспруденцији било врло актуелно питање везано за појам путник. Тај проблем није био јасно дефиниран у одредбама ЗОСОИО. Раније нејасноће отклоњене су касније одредбама републичких и покрајинских прописа о осигурању имовине и особа. Тако у чл. 17. Закона о осигурању имовине и особа СРХ (у даљем тексту ЗОСОХ), се наводи:

(7) Вид.: Одлука о одређивању најнижих осигурањих свота на које се мора уговорити осигурање за једног путника у јавном пријезову, („Сл. л. СФРЈ”, бр. 62/81).

(8) Вид.: чл. 16. и 17. ЗОСОХ—Закон о осигурању имовине и особа СРХ.

- 1) Путници у јавном пријезову који се обавезно осигуравају од последица несретног случаја сматрају се особе које се ради путовања налазе у једном од средстава одређених за обављање пријезова, без обзира да ли имају возну карту или је немају, као и особе што се налазе у кругу станица, пристаништа, аеродрома или у непосредној близини пријезовног средства прије укрцавања односно после укрцавања за које се докаже да су имале намјеру путовати одговарајућим пријезовним средствима, односно да су њиме путовале.
- 2) Путницима... сматрају се и особе које имају право на бесплатну возњу.
- 3) Доказивање да је нека особа била путник пада на терет корисника осигурања(9).

б. Остваривање права путника из обвезатног осигурања у јавном пријезову ако се десио несретни случај

Кад настане осигурани случај, тј. када путника задеси несретни случај, онда путнику припада из основе обвезатног осигурања у јавном пријезову, право на исплату осигуране своте. Већ смо навели у овом напису, да код нас најниже своте за случај несретног случаја одређује СИБ својим одлукама (чл. 53. ЗОСОИО), а сада је у важности Одлука СИБ-а објављена у Сл. л. СФРЈ, бр. 62/81.

Кад се реализира у животној збиљи конкретни несретни случај и путника задеси за вријеме пријезова несретни случај за који је осигуран, онда заједница осигурања у смислу чл. 49. ЗОСОИО мора исплатити:

- 1) уговорену осигурану своту, ако наступи смрт путника, старијег од 10 година, а 50% од уговорене своте, за путника који је био млађи од 10 година;
- 2) уговорену осигурану своту за случај трајнијег губитка опће радне способности, ако је због незгоде наступио потпуни трајни губитак опће радне способности путника, односно онолики постотак од уговорене своте осигурања колико износи постотак дјеломичног губитка опће радне способности путника.

Ступањ трајног губитка опће радне способности утврђује се према уговору односно увјетима осигурања:

- 3) накнаду изгубљене зараде и накнаду стварних нужних трошкова лијечења;

— ако због несретног случаја наступи пролазна неспособност путника за обављање редовитог занимања;

— ако се због несретног случаја оштети здравље озлијеђеног путника а с једног другог темеља највише до висине осигуране своте за све случајеве. Желимо још напоменути да за подручје СР Хрватске одредба под 3) допуњена је тиме што се

(9) Вид. детаљније код: И. Ромшгајн, *Одговорност пријезовника за накнаду штете при пријезову путника и пртљаге цестама — компаративно с другим гранама транспорта*, Осиек, 1981, стр. 227 и д. (докторска теза).

накнада стварних и нужних трошкова лијечења и изгубљене зараде исплаћује осим осигуране своте за случај смрти односно случај трајнијег губитка опће радне способности путника (усп. чл. 18. ЗОСОХ). Затим је још нормирано да обвеза на накнаду даљњих трошкова лијечења и изгубљене зараде престаје даном коначног утврђивања потпуног, односно дјеломичног губитка опће радне способности оштећеног путника. Што се тиче појма „трошкова лијечења“, под тим се подразумијевају само они трошкови које у конкретном случају сноси осигураник (путник).

7. Појам израза „несретни случај“

ЗОСОИО употребљава израз „несретни случај“ на низ мјеста, али га поближе не дефинира (усп. чл. 44. 47, и др.). Стога је појам „несретни случај“ исцрпно дефиниран у опћим увјетима осигурања ЗОИО у Југославији. Тако ЗОИО Croatia у чл. 5. Опћих увјета за осигурање особа од последица несретног случаја (незгоде), донесених на XX сједници Скупштине Заједнице ризика осигурања особа од 1. 1. 1980. наводи:

- „1) Несретним случајем у смислу ових Опћих увјета сматра се сваки ненадани и од воље осигураника независни догађај, који дјелујући углавном извана и нагло на тијело осигураника, има за последицу његову смрт, потпуни или дјеломични инвалидитет, пролазну неспособност за рад или нарушење здравља које захтјева љечничку помоћ.
- 2) У смислу претходног става сматрају се несретним случајем нарочито слиједећи догађаји: гажење, судар, удар каквим предметом или о какав предмет, удар електричне струје или грома, пад, оклизнуће, сурвавање, рањавање оружјем или другим предметима или експлозивним материјалом, убој каквим предметом, удар или ујед животиња и убој инсеката осим ако је таквим убојом проузрокована каква инфективна болест“. У погледу тога имамо и богату судску праксу(10).

8. Укратко о суброгацији права корисника осигурања

Кад осигуратељ накнади штету осигуранику, има право да му овај уступи своја потраживања од особе одговорне за штету. Осигуратељ наиме ступа у правни положај осигураника, што се назива суброгацијом. Мишљења смо да су основни увјети за суброгацију: 1) да је исплаћена накнада из осигурања осигуранику, и 2) да постоји одштетни захтјев осигураника према одговорној особи. Није довољно да постоји обвеза осигуратеља према осигуранику, већ је потребно да конкретна обвеза буде и „испуњена“ (усп. чл. 939. Закона о обвезним односима (ЗОО)(11). Што ће се догодити ако се уговор о обвезном осигурању пут-

(10) И. Ромштајн, *ibid*, стр. 242—249.

(11) ЗОО — Закон о обвезним односима је објављен у „Сл. л. СФРЈ“, бр. 29/78.

ника у јавном пријезову не склопи, а несретни случај се ипак догодио? Тада осигурану своту (накнаду) исплаћује заједница осигурања којој је сједиште на територију републике односно аутономне покрајине на којем је штета настала. Потом, заједница осигурања која је надокнадила овакву штету има право регреса од неосигураног корисника односно власника моторног возила (усп. чл. 50. ЗОСОИО). И ту имамо богату судску праксу (види пресуде ВСХ, Гж-2979/69. од 24. IX 1970, Гж-2246/70 од 11. XI 1970, Више содишче у Марибору, бр. Цп-326/79. од 13. IV 1979. и др. Наша судска пракса под сједиштем саме Заједнице осигурања подразумјева, не сједиште њених пословних јединица, него сједиште саме Заједнице осигурања (види рјешидбе ВСХ, Гж-889/80. од 15. X 1980., те Гж-1105/70. од 20. IV 1970. итд.).

9. Осигурање корисника односно власника моторног возила од одговорности за штете нанесене трећим особама

Корисник односно власник моторног возила и прикључног возила, а сходно одредби чл. 51. ст. 1. ЗОСОИО..... „мора се осигурати од одговорности за штету нанесену трећим особама због смрти, озледе тијела или здравља или уништења односно оштећења ствари при употреби моторног возила, осим од одговорности за штету на стварима примљеним на пријезов“. Што све улази у појам „моторног возила“ ЗОСОИО то исцрпно дефинира у чл. 51. ст. 2. гдје се наводи... „под моторним возилом... подразумјева се возило на моторни погон, осим возила која се крећу по трачницама, које је намијењено за пријезов особа и ствари на цестама, или које служи за вучу прикључних возила намијењених пријезову особа и ствари на цестама, регистрирани пољопривредни трактори те друга регистрирана возила на моторни погон и моторни котачи“. Мишљења смо да одређена штета трећим особама од моторних возила и других возила на моторни погон могу настати „из употребе тих возила“. Сматрамо да је возило „у употреби“ не само у вријеме вожње него и за вријеме стајања возила на путу у току вожње, те за вријеме уласка и изласка путника из таквог возила које стоји на аутобусном стајалишту, угибалишту и слично(12).

Сходно одредби чл. 19. републичког закона у СРХ (ЗОСОХ), регистрација моторног возила, продужена регистрација и издавање пробних таблица не може се извршити док се органу надлежном за регистрацију моторних возила не поднесе доказ о закљученом уговору за штете нанесене трећим особама.

Дефиниција „моторно возило“ из чл. 51. ст. 2. ЗОСОИО није довољно прецизна па задаје доста проблема у свакодневној судској пракси. Примјерице, трактор је моторно возило, ако је регистран, па смо мишљења да би било мање судских дилема да је законодавац у цит. члану навео гледе „трактора“ да се они сматрају моторним возилом...

(12) „Сматра се да је возило у употреби, које се не креће снагом властитог мотора већ је вучено од стране другог возила, иако је вучено, ипак сачувало одређени ступањ самосталности, будући да је његовим управљачем маневрирао посебан возач“ (пресуда ВСХ, Гж—1497/72. од 13. VI 1973).

„ако потпадају под обвезу регистрације“. Стога би чл. 51. ст. 2. ЗОСОИО требало чим прије „преформулирати“, како смо већ навели у претходној реченици(13).

10. Још о проблематици дефинирања појма „моторно возило“

Појам „моторно возило“ употребљава се у разним гранама права. Но ти разни појмови немају увијек исто значење, што задаје посебне потешкоће јурисдикцији и јуриспруденцији. Ми смо већ указали на неке проблеме дефинирања појма „моторно возило“ с аспекта осигурања од одговорности (чл. 51. ст. 2. ЗОСОИО).

Та проблематика се надаље може разматрати и са аспекта управно-правних обвеза, као и с аспекта сигурности у промету, с аспекта одштетног права итд.(14). Укратко ћемо указати на неке даље правне проблеме везане за појам „моторно возило“.

С аспекта управно-правних обвеза, битно је напоменути да је у важећем Правилнику о регистрацији моторних и прикључних возила (Сл. л. СФРЈ, бр. 4/82. и 13/82), одређено што се све сматра „моторним возилом“. То опет у циљу реализације обвезе регистрације таквих возила. С аспекта сигурности у промету, можемо проматрати појам „моторног возила“, везано за одредбе Закона о основама сигурности промета на цестама (Сл. л. СФРЈ, бр. 63/80), означено у чл. 10. У чл. точ. 21. дата је дефиниција појма „возило на моторни погон“, док је појам „моторно возило“ разрађен у точ. 22. Из садржаја чл. 10. тог закона можемо видјети да у појам „моторног возила“ још улазе: „моторкотач“ (точ. 25.), „путнички аутомобил“ (точ. 26.), „аутобус“ (точ. 27.), „тролејбус“ (точ. 28.), „теретна возила“ (точ. 29.) и „комбинирано возило“ (точ. 30).

Што се тиче одштетног права, у нас, Закон о обвезним односима нема посебне дефиниције за „моторно возило“. То из разлога јер тај закон не регулира посебно одговорност за проузрочене штете из употребе моторног возила, него се бави проблематиком накнада штета од опасне ствари или дјелатности (усп. чл. 173. и 174. ЗОО). Закон о обвезним односима (ЗОО) једино у чл. 178. ст. 1. употребљава израз „моторно возило“, те се наводи: „У случају незгоде изазване моторним возилом у покрету која је узрокована искључивом кривњом једног имаоца, примјењују се правила о одговорности по основи кривње“.

Желимо још напоменути да су интересантне и одредбе новог Закона о сигурности промета на цестама СРХ (НН, бр. 18/84), посебно с

(13) „Моторним возилом у смислу одредбе чл. 51. Закона о основама система осигурања имовине и особа сматрају се и они пољопривредни трактори који истина нису регистрани, али их је власник односно корисник био дужан регистрати“, рјешаба ВСХ, Газ—70/79. од 22. XI 1979.

„Заједница осигурања одговара за штету коју проузрочи возач неосигураног трактора, који би морао бити регистран а возило је по јавној цести“, одајка Вишег судица Марибор, Цп—459/82. од 15. VI 1982.

„Мотоцикли су моторна возила која су њихови корисници односно власници дужни осигурати од одговорности за штету учињену трећим особама због смрти, озљеде тијела или здравља, или уништења односно оштећења ствари при употреби моторног возила“ (у конкретном случају радило се о mopеду „Томос“ Т—13 за које је тужена 30 тврдила да спада у бицикле с помоћним мотором, пресуда ВС БвХ, бр. 132/82, од 20. V 1982).

(14) Вид. детаљније код: М. Бурковић, *Накнада штете по међународној карти осигурања моторних возила*, Ријека, 1983, стр. 7—9, (докторска дисертација).

аспекта регистрације возила. Тако се у чл. 158. ст. 1. тог закона наводи: „Трактори, радни стројеви, мотокултиватори и бицикли с мотором, за прежна возила као и прикључна возила која вуче трактор или мотокултиватор смију судјеловати у промету на цести ако су регистrirани“. Мишљења смо да је законодавац СР Хрватске правилно уочио битну животну збиљу, да је „цеста“ нека врст основе на којој се одвија промет, па описана возила у чл. 158. ст. 1. наведеног закона „смију судјеловати у промету на цести ако су регистrirани“. Стога су неминовне корекције одредаба чл. 51. и др. ЗОСОИО.

11. Осигуране своте на које се ималац моторног возила мора осигурати од одговорности за штете нанесене трећим особама

Најниже осигурана свота на коју се корисник односно власник моторног возила мора осигурати од одговорности за штете нанесене трећим особама, износе по једном штетном догађају:

- 1) 5,000.000 динара за аутобус и теретна возила;
- 2) 2,500.000 динара за остала моторна возила(15).

Већ споменути републички закон о осигурању у СРХ (ЗОСОХ) у чл. 21. наводи да се трећим особама не сматрају:

— особа која је од одговорности за штету покривена обвезатним осигурањем (корисник, сувласник, држалац, овлаштени возач) и неовлаштени возач;

— брачни друг наведене особе, ако у вријеме настанка штетног догађаја између њих постоји заједница живота;

— дјеца (брачна, ванбрачна, усвојена) родитељи, усвојитељи, браћа, сестре и други сродници по крви у првој побочној линији до трећег ступња сродства ако их у вријеме настанка штетног догађаја уздржава или ако их је по закону дужан уздржавати;

— особе које се налазе у моторном возилу уз овлаштеног корисника, ако су знале или према околностима морале знати да се возе с неовлашћеним корисником.

Неовлашћеним корисником моторног возила у смислу овог закона сматра се особа која:

— управља моторним возилом без одговарајуће возачке исправе;

— се обучава у управљању моторним возилом у промету на цести без надзора овлашћеног возача-инструктора(16);

— без знања и одобрења власника односно корисника моторног возила употреби то возило;

— на протуправан начин дође у посјед моторног возила.

12. Основ накнаде штете нанесене трећим особама

Неспорно је и у правној теорији и у судској пракси да она заједница осигурања код које се осигураник (ималац) моторног возила

(15) Вид.: Одлуку о одређивању свота на које се мора уговорити осигурање од одговорности за штете нанесене трећим особама при употреби моторних возила („Сл. л. СФРЈ“, бр. 25/76). У тој Одлуци уз износ није тискана валута — динар.

(16) Појам „возач инструктор“, види у чл. 96. и Д. Закона о сигурности промета на цестама (НН, бр. 18/84).

осигурао је и дужна надокнадити конкретну насталу штету на темељу правних правила о одговорности због употребе моторног возила, која је нанесена због:

— смрти, озледа тијела или здравља неке особе;

— уништења односно оштећења нечије ствари, осим ствари примљених на пријевоз, и то највише до висине уговорених осигураних свота. Заједница осигурања односно заједница ризика (РЗ) има право на регрес од корисника односно власника моторног возила до износа утврђеног уговором (усп. чл. 20. ЗОСОХ).

Осигурањем је покривена обвезноправна одговорност за штету која настане из употребе моторног возила трећим особама. Уговором се може покрити и већи опсег штете, с тим што оштећеник може за разлику штете изнад уговореног износа утужити и корисника односно власника моторног возила (усп. чл. 68. ст. 2. Закона о осигурању и осигуравајућим организацијама, Сл. л. СФРЈ, бр. 7/67).

13. Накнада штете за случај неосигураног корисника возила, непознатог возила и регреса осигуратеља

Ако је штету нанијело моторно возило у употреби чији ималац није склопио уговор о осигурању од одговорности, те штету прузроковану непознатим возилом, надокнађује и исплаћује заједница осигурања, која има сједиште на територију републике односно аутономне покрајине на којем је штета нанесена (усп. чл. 55. ст. 1. ЗОСОИО). У штети судјелују заједнице осигурања размјерно премији оствареној осигурањем тих возила. У случају настанка штета проузрокованих моторним возилом неосигураног корисника односно власника конкретног возила, надокнађује се до своте на коју је корисник односно власник тога возила био дужан *ex lege* склопити осигурање.

Када до штете дође до моторног возила, чији идентитет и регистарски број није утврђен (непознато возило), онда се надокнађује штета до своте прописане за особна моторна возила. Такобер су осигурањем обухваћене и штете проузроковане моторним возилом што га је употребљавала или је њима управљала особа, која за то није имала претходно овлашћење.

Неспорно је у судској пракси да заједница осигурања има право регреса, ако је платила штету оштећенику, а регрес ће тражити од неосигураног корисника односно неовлаштеног возача(17). То право има заједница осигурања (право регреса) и у другим допуштеним случајевима у којима према уговору о осигурању није у обвези према осигураној особи(18). У случају да није другачије одређено на захтјеве оштећеника примјењиват ће се материјалне и друге одредбе, садржане у Закону о обвезним односима (усп. материјалне и нематеријалне штете,

(17) „Осигуравајућа организација која накнади штету проузроковану моторним возилом које је користила односно којим је управљала неовлаштена особа има право регреса од те особе и у случају кад штета није била нанесена намјерно“ (ВСХ, Гж—3846/72. од 18. X 1973).

(18) Вид. код: В. Петрановић, *Ор. cit.*, нота 3/, стр. 398—399. Види и код: И. Ромштајн, *Ор. cit.*, нота 9/, стр. 247—248.

чл. 154—209. и д. 300). Мишљења смо да према оштећеној трећој особи заједница осигурања не може истакнути приговор, што га на темељу закона или уговора о осигурању може поставити према осигураној особи ради непридржавања закона или уговора (усп. чл. 57. ст. 3. ЗОСОИО).

14. О новим могућностима осигурања имаоца моторног возила и овлаштеног возача од одговорности за штету у јавном промету без обзира на њихову кривњу

У неким државама свијета, а ради се о свега њих неколико, па и код нас, дата је могућност да заједнице осигурања путем посебних уговора (добровољних), могу дати и шире покриће, ако то није у супротности са законским одредбама, односно правилима од одговорности у јавном цестовном пријевозу. Код нас у СР Хрватској је у 1982. години увела ЗОИО Croatia, а затим и други ЗОИО у Југославији путем својих правила за осигурање од аутомобилске одговорности, ту значајну новину, везано за проширење осигуравајућег покрића на одштетне захтјеве особа, које се не сматрају трећим особама.

Могућност проширења осигуравајућег покрића на одштетне захтјеве особа, које се не сматрају трећим особама, ЗОИО Croatia је то предвидјела у чл. 14. Правила за осигурање од аутомобилске одговорности од 1. травња 1982., гдје се наводи:

„(1) Ако се посебне уговори и плати одговарајући доплатак на премију за темељно осигурање из чл. 51. ЗОСОИО... односно чл. 1. ових Правила, осигуравајуће се покриће проширује на особе које се у смислу постојећих прописа не сматрају трећим особама.

(2) Проширење осигурања из претходног ставка односи се само на штете које су настале због тјелесне озледе или смрти особе.

(3) Осигуратељ је у обвези надокнадити штете до износа уговорене своје осигурања... из полице за темељно осигурање, које су претрпјеле слиједече особе:

1. брачни друг, дјеца, усвојитељи и родитељи осигуране особе;
2. браћа, сестре и други сродници осигуране особе;
3. ималац моторног возила и овлаштени возач/ без обзира на њихову кривњу односно одговорност.“

Мишљења смо да се у конкретном случају ради о врло хуманој новини осигурања возача моторних возила, без обзира на њихову кривњу за насталу штету. То из разлога јер су баш особе, које се не сматрају трећим особама у односу на возача, њему и најмилије особе, чланови његове обитељи, браћа, сестре, родитељи итд.

Штета што се та могућност уговарања проширеног покрића возача за случај њихове кривње за конкретну насталу прометну незгоду, рјеђе примјењују у свакодневној пракси. Разлог је и слаба могућност зарађивања код нас, ниски особни доходи, енорман пораст цијена свих производа, па већина возача „штеде“, баш тамо гдје то није опортунo, када је у питању одговорност возача за штету особама, које се не сматрају трећим особама.

15. Штете које осигуратељ није дужан накнадити из основа проширеног осигурања

У смислу одредаба чл. 14. цитираних Правила Сroatie, по точ. 4. тог члана, осигуратељ није дужан надокнадити штете, које су настале из слиједећих разлога:

— које по уговору или посебном обећању прелазе опсег обвезе која потјече из правних прописа о одговорности за узроковану штету;

— због оштећења ствари или особа које настану при пријевозу нуклеарних или других радиоактивних твари, ако је штета посљедица разбијања језгре или зрачења ових твари;

— које потјечу из незгоде која је настала за вријеме док је возило било мобилизирано или рекверирано од стране власти, ако за штету није одговорна особа која је пред мобилизацију односно реквизицију возила од стране власти, била ималац тог возила или нека друга особа;

— ако осигураник омогући да се возилом превозе особе на мјесту које није предвиђено за пријевоз особа, за захтјеве које те особе поставе осим за захтјеве особа које се превозе у складу с прописима;

— ако возилом управља особа без прописане дозволе;

— ако осигураник у тренутку прометне незгоде је управљао, као возач осигураним возилом, под утјецајем алкохола.

Сматра се да је возач под утјецајем алкохола:

а) ако због конзумираног алкохола има у крви више од 0,5 промила редуktivних твари(19);

б) ако је алкотест позитиван, па не осигура да се помоћу анализе крви — ако узимање крви не угрожава његово здравље (нпр. хемофилија) — утврди точан постотак његове алкохолизираности;

— ако возило није технички исправно односно није сигурно за промет. Права из осигурања губи осигураник и у случају да омогући да возилом управља особа под горе описаним околностима (усп. чл. 2. ст. 1. точ. 1, 4 и 5, те чл. 3. ст. 1. точ. 1, 2, 3 и 4. цитираних Правила ЗОЮ Сroatie, у вези с чл. 14. ст. 4. истих Правила).

16. Укратко о проблематици обвезатног осигурања возила иноземне регистрације

Сходно одредби чл. 52. ст. 1. ЗОСОЮ, особе које моторним возилом иноземне регистрације долазе на подручје СФРЈ морају на граници склопити уговор о осигурању од одговорности за штету нанесену трећим особама према одредбама о осигурању власника односно корисника моторних возила од одговорности за штете нанесене трећим особама, ако то возило не посједује међународну исправу о осигурању која вриједи и за териториј СФРЈ или ако не пружи други доказ о постојању таква осигурања. Погранични органи унутрашњих послова морају при уласку моторног возила иноземне регистрације на наш териториј провјерити да су испуњени наведени увјети.

(19) Детаљније о појму „возач под утјецајем алкохола“, види одредбе чл. 152. ст. 2. и 3. Закона о основама сигурности промета на цестама („Сл. л. СФРЈ“, бр. 63/80).

Међународна исправа о осигурању је:

„Међународна карта за осигурање аутомобила“, тзв. зелена карта (названа по зеленој боји папира). Показује се на граници приликом уласка у земљу. У оквиру тзв. „Лондонског споразума“, у састав „зелене карте“ улази и регулисање захтјева трећих особа за накнаду штете из темеља одговорности, ако су они засновани на законима земље у којој су настали захтјеви тих особа, а односе се на употребу моторних возила у дотичној земљи, чланица састава зелене карте. Југославија је уз неке европске и изваневропске земље приступила саставу „зелене карте“. Допунским споразумом, допуњене су одредбе Лондонског споразума, те се укида контрола „зелене карте“ на границама земаља чланица, ради убрзања промета и туризма, а Допунском споразуму приступила је и СФРЈ(20).

Постоји и састав „плаве карте“ за регулирање штета насталих у међународном цестовном промету у социјалистичким земљама према споразуму, којему је приступила и Југославија, иако је већина социјалистичких земаља приступила и саставу „зелене карте“.

У СФРЈ је за обављање послова у вези с међународним споразумима о осигурању корисника односно власника моторних возила одређено Удружење осигуравајућих организација Југославије у Београду(21). Сходно томе Удружења издају заједнице осигурања издају тзв. „зелену“ односно „плаву“ карту у име Удружења. Из изнесеног слиједи недвојбени закључак да је СФРЈ путем Удружења осигуравајућих организација, чланица оба састава. Потпуну равноправност свом Уреду омогућила је прописивањем обавезног осигурања и за возила иностране регистрације.

Неспорно је а што слиједи из бројне судске праксе код нас и из низа написа који се баве том проблематиком, наши гранични органи не контролирају довољно на граничним прелазима, па велики број неосигураних моторних возила иностране регистрације саобраћа нашим цестама и судјелује у бројним прометним незгодама(22). Те штете, оштећенима, надокнабује југословенска заједница осигурања уз врло отежану могућност регреса штете од иностраног штетника. Мишљења смо да би ваљало врло строго поштивати законску одредбу чл. 52. ст. 2. ЗОСОИО, те контролирати у сваком конкретном случају, постојање ваљаности исправе о осигурању возила иностране регистрације, јер то чине и други, па се ни ми не треба да устручавамо, без обзира што смо итекако заинтересирани и за моторизоване иностране туристе.

Још је важно указати на једну врло важну животну збиљу, а то је да штете с иностранним елементом траже потпуно поштивање начела реципроцитета (усп. чл. 56. ЗОСОИО, а треба уважавати и судску праксу, види јудикате: Окружног суда Сл. Пожега (необјављена) бр. Гж-956/80. од 27. VIII 1981, ВПС, бр. Пж-425/81. од 6. V 1981., Окружни суд Ријека, бр. Гж-2056/82. од 12. 1. 1983. итд. Мишљења смо да је израз „страна особа“, који се спомиње у контексту чл. 56. ЗОСОИО, појам јавног права у смислу држављанства, а не имовинског права, па ту

(20) Вид. код: Мр. М. Бурковић, *Накнада штете из прометне несреће с возилима иностране регистрације*, Загреб, 1982, стр. 7. и д.

(21) М. Бурковић, *ibid*, стр. 29. и д.

(22) Вид.: *Статистички годишњак Југославије 1981. година*, стр. 302 и даље.

јурисдикција у неким својим судским јудикатима чини недопустиве грешке(23). Тиме се наноси штета појединим учесницима у парничном поступку (било тужитељу или туженику).

Сваки друштвени поредак се изграђује, развија, постоји и функционира на неким битним принципима и њему својственим карактеристикама. Такав је случај и код нас, сугласно томе, дужни смо штитити одређене вриједности и добра, било индивидуална било колективна, па ће бити мање „правних раскорака“ између оног што прописујемо и што у свакодневној судској збиљи остварујемо. Ми имамо не само веома сложен правни систем, него су нам неке правне формулације у појединим законским и другим актима нејасно дефиниране и слично. На ту проблематику смо указали, везано и за неке одредбе ЗОСОИО. Не само да нам је контраверзно и питање изградње нових социјалистичких моралних норми, које је већ требало да буду уграђене у наш писани правни систем, него нам је врло лабилан и морал кадрова, који примјењују свакодневно те норме било у правосуђу и другим јавним службама(24). Проблемом моралног понашања особа упуслених у нашем правосуђу нитко се не бави, нитко ту проблематику не изучава, нити ју усмјерава у позитивном смислу.

Умјесто закључка

Сувремени човјек у нас и у свијету изложен је великом ступњу ризика свакодневног живота и кретања у својству судионика у цестовном и другом промету. Годишње се код нас догоди више од 46.000 прометних незгода у цестовном промету, у којима гине око 4.500 особа, а преко 60.000 их бива што лакше што теже озљеђено. Разне материјалне и нематеријалне штете су огромне.

У СФРЈ је у чл. 44. итд. Закона о основама система осигурања имовине и особа (ЗОСОИО) прописано обвезатно осигурање у промету, па се *ex lege* осигуравају:

- 1) путници у јавном пријезу — од посљедица несретног случаја,
- 2) имоци моторних возила — од одговорности за штете нанесене трећим особама,
- 3) имаоци зракоплова — од одговорности за штете нанесене трећим особама. Ми смо разматрали проблематику обвезатног осигурања путника у јавном пријезу и обвезатног осигурања имаоца моторних

(23) „Како у конкретном случају, пошто је тужитељ држављанин Републике Аустрије, према вербалној noti која се налази у спису, а коју је Савезно министарство иностраних послова Републике Аустрије доставило амбасади СФРЈ у Бечу, наши држављани у истом оваквом случају немају право на накнаду штете у Републици Аустрији, то ни тужитељ Ј. Р. као држављанин Републике Аустрије који у Аустрији има своје пребивалиште и боравиште, нема право на накнаду штете коју је претрпио на територију СФРЈ од неосигураног моторног возила“... Окружни суд Сл. Пожега, пресуда бр. Гж—956/80. од 27. VIII 1980. (необјављана).

„Како је тужитељу настала штета од непознатог моторног возила и како је оштећено моторно возило регистрирано у СР Њемачкој спорно је да ли тужитељ има право потраживати накнаду штете од југословенске заједнице осигурања по основи обвезног осигурања... Тужитељ је држављанин СФРЈ и нема двојбе да има право на накнаду штете као и сваки други оштећени држављанин СФРЈ. То слиједи... из чл. 56. ЗОСОИО...“ (Рев—1981/81. од 16. III 1982, ВСХ. Горе цитирани судски јудикати правилно тумаче појам „страна особа“, везујући га за статус држављанста.

(24) Вид. детаљније код: И. Ромштајн, *Ор. сит.*, нота 2.

возила. Указали смо и на проблематику недовољног дефинирања појединих одредаба ЗОСОИО, као и на улогу и значење судске праксе у примјени тог закона на конкретне случајеве, везано за остварење одштетних захтјева из основа обвезатног осигурања. Још увијек је очит раскорак између оног што прописујемо и оног што остварујемо у свакодневној судској пракси. Уочени недостаци су у правилу, више, начелне природе, принципијелне природе, па и теоријске природе. Пропусти су више одраз грешака код појединих случајева остваривања одштетних права из основа обвезатног осигурања имовине и особа. Не можемо се отети дојму да у нашем правосудју постоје и егзистирају још увијек одређени формализми у раду и одлучивању. Но судови треба у првом реду да се придржавају постојећих законских прописа, правила међународних конвенција итд. Међународне конвенције дужни су примјењивати наши судови након њихове објаве (усп. чл. 210. Устава СФРЈ).

Неспорно је да су судски јудикати у нас још увијек регулатори конкретних обвезноправних односа, па представљају оживотворење објективног правног поретка.

*мр Драган К. Николић,
асистент Правног факултета у Нишу*

ДУКАТОВАЧКИ ЧЛАНЦИ — ЗНАЧАЈАН ИЗВОР ЗА ДРЖАВНОПРАВНУ И ПОЛИТИЧКУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ XIX ВЕКА

Година 1859 — време политичких прегруписавања и ишчекивања

Дуго спутавана оквирима које је наметала саветска олигархија, напредна политичка мисао поникла у међувремену у Србији, доживљава своју прву победу на Светоандрејској народној скупштини. Вођена доста сигурном руком либералне интелигенције, ова скупштина се у тренуцима највећег успона уздиже до нивоа врховног органа власти, чиме изазива одушевљење свих напредних снага у земљи. Збацивањем кнеза Александра Карађорђевића и повратком Милоша и Михаила у Србију, ствара се могућност за нова политичка прегруписавања, очекивања, али и страховања од потеза ћудљивог кнеза и нове владе. Знајући за Милошево начелно опредељење да више воли да влада уз народну скупштину него уз олигархијски савет (кад већ мора да са неким дели власт), либерална интелигенција је у почетку била уз њега. Они очекују да ће Милош, имајући у виду њихове заслуге за повраћај династије, што из захвалности, а што и због страха од јаке опозиције, одржати у животу њихову најважнију творевину — Закон о народној скупштини. Може бити да су очекивали да ће их кнез подржати у још неким њиховим настојањима. Конзервативне снаге, изненађене и уплашене замахом Светоандрејске скупштине, групишу се око престолonasледника Михаила који им се чини најсигурнијом заштитом од бујице радикалних идеја и погодним човеком за утицај на Милоша. Кнез пак, сматра да се довољно одужио појединим либералним првацима дајући им високе положаје у служби. Они очекују више — да из основа промени начин владавине и прилагоди се њиховим назорима. Разлаз је био на помолу.

Многа питања изнета пред Светоандрејску скупштину остала су отворена и многи захтеви нерешени јер је она током свог двомесечног рада имала две основне преокупације — закон о народној скупштини (којим би се за убудуће утврдила скупштина као чинилац државног и политичког живота Србије) и промену на престолу (због чега је уставобранитељски режим и пристао на њено сазивање). Пред крај својих заседања Скупштина је из својих редова изабрала један одбор који ће

проучити њене недовршене послове и припремити предлоге за следећу скупштину. Одбор је јула месеца (1859) одржао двадесет и три сас-танка на којима је највише расправљано о презадужености сељака, о зеленашким интересима на позајмљени новац, о потреби законског ре-гулисања слободе штампе и предавања, о бољем уређењу општина, о злоупотребама код унапређења чиновника, о трошењу новца из држав-не касе итд.(1) Главни печат раду одбора утиснули су либерални интелектуалци, што је могло и да се очекује када се има у виду карактер скупштине из које је одбор потекао, као и то да му је председник био Андрија Стаменковић а секретар Владимир Јовановић. Одбор је сва питања претресао потпуно слободно, јер Милош (иако стварно незадовољан његовим радом) није хтео да се још на почетку сукобљава са телом оне исте народне скупштине која га је повратила на престо. Нова могућност за раскид са либералном интелигенцијом јавља се већ 9. августа приликом избора за следећу народну (Малогоспојнску) скупштину. Тада су сви главни представници либералне интелигенције (и њихових политичких истомишљеника) били изабрани за народне посланике, мада је власт у Београду покушавала на различите начине да спречи избор Јеврема Грујића, Андрије Стаменковића и Милована Јанковића. Када се у томе није посредно успело, кренуло се путем отвореног кршења скупштинског Закона — поништени су избори свих чиновника „по жељи светлога Књаза“, како се вели у распису министра унутрашњих дела. Тиме је Милош показао да се за двадесет година није нимало променило његово схватање законитости — да је његова воља изнад сваког закона. У *Србским Новинама* одмах почињу да излазе написи са основном поруком да интелигенцији није место у народној скупштини већ у државној служби и да кнез жели да се нико не умеће између њега и народа. Напада се М. Јанковић што је, наводно, на биралишту агитовао за себе и за своје другове. Постаје очигледно да либерална интелигенција више не ужива (макар и привидну као до тада) наклоност кнеза. Догађаји на изборима 1859. значе не само разлаз између кнеза и тзв. светоандрејаца, већ и много више — то је увод у постепено развлашћивање народне скупштине које ће уследити, наговештај једног периода реакције који ће достићи врхунац у апсолутизму кнеза Михаила.

Конзервативци притајени уз Михаила овакав развој догађаја прихватају као погодан тренутак за сопствену акцију. Она отпочиње серијом чланака у *Србским Новинама* где се отворено критикује рад светоандрејског одбора, а уједно и целокупан поглед либералне интелигенције на реорганизацију економског, државног, правног и уопште политичког уређења Србије. Нуде се другачија решења која су у ствари спретно формулисано заговарање једног режима са неограниченом влашћу владара. Либерали су изненађени оштрином напада, а чињеница да су текстови таквог садржаја штампани у *Србским Новинама* (које су уживале потпору од државе и биле нека врста полувзаничног гласила којем је влада постављала уредника) указивала је на могућност да иза чланака стоји нека утицајна личност. Како су чланци били непотписани већ само обележени знаком за цесарски дукат (#), названи су

(1) Записници тих састанака одбора заједно са закључцима и предлозима народној скупштини штампани су у *Србским Новинама* 1859.

дукатовачким чланцима. Назив дукатовци се најпре односио на претпостављане писце чланака, да би се убрзо проширио и на све друге заговорнике конзервативних политичких начела.(2)

Од 18. августа до 5. септембра 1859. објављено је девет дукатовачких чланака под заједничким насловом „Поглед на радњу одбора светоандрејске скупштине“. Од каснијих написа једино се они од 8. септембра и од 8. октобра садржински надовезују на претходне. Написани су језгровитим стилем и сами по себи јасно одсликавају идеје аутора. Оне прикривеније идеје и прећутно садржане намере и циљеве доста успешно разоткривају либерали у свом одговору на дукатовачке чланке (у Србским Новинама исте године) који је уједно и најбољи њихов савремени коментар.

Ова полемика, као одраз стварних односа у једном преломном тренутку, од великог је значаја за историју политичке мисли у Србији, али и за њену државноправну историју, јер садржи сва основна начела на којима ће се изграђивати предстојећа владавина кнеза Михаила (у дукатовачким чланцима) и наговештава програмску основу са које ће претежно деловати његова ванскупштинска опозиција (у одговору либерала).

Сумња у могућност опстанка народне скупштине и опасност коју представљају секретари узети изван њеног састава

Први дукатовачки чланак појављује се у броју 96. *Србских Новина* 18. VIII 1859.

„Закон о скупштини из основа је преиначио организам владе србске(3). До сад се наша државна машина окретала само на два точка, покретана влашћу књажевском и саветском, а поменути закон додат јој је и трећи точак у лицу народне скупштине. Овој се власт састанила закидањем нешто од књажеске а нешто од саветске власти, и тим јој је опредељен двостручан огроман задатак, какав ретко имају скупштине и у најпросвештенијих и политично најразвијенијих народа. То није ништа ново, нити и најмање оригинално у свету, већ је копија туђих установа, повторавање старих покушаја, али је барем доказ да у нас није шала што се често каже да Србија нема ма у чему заостати иза изображене Европе; шта више, морамо се поносити да смо Европу за овај мах мало не претекли утолико што смо се приближили начину управе постојавшем код старих Грка, за који је један њихов филозоф казао да може опстати само у народу којег су чланови полубогови.

Неколико у нас људи, иначе учени и искусни, сумњају, не само јесмо ли ми дорасли за такав начин управљања, већ и може ли у наша времена начин тај бити користан и ма коме другом народу, па мисле да би пробитачније за нас било да смо оставили народној скупштини ону форму чисто консултативну, коју јој је првобитно дао књаз Милош, и веле, да књаз Милош премда се није учио у Паризу, Берли-

(2) Под овим истим знаком била су објављена у Србским Новинама септембра 1858 (бројеви 100,101. и 102) три чланка о народној скупштини. Њихов аутор је Рашко Алнмпић, присталица светоандрејских либерала, и они осим истог знака немају никакве везе са дукатовачким чланцима из 1859, нити се уопште називају овим именом.

(3) Код навођења текста чланака користио сам оригиналне примерке *Србских Новина* и трудно се да у што већој мери сачувам њихов аутентичан језик и стил. Стари правопис заменен сам Вуковим фонетским, а једино сам придев српски задржао у етимолошком облику (српски) да не бих мењао ондашњи правалан назив Српских (Србских) Новина; осовременено сам застарелу интерпункцију која је непотребно преоптерећивала реченице зарезима, двома тачкама, знацима навода итд.

ну, Бечу итд. зна више што је народу нашем потребно и сходно, него ти учени људи који су нам овај опали бајаги плод застареле Европе пресадили у младу Шумадију. Али то мишљење остаје њихово као и наше што је наше. Види се из историје да су нови народи обично покушавали свакојаке начине управљања, а најпосле остали при ономе који им се показао најбољи. Зашто не бисмо и ми тако чинили? Покушали смо војену диктатуру, монархичну владу и владу монархично-уставну, дајте да сад покушамо демократско-уставну. Стрпите се мало господо моја, погледајмо мало како ће ићи и ова нова на три точка машина. Ми мислимо да нико нема тврдоглаво остати при своме мишљењу о најзгоднијем начину управљања, па да нико то и неће. Није ли главно да се земљом управља што је могуће боље? Па то је без сумње и свакоме цел, јер свачија и морална и материјална корист почива у томе. Онај ће пак начин бити најбољи који се докаже да је најбољи, то јест нама најсходније управљање постигнуто. А резултати таквог управљања морају бити не само развитак благостања и просвете у земљи, него и закони напредак, спокојство житеља, уништење партајског духа, љубав међусобна и сва друга душевна и друштвена блага која народ спојавају у једно чврсто морално тело. Без овога, узалуд је благостање и просвета, шта више, без овога не може ни бити благостања и просвете праве. Зато рекох да у овој епохи наших политичних покушаја будемо толерантни према сваком мишљењу о земаљској управи. Свак иште што је за целу земљу најбоље, а не да продере са својим личним начелима или са начелима која му лично иду највише у рачун, ма земљи и лоше било. Тешко би било и помислити да међу Србима има тако страшних саможиваца. Ја волим предпоставити да се ни један између нас неће дотле заборавити да ствар општу жртвује личном начелу. Јер, као што ствар мора нам бити цел, тако начело мора нам бити само средство. Цел пак остаје увек једна, а средства к постижењу исте мењају се према потреби.

Да би се овај наш покушај садашње системе управљања показао успешан (...) (4) народ има неоспорно право да контролише своје поверенике коликом савесношћу и вештином одговарају његовом неограниченом поверењу. Јер иначе захтеви од народа неограничено безусловно поверење, а одрећи му неограничену безусловну контролу, то би било учинити нелогичном своју сопствену систему и, што је још горе, то би значило дати држави само демократски образ, а не дух, преварити земљу туривши јој у руке демократску лутку, а скучивши јој врат под *јарам скупштинске олигархије* (...) (5).

Писац похваљује одлуку Светоандрејске скупштине да „све њено делане издаје у свет“ и сличну одлуку одбора који је изјавио „да се не само радња одбора уопште мора народу достављати, већ где не буде слоге у мишљењу да се и мишљење појединих чланова која од вишине одступају, заједно са побуђењима предају јавности, како би опште мишљење пресудило која је страна боље за земљу мислила“. Тиме писац најављује да ће дела одбора судити „оноликом строгошћу коликим смо му поверењем сви скупа предали у руке отачаствене интересе“.

Други дукатовачки чланак (*Србске Новине* бр. 97. од 20. VIII 1859) у форми осврта на рад одбора у ствари се претежно бави скупштинским и одборским секретарима који су узети изван њихових састава у чему се види велика опасност.

(4) Ниједно испуштање и скраћивање текста (које је било нужно и због обима чланака и због разнородности њиховог садржаја) није сметња за разумевање његовог основног смисла и за праћење идеја писца. Трима тачкама у заградама обележена су таква места, а истим заградама су издвојене моје краће напомене које се умећу у изворни текст чланака.

(5) Сва истицања су моја, а изостављени су курзиви из изворног текста чланака јер су веома чести и нису имали улогу истицања, већ углавном означавају упитне реченице и делове текста између знакова навода.

„На првом свом састанку одбор је изабрао себи председатеља и два секретара. Највише нам је у очи пало што су, окром подпредседатеља, изабрана на остала звања све лица кругу одбора неприпадајућа. Истина је да по скупштинском закону могу се секретари узети и изван скупштине, али председатељ мора бити из средине скупштинара. Истина је и то да је изабрани председатељ био члан свето-андрејске скупштине, али он није био означен за члана њеног одбора; и као што у овом одбору нису могли радити други чланови свето-андрејске скупштине до само они који су се нарочито за то одредили, тако исто није могао ни председатељ бити узет између првих. Ми овде немамо никакво у виду председатељеву личност: г. Стаменковић већ је довољно показао како је и поштен и разуман, па тако и човек на своме месту, али имамо у виду обдржавање строге законитости и жао нам је што одбор није остао при законитости, не мешавши се преко круга означених му личности, а жао нам је за то што особито у системи демократској као што је наша, ако се законитост не обдржава у свачему најточније, могу се излећи злоупотребљења, земљи јако шкодљива(6). (...) каква нужда може бити скупштини да узима изван свога круга људе који би јој руководила простим секретарским пером? Није ли скупштини нашој задатак да решава најтежа питања политична и административна? Па тело које се тако високим питањима мора занимати, да ли би задатак свој могло с коришћу земаљском свршити, нема ли садржавати у себи најспособније људе? А код људи најспособнији на што секретари са стране, за које је довољно да знају точно и јасно туђе мисли на хартији ставити(7). Кад скупштина и одбор узимају секретара изван своје средине, то изгледа као да у своме кругу не налазе људи способних ни за одржавање те просте дужности, то изгледа као да траже помоћ са стране, па на тај начин, одајући неки знак непоуздања у своју способност скупштинари и одборници сами себе бламирају. А то у системи нашој не сме бити. Јер, или су скупштина и одбор кадри да сами без туђе помоћи сврше свој задатак, или су за земљу излишни, и тада демократска система не може код нас опстати. (Ја све више и више сумњам да ова система може код нас опстати с коришћу земаљском, јер да опстане требало би да су посланици понајвише људи високо избображени, а код нас то су људи прости који, окром плуга свог и мотике, за друго што и не знају. Том великом недостатку хтело се помоћи дозволивши народу да може и између чиновника бирати своје посланике. Ту је чудна противречност. Скупштина подвргава суду све без разлике чиновнике, а чиновници седе у скупштини! Представимо случај да би више саветника седело у скупштини, а ова да би се нашала побуђена позвати савет на одговор! То значи бити и тужитељ и оптужен у једно време, то значи одузети скупштини самосталност делања, то значи дати свету јединствен пример нашег политичког неискључства. О reformatores!(8) Из ове дилеме нема изласка. Ми тим снажније устајемо против тога што се секретари узимају са стране, јер је одбор на свом другом састанку изјавио да ће секретари имати глас објасњавајући у седницама. (...) Ту се као предпоставља да одбор није у стању без секретаревог објасњења ни просто разумевати питања која мора да решава, ту се очевидно предпоставља да су два секретара паметнија од свију чланова одборских. Ми не знамо ко је тај несрећни објасњавајући глас предложио за секретара, а да знамо рекли бисмо му: Господине, што сте решили за одбор, то ће се хотети завести и у скупштини, а то не ваља. Деци се ствари објасњавају, а не зрелим људима који су позвани да даду правац земаљској влади и њу кон-

(6) Ово је изразити пример политичког лицемерства: полузваничне новине позивају на стриктно поштовање истог Закона који је само десетак дана пре био погажен од најнише власти противзаконитим поништавањем избора неких народних посланика.

(7) Прави смисао ове примедбе може се схватити само ако се познаје огромна улога секретара Светоандрејске скупштине који су (заједно са својим истомислићеницима претежно из редова младе либералне интелгенције) највише заслужни што се скупштински рад није ограничио само на династичку промену како су планирале и очекивале конзервативне политичке снаге.

(8) Текст у малим заградама у чланку је дат као подножна напомена.

тролицу. Ми за част скупштине па и свега народа, желимо да се укине онај закон по коме се у скупштину могу увући и људи који нису тамо народом позвани, а желимо то исто и за овај одбор, па протестујемо особито против тога објасњавајућег гласа који се тек сада секретарима са стране званично признаје, а протестујемо не само што то понижава одборнике и што свету открива грдну рану наше системе, него што је у суштини и саме скупштинском закону противно (...) Јер то објасњавање ево на шта води. Секретар устаје и разјасњава један предмет; устаје и народни посланик па га разјасњава у сасвим другом смислу. Секретар брани своје, а посланик своје мишљење и жива се препирка раба! Ето нам дакле секретара без народног посланства, следоватељно ни поверења, у спору с правим народним послаником и повереником, ето га усред скупштине на очиглед самому народу где сам присваја себи право које једино од народа мора доћи. Он има сву моралну силу као год и сваки посланик, само што нема силу материјалну давања гласа; али кад може објасњавати, разлагати, препирати се и радити на памет и срце целе скупштине, може лако скромним средством свог објасњавајућег гласа постати и *диктатор скупштине, а преко ње и владе и целе земље*. То се дакле зове, господине, побијати цену карактеру посланства, осујећивати народни позив, сав изборни закон, следоватељно и демократску нашу систему у темељу подкопавати. То је против освештаног закона, то је превратно, то не сме бити. Ја сам прави демократ, па не дам да демократија пређе у олигархију или у диктаторство (...) под изговором објасњавајућег гласа секретари са стране постају као прави народни посланици. И ако би се на скупштини икад десили секретари велике способности, енергије и властољубивости, они би лако могли сву скупштину добити на своју руку, па средством ње наметнути своју вољу и књазу и влади, те земљом као диктатори дрмати. То је једна при нашој садашњој системи врло могућа опасност на коју за време обраћамо позорност наше високе владе. Али, да ствари не би никад дошле до тога дужност је владе да мотри да скупштине и одбори њини не присвајају себи и својим секретарима ни за длаку више власти него што им је скупштинским законом опредељено. Јер полагањем освајањем власти *скупштина би најпосле могла смањити и књажеску и саветску власт*, те би се тако и садашња система укинула, те Србија постала република стојећа под књазом онако исто као што је и Пољска била република са безвласним и немоћним краљем на челу (...)"

Узроци сиромаштва сељака и како наћи излаз из презадужености

Овим горућим питањем (којем је и одбор посветио доста пажње у свом раду) писац се бави у трећем дукатовачком чланку (*Србске Новине* бр. 98. од 22. VIII 1859). И о једном и о другом проблему он има своје мишљење у којем доминира теза о лењости и расипништву сељака који су највећи кривци сопствене беде.

„Кажете да се народ задужује из нужде. А знате ли каква је то нужда? Ево ја ћу вам је казати, а то су вам и други казали. Сељак се задужује кад му се досади орати и копати, те претпостављајући лакши трговачки живот, узме трговати којечим, па поред малог капитала, невештине своје и путних трошкова, изгуби све (...). Сељак који год није при новцу задужује се о својој домаћој и уопште сеоској слави частећи девет дана на годину свакога који му у кућу дође. То му је систематични годишњи трошак, а трошак изванредни је крштење, сахрањивање, женидба и удаја. У свима тим приликама части се и троши немилице, а почем и сиромашнији хоће да се изједначе са имућнима, то се морају задужити. Сељак се задужује што је преко мере парничар, те поведе парницу за малу ствар и често је тера из ината преко свију судова с грдном дангубом (...). Сељак се задужује, што, ако је близу воде, оставља радо своје пољске послове па иде пецати рибу, те за

рибу изгуби сено или жито од непогоде. Ако је пак близу вароши, а он тера дрва, па на то изгуби два или три дана, а од добитка једва подмири у вароши трошкове (...). А један од општијих и најглавнијих узрока што се сељаци задужују јесте тај, што преко године 100 до 110 дана сваки празнује, то јест једну трећину целе године! Па код свију горе речених дангуба и недостатака кад још и читаву трећину године празнује, шта онда од њега да буде и ко му на свету може помоћи?"

Узроке задуживања у градовима писац види у томе што нема духа удруживања малих капитала, нема правог трговачког знања, много се троши на слуге, накит и одевање. „Ето из какве се нужде наш народ задужује. Нужда му је, да богме, али та нужда долази највише из опште тежње да се што лакше живи, из раскошности која нам је природна, из слабе наше предвидљивости, из лоше вештине трговачке и економијске. (Судећи по овим констатацијама писца, народ са толиким манама и пороцима треба да је срећан што уопште постоји, а не још и да тражи учешће у управљању земаљским пословима!) Влада углавном није крива народној нужди; где има темеља влада може подићи богату економну зграду, али где нема још ни темеља, ту се не може ништа ни подићи (...).“

Писац се противи мишљењу одбора да је отварање једног кредитног завода начин избављења из презадужености.

„Дакле, да се народ не задужује, треба му олакшати средства задуживања! Без капитала у земљи половина се Србије задужила; дај, владо, још капитала да ти се и друга половина задужи (...). Хоћемо ли да спасемо прости народ, то кад би баш и имали одкуда, не дајмо му тако нерасудно капитале у руке, него натерајмо га да производи, чим ће сам себи капитал стећи. Али, како да народ производи, каже се, кад нема средства за саобраштај да своје производе корисно прода? А зар је код нас производство знаменито веће покрај наших пловидбених река и покрај удобних путова, где такови већ постоје? Није ни најмање. Народ из тих крајева воли путовати по унутрашњости послом трговине и своја средства комуникације употребити на трговину, него да сам оре и копа. Онда где би могао и производити и трговати, он понајвише само тргује. Само нас дакле дојакошње искуство учи да је наша главна народна мана то што се клонио тешкога рада и што се задовољавамо мањим добитком, само да се лакше до истога дође. Отуда је и нужда народна. Слабо радити а имати, то се бога ми не може. Ми есенцијално још нисмо производан, радан народ, ми до наших главних производа марвених више долазимо удобношћу земље наше, него нашим трудом. И зато сељаку дати капитале у руке, то би било утврдити га у његовим манама које га упропаштавају (...).“

У четвртном дукатовачком чланку (*Србске Новине* бр. 99. од 25. VIII 1859) наставља се неслагање са мерама помоћи презадуженим сељацима које је предложио одбор.

„Окром виших и то разних узрока политичних због којих наша особито влада нема исцрпљивати своју касу, два су узрока — један правни, а други морални, који јој управо закраћују узимати на себе личне дугове, па били ови ма како простртрањени. Узрок је правни тај што разборити и штедљиви део народа који се није задужио, могао би пуним правом пребацити влади да новцем који јој земља даје за искључиво опште потребе и всестручни државни развитак, подмирује приватне дугове суграбана који су се задужили понајвише из лакоумислености, или из нештедљивости, или из неумешности, или из лењости, ретко који из непредвидљивих несрећа и праве нужде. И доиста, нечувено би било да у народу равноправном као што је наш, једна страна брижљиво ради и штеди, а друга да слабо ради, много троши и задужује се на општи рачун (...). Морални пак узрок тај је, што би се подмиривањем приватних дугова из државне касе задуживање у зем-

љи управо ободрило и широка му се врата отворила, те би влада окончавши једну кризу, одмах другој ишла на сусрет (...). Народ би се у економском обзиру све већма затрпавао, а у политичком све већма кварио, јер би његове претензије према влади расле непрестанце; па би се најпосле и сама влада нашла у немогућности да те претензије задовољава, или бисмо морали збацити сваку мисао о земаљском напретку, па од државне касе направити завод да измирује приватне дугове, који би се најпосле скончао банкротством.“

Увођење државних облигација за сада није могуће у Србији, тврди писац, јер не постоји дух поверења ни између владе и народа, па би илузорно било очекивати да постоји и између дужника и поверилаца.

„Зато се сваки час капитали извлаче из течаја, зато се многи у течај и не пуштају, зато један другоме ни до сутра не верујемо, него поверитељи наваљују на дужнике да би што пре видели свој новац у сандуку, зато су понајвише и интереси на новац прескупши, зато сваки рад тек што се срећно упути одмах и стане (...) кредит ће настати онда само кад у земљи нестане партајског духа и свију жалосних његових последица, кад се ми сви једном опаметимо и увидимо да је за благо отаџаства, за благо наше и деце наше нужда и крајње већ време да *сви чврсто прионемо к династији* коју нам је Бог послао, па влади и земљи потребну сталност набавимо. А докле, кредитни завод с државним облигацијама неће ићи (...).(9) Ми дакле ни с економима, ни са стручним људима, ни с одбором не слажемо се у питању кредитног завода. Не слажемо се (зато) што га влада у начелу није дужна на ту целъ ни установити и што, кад би га установила, нити би практично могао при нашим околностима опстати, нити би био од праве користи, већ, напротив, служио би земљи на многостручну штету.“

Презадуженост би се могла спречити, по мишљењу писца, доношењем прописа којим би се забранило да се задужује онај ко стари дуг још није вратио. Предлаже увођење општег једногодишњег или двогодишњег приреза у корист оних чији дугови премашују вредност целокупне њихове имовине и враћање на снагу тзв. пољске уредбе из 1837(10). Дакле, од Милоша се тражи да „изда регулу“ па му се тим поводом писац директно обраћа речима:

„Ако ти, оче Милоше, дођу људи од разних струка те почну мудровати о праву, о слободи личној, о демократској системи, о чиновницима на скупштини, о секретарима са стране а с објасњавајућим гласом, о кредитним заводима и другим лакрдијама, дај им регулу; јер ево, поред свију права, поред личне слободе, поред демократске системе и чиновника на скупштини и секретара с објасњавајућим гласом, ми смо ти, оче Милоше, у *блату до грла*; сиромашни смо а раскошни, неспособни код науке, хоћемо да управљамо народом а не знамо управљати ни собом самима, сладак нам је хлеб наквашен туђим сузама, несложни смо, гонимо се, те је то већ и грехота од Бога и срамота од света. И без регуле најпосле ћемо упропастити и себе и ову земљу коју си ти ослободио твојом храброшћу а утврдио твојом мудрошћу. На што смо те дозвали? *Да ти покажемо како смо разорили твоје дело!* Ти га само опет можеш подићи твојим бистрим разумом и твојом тврдом вољом, али треба регула. Дај је свакоме, и самим мудрацима од струке. Па ако набеш да и ја нешто одвише мудричим и вичем, оче Милоше, дај и мени регулу. Ја ћу ти рећи: *Удри, али спаси отаџаство.*“(11)

(9) Са задивљујућом вештином писац повезује актуелна економска са политичким питањима користећи сваки погодан моменат да укаже на опасност која се надвила над Србијом појавом „партајског духа“ и да безрезервно приврженост кнезу и династији истакне као једини правац, највише начело које треба следити у унутрашњој политици.

(10) По овој уредби у сваком срезу би био по један економ који би се старао да се пољопривредни послови (који су такође набројани у уредби) на време и што боље извршавају.

(11) Последња реченица је изазвала узнемирење у јавности, па већ у наредном броју *Србских Новина* писац је морао да објашњава да није мислио „удри батином“ већ „удри законом мудрим, удри дисциплином, казни по закону ако се што преступи“.

Оштре речи о Светоандрејској скупштини, страначким борбама и о либералној интелигенцији

Писац, наравно, није „добрио регулу“ и дукатовачки чланци излазе несметано и у наредним бројевима *Србских Новина*. У петом чланку (*Србске Новине* бр. 100. од 27. VIII 1859) он је искористио именовање једног народног посланика за среског начелника да замери Јеврему Грујићу (који је тада заступао министра унутрашњих дела) за такав поступак и да упути једну замерку и самој Светоандрејској скупштини.

„Кренути посланика народног са клупе из одбора па га послати на столицу званичну, то је нечувено у представним државама, то ружно изгледа, то квари наше посланике, одузмимље скупштини самосталност, компромитира и саму демократску систему, која једино с чашћу опстати може на темељу строге моралности као год и велике мудрости. Да је г. Грујић у онај пар могао чути шта се о оном његовом делу говорило и подозревало по свестним круговима београдским, био би увидео како је и себи и постављеном одборнику и свој влади у јавном мишљењу, а земљи у ствари шкодио (...) јер, ако посланици опазе да је њино посланство згодно средство да добу до државне службе и одличних звања, они ће заборавити на све оно што им је народ препоручио (...). Светоандрејској скупштини остаће неизгладива љага у историји нашој, што су неки њени чланови трчали с просбама за звања, почем су најпре многе чиновнике звања лишили. Великом делу народном, повратку династије Обреновића, тим су дали вид ниске партајске спекулације, понизили су и себе и народ, па и саму народом љубљену династију, дирнувши у прерогативе владалачке пустили се у демагогију, па тако и себе пред народом и народ пред иностранством окаљали.⁽¹²⁾ Сав свет, то јест и ми и странци, увидели смо њину грдну себичност; а странци који не знају како је наш народ одушевљен за ову династију, морали су помислити да је она повраћена на кормило владе српске неколицином људи који су утоме вешто прорачунали своју корист.“

У шестом дукатовачком чланку (*Србске Новине* бр. 101 од 29. VIII 1859) коментаришу се разни посланички предлози и подржавају најчешће они који нису од већег политичког значаја, а критикују и не одобравају они који и најмање подсећају на идеје либералне интелигенције. О неким питањима, пак, писац износи и сопствене ставове. Највише пажње посвећено је положају чиновништва и пишчевом уверењу да народ (и народна скупштина) не треба да се сувише уплиће у спољнополитичка питања земље.

„(...) Нико наравно не може и нема одрећи народу право да пази помњиво и непрестано на владу како му чува његове политичне стечевине и брани призната му права од сваког уштрба; нико наравно не може и нема одрећи народу ни то право да владу опомене ако опази да запушта народне интересе на страни из каквих личних или партајских узрока, али мислимо да нам ту треба стати. Јер, почем се наши одбори и скупштине састоје понајвише из људи који нити добро поимају уговорену природу наших сношаја са страним светом, нити познају трактате, нити су у политичној вештини довијени, то (ако се упусте у претресање таквих нежних питања, а још више ако предузму диктирати влади шта и како јој треба радити) њој ће више сметње и тегобе него помоћи причинити, а земљи више уштрба него корист; па срећно би прошли кад је не би кадкад и компромитирали, те и у опас-

(12) Из целокупног пишчевог односа према Светоандрејској скупштини избија његово уверење да је једино добро од читавог њеног рада била одлука о повратку Обреновића на престо.

ност довели.(13) Дакле, желети би било да се народ *ограничи на мотрење и опомену*, а у осталом да влади остави одрешене руке (...)

На једанаестом састанку поведена је реч о чиновницима, а тако исто и на четрнаестом. Од другог периода свето-андрејске скупштине, то јест од како су њом *демагози обладали* те угушивши зачас благородни природни нам дух правичности и умерености завели је на стазу на којој су јој окаљали њен славни први период, од онога времена ми се не мало и не без основа бринемо за класу чиновничку, која је из сваког обзира *најважнија* у земљи нашој. Овој је класи задато тешких удараца, којима је велики уштрб нанесен њеном уважању, толико нужном и владоцу и влади и народу. Зато смо с бржим нетрпењем чекали какав ће правац у томе послу одбор заузети (...).

Дукатовач није задовољан што је одбор предложио да се чиновници за казну више не премештају већ да се отпуштају из службе, јер премештање подразумева мању кривицу, а отпуштање много већу. Поддржава одлуку да се за примање мита чиновници обавезно кажњавају губитком службе јер „мито и највише срамоти чиновничку класу и највише народу шкоди.“ Међутим, писац има сопствено објашњење ове појаве. Њене узроке он види у ниским платама које нису довољне за пристојан живот и у неизвесности чиновничког положаја у служби који често зависи од исхода разних политичких борби.

„Дајте им довољну плату и пуну сигурност да их нико не може подкопавати с успехом, ни без доказане кривице хлеба лишити, па ћете имати и способне и поштене чиновнике (...). Ту како једна партаја дође до власти, нешто да би себи начинила места, нешто из освете, а нешто из страха да њу временом освета не постигне, лишава званија људе друге партаје, гони их, хапси, гледа да их утамани, нема никаквог милосрђа, јер никаквом милосрђу не може се ни надати; ту чиновници мањи, видећи што коловође раде, и како одмах по победи сеју семе своје пропасти, почињу сумњати о будућности, седе — штоно реч — на две столице, грабе, не знајући шта ће бити, што год више и како год могу, не мисле на народ него на себе (...) ми очајавамо да ће се икада партајски дух у земљи нашој искоренити и жалосно прозиремо у мраку будућности гроб кнежевине србске. Тада ћемо се опаметити, али ће бити доцкан.“

Предлог одбора да се по неколико добрих младића из сваког округа пошаље у стране земље на изучавање корисних заната, искоришћен је у осмом чланку (*Србске Новине* бр. 103. од 3. IX 1859) да се укаже да то није добро, јер ми за цело не добијамо толико у интелегенцији, колико губимо у трошковима, у постепеном надвишавању духа теоричног над практичним, у неосетном утамањивању духа народног, у увлачењу страних стихија и у друштвени, и у државни наш живот, у видном изумирању моралности и у сметњи коју причињавају влади преране и неограничене претензије младића на страни изучених.“(14)

Ни одборски предлог да у вишим надлештвима не могу истовремено бити чиновници међусобни сродници до другог степена не допада се дукатовцу. „Ово налазимо узаконено у свију скоро народа који се управљају републикански. Почем мислимо да ће се *тешко моћи код нас одржати демократска система*, а видимо да међу нашим способним

(13) Очитљено је присутно стално омаложавање народне скупштине, али ни у томе писац није доследан; онда кад то иде у прилог његовим схватањима, он о скупштини размишља и на други начин, па се чак појављује и као некакав њен заштитник и саветодавац, бранећи је наводно од разних опасности које јој прете од „демагога“, па чак и од „диктатора“. Како изгледају ова теоријска политичка разматрања када се примене у пракси, најбоље илуструје положај народне скупштине у време владавине кнеза Михаила.

(14) Без сумње, ово је алузија на либералне идеје и понашање дела младе српске интелегенције школоване „на страни“.

људима има их много који су међусобом род, те закон у речи стојећи само би повредио лична права многих способних особа, лишио земљу њихових корисних услуга у вишим надлежатељствима и следоватељно спречио народни развитак.“ Тако се стално пишчева забринутост за чиновнике као „најважнију класу у земљи“ завршава његовим уверењем да је целокупан народни развитак у њиховим рукама.

Опасност за земљу од демократије и убитачне слободе

Последњи у низу, девети дукатовачки чланак (*Србске Новине* бр. 104. од 5. IX 1859) у највећој мери је посвећен самоме писцу — ко је он и каква политичка начела заступа.

„Многи се питају ко ово пише. Једни одговарају биће тај, други овај, трећи онај; неки закључују да пишу многи заједно, неки пак предпостављају да се овако не би смело писати без владиног упутства. Уверавамо читаоце да име писца нису погодили, да се писац не крије из каквог страха, него што га је мрзило да име своје накити пред народом високим начелима и чувствима патриотства с којима се у овим чланцима показује.(15) (...) Пише *искрени демократ*, али демократ просвештен искуством покрпеним из историје светске, а особито славенске. И ја сам се у мојој првој младости заносио високим теоријама људске слободе, тераним до крајње републиканске форме. Да, који просвештен младић, имајући и искрицу узвишености у души није клекуо пред том божанством ћерком небеса и окадио је тамјаном свога горећег чувства? Али кад наступе године зрелости, мало који да се заплашен натраг не тргне, увидевши да бацити ма и најбољи народ земни том божанству у наручје јест дрскост, коју оно пре или после најжалосније казни. Тим ми је *савршенство слободе постало идол узвишени над земљом*, увек сјајан и мио, али људма *недостижан*. Од тада постао сам демократ у свему што се тиче равноправности свију чланова једнога народа, али не у ономе што се односи на народну владу. *Љубим демократизам у народу, у влади га не љубим*. То вам је кључ свију мојих привидних противречности политичних у овим чланцима; а кључ мојим противречностима административним јест то, што убећен будући да треба постојано народом управљати по прописаним основима права, личне слободе и безбедности имања, убећен сам такође да влада може и мора од тих основа привремено одступити кад год то захтевају тешке, не измишљене него у самој ствари постојеће околности народа, употребивши оне изванредне мере којима се народу може најбоље и најпрече помоћи. И у најстрожим републикама проглашује се у нужди диктатура; и најуредније владе обустављају кадкад извршавање појединих права и закона и располажу имањем појединих класа или свега народа. Јер, кад нас форма и најбоља, по изненадним околностима удаљи од цели, треба је збацити, да се и лошом цели опет постигне, па по томе на првобитну уредну форму вратити се (...). Ни један народ на свету није од славенског више оживљава слободу и владање демократизма, па ни један није мање уживао личне безбедности, поретка и спокојства, нити је од слободе тако коначно пострадао као славенски

(15) „По унутрашњости и у публици пуштен је глас да те чланке пише сам Кнез Михаило, и већина чиновника који су били истерани, или су се осећали угрожени у својим положајима веровали су томе гласу, јер је сваки веровао да Кнез Михаило није задовољан оним што су бивше вође у скрупуци и доцније код Кнеза Милоша докле радила. Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића, Београд, 1939, стр. 100; „Ниједан дукатовачки чланак није издан а да га кнез Михаило није најпре прочитао и одобрио, на гле којима гдешто је удесно друкчије, а гле што и додао, а неке је и сам написао“ пише тадашњи уредник *С. Новина* Милош Поповић Велимир Теодоровићу 5. IX 1877. Цитирано према С. Јовановићу, *Друга влада Милоша и Михаила*, Београд, 1923, стр. 36; „У дукатовачким чланцима налази се једна мешавина идеја кнеза Михаила, Матије Бана и Јована Ристића. Михаило је био аутократ, Ван преплашени конзервативац, Ристић један бирократ који не разуме друкчију политику него ону руковођену озго“. Исто, стр. 38.

(...)“. Да би илустровао ово своје тврђење, дукатовач наводи примере Чешке, Моравске, Пољске и других словенских држава. „Не видимо ли да су балтијски Славени изгубили и спољашњу независност и унутрашњу слободу, па најпосле и саму народност, те су нам сада савршени Немци? Не видимо ли да се велико моравско царство раздробило, а чешко краљевство пропало, па се над тим Моравци и Чеси напола понемчили. Где је силна Пољска са својим слободним вето? Од небројених држава словенских која оста? Остала је она која је свој народни и државни опстанак претпоставила убитачној слободи; остали су они који су тражили регулу, остали руски Славени.

Па зар да за нас изгубљена буде сва прошаста славенска историја, да се ни сад још не користимо искуством од хиљаде година, скупо добивеним крвљу и општом пропашћу нашом? Зар смо сад што бољи? Зар у кнежевину србској не обнавља се највећом тачношћу стара славенска историја? Ето су 55 година како оживесмо. За то кратко време видели смо на челу народа шест владалаца; имали смо у народу под Караборђем најпре владу олигархијску, па којекамо уставну, па диктаторску; под књазем Милошем најпре монархичну, па уставну; под књазевима Миланом, Миаилом и Александром монархично-уставну; под књазем Милошем повраћеним имамо демократско-уставну, па тај мирисни цветак спремамо и његовом племеником наследнику. На овај мали комадић земље имамо већ две књажевске породице, а много претендата; бунама и покушајима бунтовним, партајма, људма злостављеним, изгнаним, помрлим у тавницама, убијеним, коначно упропашћеним породицама не знамо ни броја! Куд ћемо најпосле с овим хаосом? Тамо, куда су милионима отишли и остали Славени — у пропаст, из које смо се истом једва и ишчупали. Нека нам сад ко рече да смо снивали када смо у мраку будућности назирали државни гроб кнежевине српске. Ми жалимо свакога који не увиђа да се на овај начин не подиже, већ неизбежно да мора пропасти мали, а огромним и силним државама окружени народ.

Књаз Милош, који по свој прилици није учио стару славенску историју, увидео је још у младости својој да се народи особито славенски не подижу ни уставном ни демократском владом, већ монархичном. Он је монархију схватио у правом славенском духу; монархију без аристократије и теократије, посабenu на равноправном, то јест демократском народу. Монархију поред народне скупштине са гласом консултативним, поред савета који израђује законе, имајуће се од самога књаза потврдити без ичијег саглашавања. К томе је књаз Милош додао начело династично. Али добоше људи себични, те најпре оборише монархију, па онда отпратише из земље и династију. Брод србски, изгубивши обе своје котве, а не имајући једра ни вешта корманоша, оде лутајући по бурној тој пучини, која сваки час њим о обалу лупити и разбити га може. Још остаје једна једина надежда. Опет је на брод стао стари вешти корманош, од кога зависи да се брод спаси. Он ће, надамо се и уверени смо тврдо, у своје време на ново предузети прво, прекинуто му дело, те још за живота свог докончати славну своју историју. Он ће обновљеној династичној монархији оставити садашњу слободну, у границе закона доведену штампу, како да се србском владоцу не би дала сакрити никаква злоупотребења у земљи, а до њега да доћи могу мисли свега оног дела народне интелигенције која не стоји близу престола. Тада ће сам књаз бити господар и управљаће народом по законима истичућим из непорушљивих основа, у добро удешеном уставу изложених; савет, не могући већ да се титра са књажевском влашћу, мислиће само како да земљу снабде добрим законима; влада преко слободне уредне штампе моћи ће се користити целом интелигенцијом народном, дознавајући најспособније, у земљи често загајене људе, као и свака злоупотребења, а народ преко својих скупштина моћи ће господару као оцу достављати своје тегобе и законите жеље.“

Порука — упозорење посланицима Малогоспоинске народне скупштине и обједињавање начела у јединствени концепт политичког уређења Србије

На сам дан састанка Народне скупштине у Крагујевцу појављује се дукатовачки чланак (под насловом „Једна реч скупштинарима“) у Србским Новинама број 105. од 8. IX 1859. Писац опомиње народне посланике да буду „мирни, паметни и поштени људи“ и да не „постиде књаза и народ свој“, а уједно објашњава шта треба да им буде основ на прекупација на тек започетој скупштини.

„До лане имали смо две власти равне међу собом, књаза и савет, па никакво дело није се могло свршити ако се те две власти сасвим не сложе. Од лане, а имено од свето-андрејске скупштине, добисмо и трећу власт, равну двома првима, и то је баш сама скупштина; па сад ако се све те три власти не сложе, опет се никакво дело не може свршити. Три равне власти у држави то су три равна господара у једној кући. Кога ће пре млаби слушати, којој ће се власти народ покоровати? Ако се покори једној, не даду то друге две, ако се покори двома, не да она једна; хоће ли народ штогод на силу, сваки господар вуче на своју страну, сваки има присталица, па тада ето нам ината, свађе, немира, буне, гоњења, свакојаке беде и срамоте. Некад један господар одржи мејдан, некад други, доцније ће трећи, и тако никад слоге, никад мира, никад берифета (...). Сваки немир у земљи стоји силних новаца који се сви ваде из народне касе. Па кад се та каса испразни онда или ћемо морати давати већу порезу да своју народну владу издржавамо, или ако не усхтенемо дати, вратићемо се у старо стање, наметнуће нам се туђа влада која нас неће питати имате ли, него ће викнути: дајте, и мораћемо дати, ма и кошуљу са себе и деца своје продали (...). Кад три господара из неслоге добу у заваду, не само што не могу народне послове брзо и добро одправљати, него их и сасвим забатале, јер се сваки брине само како да ојача, да се заклони, да не изгуби мејдан, да не пропадне (...). Чиновници код три господара не извршују точно службу, дају се подмитити, глобе народ, чине свакојака злоупотребења, јер знају да ако их један господар усхтне казнити, други ће их заштитити, ако их један лиши званија други ће настојати да им се званије опет поврати. Дакле, зашто не би узимали мито и глобили да се обогате, зашто би се око службе баш много напрезали (...). А не верујте да је кривица ни до наша три господара, ни до наших чиновника. Кривица је до саме ствари, или управо до нас, који смо такву ствар хтели, који смо тако кућу уредили (...).

Хоћемо ли дакле ствар да поправимо, како би се поправили људи, укинуо то тројно господство, а заведимо једно. Шта, викнућете да укинемо савет и скупштину? Не браћо, Бог нас од тога сачувао, то би само наши непријатељи могли желети. Укинути савет, то би било погазити устав који нам је дат од сизерена, а за који нам јамче велике европске силе. То би било навући на себе гнев силних, који нас за један тренутак могу сагрти. Знате ли шта је у уставу? Уставом дата нам је народна династија Обреновића, народна влада и сва наша унутрашња слобода утврђена. Оборити устав значило би оборити то све, значило би срушити својим рукама сопствену кућу. Па нећемо ни скупштину да укидамо, јер и ако књаз може преко својих чиновника дознавати потребе и жеље народа, свакојако ће поузданије и боље бити да их чује из уста самога народа; а народ опет да чује из књажевих уста шта му се може учинити, шта ли не може и какве су потребе и жеље владине за опште добро. Дакле, нећемо рушити ни устав, ни скупштински закон, нећемо укидати ни савет ни скупштину, него ћемо их само *прекоројити* (што ће и учинити кнез Михаило својим уставним законима) тако како да нам не буду шкодљиви, како да у земљи буде једна власт, један господар, коме сви да се покоровамо, а тај господар опет да свима једнако управља по прописаним законима. Закон свако-

ме без изузетка мора у отачаству бити свет и непоручен (...). Па зато ако скупштина узме и овим послом да се занима, нека посао тај реши само у начелу, а *господару и влади његовој остави бригу о преустројењу и начину којим ће се том преустројењу добити потврда и јемство великих држава које нас заштићавају (...).*

На тај начин мало-господинска скупштина довршила би посао скупштине свето-андрејске; јер ова нам је повратила начело династично и династију Обреновића, а садашња би подигла први прави политички барјак Обреновића, барјак *умерене монархије* у рукама слободног народа. (Књаз Михаило и књаз Александар имабаху само са саветом или олигархијом борити се, имабаху то јест само руке везане, а сад *књаз Милош има против себе и олигархију и демократију*; подигли смо га на престол, али најпре свезавши му и руке и ноге. Хајде сад нека нам помогне! Но људи његовог карактера не даду се везати...)(16). Окром тога, садашња скупштина на овај би начин излила само благодет на сву земљу нашу, народ не би могао ни на једног њеног посланика пружити прст и рећи: овај се показао нечовек (...).

Након месец дана појављује се чланак са истим знаком, али овога пута без наслова (*Србске Новине* бр. 118. од 8. X 1859) који на извештајан начин представља резимирање раније изнетих погледа на државноправно и политичко уређење Србије, а у другом делу изражава забринутост због неких појава на управо завршеној Народној скупштини.

„Из многих одзива на моје чланке о одборској радњи даје се поуздано закључити да се у земљи нашој образовало опште мишљење у обзиру начела политичких (...) административних (...) па најпосле и у обзиру начела политично-моралних, без којих државна зграда, ма како да би била разумно устројена, не би се никад утврдити могла. Морал је најчвршћи лепак држави.

Каква су то начела? Ево их укратко: слобода народа основана на равноправности, представљена на *скупштинама консултативним* које би могле слободно изјавити што год народ у ствари — а не у лицима тишти (питање о лицима припада јединоме књазу. Ко дирне у ово питање, дира у књажеске прерогативе и врећа једно од најзнатнијих права књажеских)(17) а осигурана слободом шампе по закону одређеном. Влада монархична у нужним границама с династичним књазом, поред кога да опстане савет, било с гласом просто консултативним, или с пуном законодавном влашћу, али тако устројеним да књазу и земљи не би могао причињавати оних незгода које непрестано причињаваше од како нам је устав постављен. Савет у оваквој системи морао би бити стално народа представништво, истичући из народне, у књазу концентрисане власти (sic!) тако да се подудари репрезентација народа с монархичним начелом, као што је сада у Француској и где год чиста монархично-уставна форма постоји.(18) Начела административна су нам: јака усредсређена, али тако удешена власт, да у нужној мери опстане самосталност општинског живота. Та власт да може употребити сваки разложит начин којим би се у земљи побудила сваковрсна радљивост, створило производство и процветало благостање. У томе да владу руководи више практично него теоретично знање, и где год буде потребно према духу и недостацима народа и околностима земље да се теорија жртвује осведоченом искуству нека се слободно жртвује (...).(19)

(16) Текст у малим заградама у чланку је дат као подножна напомена.

(17) Исто.

(18) Поређење са Француском није баш најспретније одабрано јер је Наполеон III са својим апсолутизмом (нарочито 1852—1860) и ослањањем на реакционарне снаге доживео слом много пре Седана.

(19) А искуство Србије са „јаком усредсређеном влашћу“ из периода прве владавине кнеза Милоша је савременицима било добро познато...

Непријатељи смо заклети партајском духу ма под каквим видом он се појављивао. Не скупајмо се ни под чији барјак већ једино под барјак отачаства који је предан владајућој династији да га дично носи. Према овој исповедамо непоколебљиву приврженост, а према књазу топлу љубав и постојану верност на пољу народне користи и части. Нећемо тајне мржње ни заваде у породици србској, нећемо личних ниских прогонства, нећемо подле саможивости, већ тражимо братску љубав и слогу, тражимо правду према свакоме (...).

Писац поново оживљава „чиновничко питање“ узимајући као повод гласове „да су скупштини подметнута, или јој се подметнути хтела два списка; један са означењем чиновника који су пребе лишени службе па се ту не смеју више никад примити, а други који носи имена многих и далеко многобројнијих жртви разуздане властољубивости (...). Кажу да у тим списковима има записаних и самих оних лица која је светли владалац наш узео у своју сопствену свиту.⁽²⁰⁾ Дакле, већ не би се хтело оставити књазу ни толико самосталности да може покрај себе држати људе који му се свиде и допадају. И за њих му ваља казати у име народа да треба да их промени (...). Ово би тако страшан појав био да му примера не налазимо нигде до само у *грозном конвенту* сав свет потресавше револуције француске (...). То ми не верујемо и што напомињемо само је зато јер те гласове налазимо распрострањене по страним новинама, па смо им с једне стране ради на пут стати да се даље не распростиру, а с друге стране охрабрити и успокојити све оне који би се њима нашли ожалошћени. Та ко би до те мисли дошао да ће скупштина сама свој закон порушити? Па кад би она своје законе рушила, ко би онда законе поштовао, какве би нам власти у земљи биле, какве гаранције грађани имали за своју личну слободу, част и имање? Оваквим би се поступком преврнуо сав социјални поредак, дошли бисмо у варварску анархију и *пред скупштином нестало би у земљи сваке друге, па и највише власти. Она би се узвисила и над самим законима, што никако у држави не сме, и на себе би пренела искључиву књажеву власт, па напослетку у земљи створила олигархију која иде до најмрскијег деспотизма.*“

Пишчев страх од народне скупштине који се граничи са паником, натерао га је да изађе из оквира разумног и пребе у сферу политичких фантазама. При томе, он заборавља да је народна скупштина, тај ужас којим плаши српски народ, по мишљењу тога истога народа (изнетом непуну годину дана раније) „једна од најсветлијих установа у држави Србској“.

Одговори либералне интелигенције на дукатовачке чланке

Увек непредвидив у својим потезима, кнез Милош је након једног неслагања са Милошем Поповићем одузео од њега уредништво *Србских Новина* и поверио га (22. X 1859) Владимиру Јовановићу, тада на дужности секретара министарства финансија. Кратак период његовог уредништва (до 1. XII 1859) омогућио је да се поново чује глас либералне интелигенције у *Србским Новинама*. Сада је била повољна прилика да се одговори на дукатовачке написе, што је и учињено најпре у форми „отвореног писма Господину демократу #“ (у два чланка под насловом „За историју“) и у чланку „Шта хоће народ наш и у чему је спасење његово“.

(20) Тај списак од 138 лица заиста се био појавио у скупштини о чему има трагова и у њеним протоколима (Протоколи Србске Народне Скупштине држане у месецу септември 1859. године, стр. 41), али имена лица која су се ту нашла нису објављена, што је у целој земљи изазвало узнемирење чиновника и нагађања да ли се налазе на тој листи.

У првом напису („За историју“, Додатак к броју 5. *Србских Новина* од 3. XI 1859) аутор Јован Илић се чуди како је могуће „у садашње доба бауцима заплашивати свет“. Нарочито му смета што је установа народне скупштине била најоштрије нападнута.

„Г. писац # жали што скупштина није остала онаква као што је некада била, то јест гомила људи без реда, без закона. А ја мислим да је боље што је скупштина закониту онагу добила (...). Камо среће да је скупштина још и пре 1839. год. законом призната и утврђена била, те се не би кроз двадесет година онолике несреће у земљи нашој догодиле. Ја питам г. писца #: шта би било од све радње скупштине свето-андрејске да није она законом призната и утврђена била? Би ли она могла повратити на престо народом обљубљену династију Обреновића, а да се не сматра сав посао њен као бунтован, као незаконит? Ми видимо да и поред тога што је скупштина свето-андрејска законом призната и утврђена била, што је била законити израз воље свега народа србског, опет су противници народни толико дрски били да су, небивши у стању законитим путем опаку намеру своју извршити, оружаном руком покушавали да покваре, да у корен сатру сав посао славне скупштине свето-андрејске. (Мисли се на догађаје од 12. XII 1858) Но г. писац # једнако баје око закона скупштинског. Кад не може да га сасвим укине, он гледа ако икако може, да га бар у нечему окрњи, па увијајући и тамо и амо једва једанпут нађе да је скупштина свето-андрејска погрешила што је у закону своме ставила да могу секретари скупштине и са стране изабрани бити (...). Кад би скупштина послушала г. писца # па оборила закон и поставила правило да се унапредак бирају секретари само изнутра, би ли тиме уклонила опасност да и ови секретари не постану диктатори? (...) Но хајде за љубав г. писца # да кваримо закон и даље па да узмемо и овим секретарима, који су уједно и скупштинари, право гласа — али, ено тамо другога скупштинара који није секретар где објасњава, разлиже, преписе се, ради на памет и срце целе скупштине и средством свога јаког моралног и материјалног гласа хоће да постане диктатор скупштине, а преко ње и владе и целе земље. Јох и помагај! Дај да га терам напоље — па онда? Тако терајући једнога по једнога могли би *истерати целу скупштину*. То би таман било по жељи г. писца #. Стета што за њега не знадосмо пре, да нам он закон за скупштину скроји! (...) Ви хоћете законити ред, а баш по закону скупштинском кога ви незаконито хоћете да укинете, скупштина не може владати другачије подносити решенија своја, него у виду предлога — одкуда дакле онолике опасности које ви тамо у допису вашем наређасте? Но, да, и ви хоћете скупштину, али хоћете да скупштина буде нула, да у скупштин седе *посланици као китови*! Ви сумњате да оваква система управљања може опстати са коришћу земаљском, а ја сам, напротив, тврдо уверен да је само ова система управљања за Србију спасоносна, јер је скупштина једини тврди град законитом владаоцу на који се с поуздањем у свако доба ослонити може. Памтимо добро ону систему управљања на коју као да би се ви опет повратити хтели — ми је добро памтимо јер смо је горко заплатили (...).

Отворено писмо дукатовцу наставља се и у наредном броју *Србских Новина* (Додатак к броју 6. од 5. XI 1859). „Жао нам је господине демократе # што морамо исповедати како сасвим недемократски замислаш нашу државу. Није она то што и мртва машина на точковима коју покрећу спољашње снаге — тако не може ни један прави демократ мислити, него је она србско друштво које у себи самом има услове за живот и развитак; друштво за грађанску слободу, једнакост и братство — држава у којој је *највиши закон разумна воља народа србског*. Па није се ни законом о скупштини ништа друго учинило, него се само утврдио народ србски у својој политичној целини, која му даје државно достојанство у реду осталих европских држава и снагу за унутрашње грађанско усавршавање. То јест, узаконена је *слободна народна скупштина* не као крпеж из саветске и књажевске власти, него као *најприроднији заступник самога народа, који даје и обдржава*

и саветску и књажевску сву државну власт. Добро говориш да наша народна скупштина у овом виду није ништа ново у свету. Али врло неправно проповедаш да је она „копија тубих установа“ као што се ваљају сви они који ти кажу да је она, опали плод застареле Европе који су учени људи пресадили у нашу младу Шумадију. Јер историја нас убеђава да је слободна народна скупштина „једна од најстаријих и најсветијих установа србских“, установа која има корена још у старинским обичајима нашим, а изникла је из самога срца народа србског који је проливао крв за данашњу слободу своју (...). Дакле, ни учени људи који су написали закон о скупштини нису овим ништа туђе накалемили народности србској, него су напротив верно разумели, те са одушевљењем неговали прву клицу србске слободе, коју ће вечно љубити, чувати, бранити и даље гајити сваки родољубац (...).

Илић одговара на дукатовачку сумњу да је српски народ дорастао да има слободну народну скупштину. „(...) А што се тиче отаџбине наше, већ одавно извесни непријатељи проповедају да народ србски није сазрео за самостални живот државни. А зашто? Само да би му лакше наметнули туђе тјторство и тиме учинили да он, народ србски, не припада више себи самом. Но према оваквим непријатељима могу клонути само слабоумне главе, а сваки разуман човек и прави Србин одговориће како њима тако и оним „ученим људима“ које ти спомињеш овако: Народ србски који је био у стању предвођен књазом Милошем сам собом славно извојевати данашњу слободу, заиста је способан да сам собом води бригу о својој судбини, као што му и припада право да на огњишту које је сопственом крвљу откупио управља своје ствари онако како у договору са својом владом за најбоље набе.

Теби пак одговарамо ово: Наши људи нису, истина, сви „високо изображени“ али народ србски уопште ватрено љуби свој род, живо схвата општу ствар и поред здравог разума и снажног чувства за поштење, правду и истину, има још много благородних нагона и својства грађанских. Не сметајте му само да слободно бира посланике своје, да слободно и јавно исповеда мисли, тегобе и жеље и договара се о потребама својим (...) па ћете се уверити да код нас слободна народна скупштина не само опстати, него још и јединствена, најбоља школа за скупштинарско изображеније и друштвено усавршавање бити може.“

Као један од секретара Светоандрејске скупштине, Јован Илић је и лично побођен дукатовачким ставовима о скупштинским секретарима који се узимају „са стране“. Мислим да то није понижавање народних посланика, већ напротив, да се тиме они „узвишују до правог достојанства свог“ дајући секретарима (као људима од општег поверења) право објашњавајућег гласа у скупштини. „Примедба твоја да би секретари с објасњавајућим гласом могли придобити на своју руку сву скупштину, па средством ће наметнути своју вољу и влади, те земљом као диктатори дрмати“ значи толико исто колико да си казао да би поједини посланици својим слободним гласом могли бити опасни земљи, јер би они, по твојој логици, још пре могли диктирати скупштини и влади, па отуд извео закључење да не треба ни њима оставити слободан глас у скупштини, па следоватељно ни слободну скупштину никако трпити (...) чудно је заиста то како баш ти који се хвалиш да си „прави демократ“ понижаваш колико народ толико и владу његову, проповедајући јавно да их „поједине личности својим лукавством могу придобити на своју руку и наметнути им своју вољу“, што се само са неразумном и несвесном децом чинити може.“

Највише простора у Илићевом тексту посвећено је питањима народне економије. Дукатовцу се указује да је у својим чланцима често неистинито преносио и оне ставове одбора који се, као недвосмислени, налазе и у објављеним протоколима.

„У протоколу одборске радње не стоји нигде да је одбор казао да је оној нужди, по којој се народ задужује све сама влада крива, као што ти приповедаш, него је одбор споменуо оне многобројне сметње којима се код нас отежава или спречава намножавање народских

капитала (...). Да одбор није овде разумевао садашњу владу, види се јасно отуда што је он на првом састанку свом изјавио „како је кривица до пребашње владе што су напуштени интереси, ослабљени извори богатства народног, исцрпена финансија, сатрвено у клици државно благостање“, а признао са благодарношћу да је садашња влада св. андрејској скупштини и одбору дала живо уверење о својој отачаској бризи за спасење народа од сиромаштва (...).

Пребацивање твоје да није дужност владе помагати презадуже- ном делу народа да се одужи, није никако на свом месту. Наравно, влада се не може приморавати на отплату приватних дугова из држав- не касе, али она треба да се брине за распрострањење јаког, јевтиног и сигурног кредита у земљи, јер се тим потпомаже „благостање свега укупно народа“ што јој је баш по твојим речима „најстрожија дужност“ (...). Ко ме неће пасти на ум овде твоје речи „Ох браћо моја, тешку одговорност узима на себе човек са економијом, тим се није лако мис- лено играти“ — ко ти не би рекао да си прави злотвор браћи својој, што једностраношћу, или боље смутљивошћу, доводиш у сумњу уста- нове (мисли првенствено на државне кредитне заводе које је одбор предложио) којима се толики свет у нашем стању помогао, што ужасно увеличаваш зле, а с крајњим упорством прећутујеш све добре стране кредитних завода, место да као разумни родољубац желиш и препоручујеш да се они установе и управљају онако као што се изискује па да буду добротворство, а не злотворство у отаџбини нашој, којој будућност зависи пре свега од напретка на материјалном пољу. Ко не би признао да би ти својим начином био у стању и најочевиднији бла- гослов оцрнити као највећа проклетства?!“

Док је отворено писмо дукатовцу одговор на његову критику ра- да одбора Светоандрејске скупштине, чланак под насловом „Шта хоће народ наш и у чему је спасење његово“ (*Србске Новине* бр. 16. од 28. XI 1859) у већој мери садржи начелне погледе либералне интелигенције о уређењу српске државе, па је тако он у ствари одговор на дукато- вачки чланак од 8. X 1859. године.

„Народ хоће да утврди у земљи уставну једноглавну владу, стал- ну владалачку лозу и представништво народно, народну скупштину, и хоће да избје из земље наше тубински утицај. (...) То је онај држав- ни створ, где на врху владе стоји један човек, који управља земљом по закону — разумној вољи свога народа, где врховна власт остаје у једном племену прелазећи с оца на сина, и где је народ законитим начином на скупштину скупљен једина сила из које владалац сву силу добија, једина сила која према владалачкој важности с достојанством стати може (...) Само владалац и народ осим једном Богу другоме ни- ком и ни за шта не одговарају. А министри морају одговарати и вла- даоцу и народу за све што год у земљи, било од кога му драго, у име државне власти ради. Њих поставља владалац да у име његово раде и отпушта их ако раде на срамоту његовом имену. И народ им отказује своје поверење ако га не заслужују, и моли владоца да их отпусти. А када би министри још и противу закона радили, онда их како влада- лац, тако и народ могу под суд дати.“

Чиме чува владалац у земљи мир, права и користи своје и народ- ске, а чиме народ? Владалац има за то у својим рукама војску, а народ устав, скупштину и слободну штампу. Владалац стражари војском, на- род слободном штампом. „Закон о штампима писац убраја у један од стубова „на којима стоји државна зграда“, поред устава, закона о на- следству престола, закона о скупштини и закона о министарској одго- ворности. „Извади ли се или помери само један од ових стубова — онда се стропоштава и цела зграда!“

Ми не оцењујемо ни један начин владе по себи, јер по себи ни- какав начин владе нити је добар ни рђав. По нашем уверењу онај је начин владе најбољи који је коме народу и његовом степену развика најприличнији (...).“ Целокупан напор писца сада се усредсређује на тражење историјских сведочанстава да је за српски народ „уставна

једноглавна влада са представништвом народним“ најодговарајући начин организовања државноправног и политичког система. Он ће и узроке пропасти српске феудалне државе наћи у непостојању правог народног представништва, а и Први устанак, по њему, пропада онда када поглавица прекида договор с народом па приклања уво туђинском утицају“. И за време уставобранитељског периода народ страда и пати јер нема законите скупштине да му јаду лека даде“. Кроз један такав национално-романтичарски однос према целокупној српској историји писац стиже и до Светоандрејске скупштине која „установана горком науком историје народне, ограђује пре свега себе и народ од страног мешања, утврђује народно представништво законом за редовно тражење и слободну радњу скупштине, проглашује слободу говора (штампе), проглашује одговорност министра, отказује поверење и узима власт глави и људима који се увек на туђина ослањаше, у туђина савета тражише и преко туђина земљом нашом управљаше, а с народом се својим никад договарати нехтедоше, никад вољу његову поштовати неумедоше (...). Историја је дакле прво и најјасније сведочанство да је једноглавна наследна и уставна влада са правим представништвом народним била свагдашња неодољива потреба народу србском, потреба таква да је држава србска увек или назадна била и посртала, или још и сасвим пропала кад јој је један други од ових стубова недостајао или снагом својом недорастао или ослабио био. А рад скупштине светоандрејске није ништа друго но чисти израз и зрели плод историјског живота народног, ништа више но један јак доказ самосталне свести народне (...).“ Корене једноглавне владе и народног представништва писац ће такође потражити и у народним обичајима и „животним уставовама“ као што су општина и породична задруга, али их толико идеализује, да његови аргументи скоро губе смисао.

При крају написа се узвикује: „*Подај слободу народу док је није почео сам тражити*, јер ако је почне сам тражити, онда неће ни за њега самог најбоље бити, а тешко и вама мучитељима његовим и гонитељима слободе његове! Кад од стега, неправде и недела ваших гнев народни прекиши, онда, дабогме, неће ни он чути вику вашу о закону, власти, реду, миру, братству и љубави. Онда, дабогме, може бити и безвластије и свакога покура и ужаса!“

У одговору либералне интелигенције на дукатовачке чланке, повремено се осећа да они о неким питањима већ имају другачије мишљење него на Светоандрејској скупштини. Као да се постепено одступа од идеје о скупштини као врховном органу, као органу народног суверенитета, и она се у перспективи сагледава као орган који би требало да врховну власт дели са кнезом.

*

Дукатовачки чланци су прожети погледима на државноправно и политичко уређење који су упадљиво слични са прокламацијом кнеза Михаила поводом ступања на престо 1860. и његовом престоном беседом на Преображењској народној скупштини 1861. Они су злослутна најава једног аутократског режима који ће у пракси спровести чак и реакционарнија решења на плану централизације власти и гушења слободе од оних чије се основне контуре назире у чланцима. После доношења Михаилових уставних закона, питање ко је био писац дукатовачких чланака за савременике је скоро изгубило значај. Показало се у пракси да нису били далеко од истине гласови да је он лично њихов аутор или бар иницијатор. Утолико је значај дукатовачких чланака већи уколико су они мање резултат тренутних политичких недоумица и разилажења, а више теоријска подлога, припрема и оправдање једне централизоване аутократске монархије.

Томислав Велковић,
 саветник Уставног суда Србије

ОБЈАВЉИВАЊЕ ЗАКОНА, ДРУГИХ ПРОПИСА И САМОУПРАВНИХ ОПШТИХ АКТА

I

Објављивање или обнародовање закона вршено је мање више свуда где су доношени закони. Објављивање је вршено на разне начине у појединим периодима и појединим земљама, односно оно је пратило развој законодавства у целини.

У старом Риму (за време римских царева) објављивање закона вршено је јавним истицањем оригинала или су преписи закона слати разним чиновницима да их ови на тучаним таблицама испишу и изложе јавно или да их читају народу о празницима и другим пригодним окупљањима. Било је и изричитих наредби да се закон објави у одређеној средини и на погодан начин (*hanc legem iussimus publicari*).

У Немачкој царевини обнародовање је вршено помоћу нарочитих гласника или истицањем закона на јавним местима. Ове мере примењиване су само кад су били у питању закони који су се тicali војске и пореских и других дажбина. Интересантно је истаћи да је у овом периоду често наређивано да се изврши поновно објављивање (*republicatio*) свака три месеца. Тек посебним указом из 1715. године су прописане мере и начин објављивања закона и вођење посебних регистара објављених закона и могућност њихове доступности и коришћења.

У енглеском праву дуго је важио принцип да закони постају обавезни чим се донесу (објаве) у Парламенту. Овакав принцип одговарао је схватању Енглеза да је сваки грађанин учесник у доношењу парламентарног акта (закона), пошто му присуствује преко својих изабраних посланика. Тек 1801. године прописано је законом да се сваки закон мора одштампати најмање у 5.500 примерака ради достављања властима које раде на примени закона. Такво стање остало је све док се постепено није дошло до модерног обнародовања закона.

Почетак савременог начина објављивања закона везан је за француско право. Још 1311. године донета је једна уредба против зеленаштва и тада је наређено да се она мора обнародовати (објавити) не само судовима већ и на другим јавним местима — учинити доступним јавности. Ово је постало правило у даљем раду на објављивању закона.

Француска буржоаска револуција донела је прави преображај у објављивању закона. Тако је већ 1794. године донесен закон који је предвидео штампање и издавање службеног гласила (службеног листа) за законе, односно за објављивање закона који се звао „Bulletin des lois“. Поред објављивања закона у службеном листу задржан је и даље стари начин објављивања „с трубом“, који се одржао све до 1796. године када је укинут.

Овакав систем објављивања закона који је претрпео одређене измене и допуне, усвојила су у основи сва модерна законодавства на којима се изграђивао систем објављивања закона а касније и других прописа (уредбе, наредбе, заповести...). Међутим, објављивање закона у службеним гласилима није било довољно и потпуно с обзиром на доступност ових гласила и могућност њиховог коришћења, па су коришћене и друге могућности да се врши обнародовање закона, посебно онда кад је законодавна власт била заинтересована да се народ упозна са садржајем појединих закона. Објављивање закона у службеном гласилу постало је правило, али само са формалног становишта, јер се више није улазило у суштину информисаности народа.

Објављивање закона у крајевима наше земље вршено је на сличан начин. Тако је у Србији са ослобођењем од Турака и изградњом своје власти и издавањем наредби нове власти решавано и питање објављивања. У почетку су одлуке које су на скупштинама донесене саопштавали народу учесници на скупштинама. Наредбе које је доносила извршна власт (централна власт) саопштаване су народу преко нахијских кнежева, кметова и свештеника. Али ово објављивање није било најбоље, чиме је Кнез Милош био незадовољан. Због тога је у своју наредбу од 7. јула 1820. године ставио и ово: „... да ви ово наше уређеније (обраћа се нахијским кнежевима) у сбиранију народа кметова и свешћенства прочитате, потом да заповедите свакоме кнезу и свешћенику, ову заповест моју да потпишу, и кнез у кнежевини а свјашченик у својој парохiji у свакоме сабранију народу да прочитавају, и точњеше да набљудвају тако да свако ово добро разумети може и да се нико не изговара да заповести ове моје чуо или разумео није...“(1) На сличан начин поступао је и при обнародовању других наредаба и захтева упућених народу.

Касније кад су се и код нас почели доносити писани закони садржавали су они и наредбу о обнародовању (објављивању) која је била потпунија у захтеву него што је само формално обнародовање или објављивање.

Већ првим Уставом из 1835. године (чланови 10. и 78) прописује се обнародовање закона, мада се ту више радило о проглашењу него о објављивању закона. Међутим, из Устава се даље види да је била прописана обавеза да се закони уводе у Зборник закона, значи да се региструју. Тек се у Устројству Савета од 14. фебруара 1835. године (члан 13) утврђује дужност главног секретара да ће особито настојати да се зборник закона тачно и уредно региструје. Тек је у Устројству Савета од 29. јуна 1835. године (члан 5) ближе уређен начин обнародовања закона. Већ 1837. године Кнез Милош је одлучио да се убудуће закони и уредбе објављују у „Српским новинама“. Од тада почиње објављи-

(1) М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије*, Књига I, страна 597.

вање закона и уредба у јавном гласилу (овде у новинама) које су имале карактер службеног гласила.

Приступ у разматрању постављеног питања могао би да започне питањем да ли је објављивање закона и других прописа и самоуправних општих аката саставни део самог акта или је пак то радња, одвојена од акта, али која му омогућава или условљава примену(2). Од одговора на ово питање умногоме зависи разматрање објављивања закона и других прописа и самоуправних општих аката у целини. Наука се није много бавила овим питањем, па стога ту не можемо очекивати њену помоћ, а пракса са своје стране очекује помоћ од науке, јер у пракси има неједнаког гледања на ово питање па самим тим зависно од гледања и понашања.

На постављено питање није лако нити једноставно дати одговор који би био општеприхватљив. У одговору на постављено питање мора се поћи од онога што је у правној теорији неспорно, а то је да сваки акт (општи) има три основна формална елемента, и то: надлежност за доношење, поступак по коме се доноси и форма (облик) самог акта. Ако се пође од тога онда је јасно и може се рећи да објављивање није саставни део општег акта (општи акт: узет је шири појам) који се објављује, па стога не може ни да дели његову судбину у целини па ни у погледу његове уставности и законитости. Објављивање или обнародовање, како се раније звало, само је услов или могућност да један закон или други пропис ступи на снагу и да се може примењивати. Кад се донесе закон или други пропис да би се обезбедило његово дејство у друштвеним односима, он мора бити упућен ономе коме је намењен и објављен и кога се тиче његова примена. При томе није битно да ли се пропис односи на одређени број људи или се односи на све чланове друштва (грађане). Тако долазимо до једног одговора који истина није потпун, према коме објављивање није саставни део нормативног акта који се објављује већ да је оно одвојено од самог акта, оно је само радња објављивања која одвојена од акта и од органа који доноси нормативни акт. Налог за објављивање, по правилу, издаје извршна власт, односно извршни орган, па и то упућује да се ради о радњи и о њеној одвојености од самог акта. У прилог оваквом гледању може се навести и чињеница да није увек вршено објављивање, да није вршено на исти начин, али да су доношени закони и извршавани. Према томе, објављивање је само услов или могућност за примену одређеног законског или другог прописа или општег акта. И ови појмови „могућност“ или „услов“ за примену нису сасвим јасни. Наш Устав СФРЈ у члану 232 (истоветне су одредбе устава социјалистичких република и аутономних покрајина) кад говори о објављивању каже следеће: „Закони и други прописи и општи акти органа друштвено-политичких заједница објављују се пре него што ступе на снагу“, а кад се ради о самоуправним општим актима, Устав употребљава друкчију формулацију па каже: „Самоуправни општи акти не

(2) Др Драгослав Б. Јовановић, *Доношење закона*, „Издавачка књижарница Гете Кона, Београд, 1923. стр. 111: „Проглашењем добија законодавна воља ону форму у којој више не може бити никакве сумње о њеној аутентичности. Али закон проглашавањем још не добија обавезну снагу. Његово извршење може бити обавезно за поданике тек кад им његова садржина буде саопштена и они тиме буду у могућности да се са њом упознају. Ово се постиже на тај начин што се акт проглашавања предаје јавности. Та радња назива се обнародовање или публикација закона.“

могу се примењивати пре него се на одговарајући начин објаве.“ У првом случају се ради о могућности, а у другом случају о услову, мада ту нема суштинске разлике већ се више ради о формалној разлици.

То је једно гледање, које се увек може са мање или више аргумената оспоравати, али се зато сигурно не може негирати.

Друго гледање на постављено питање могло би да пође од тога да објављивање, и ако није саставни део акта који се објављује, да му је најближе, да му омогућава примену, без које и сам акт не би имао никакав значај па ни смисао. С друге стране сама радња, кад би се посматрала одвојено од нормативног акта, такође не би имала никаквог смисла нити циља. Само у повезаности са актом радња објављивања има своју улогу и оправдање. У прилог оваквог гледања наводи се то што за оцену уставности и законитости радње објављивања нормативног акта није предвиђена санкција нити надлежни орган који врши ту контролу и изриче санкције. Кад се овим разлозима дода и обавеза доносиоца прописа да исте објаве у одговарајућем службеном гласилу, онда се може доћи и до закључка, мада мање уверљивог, да је објављивање нормативног акта саставни део самог акта и да дели судбину објављеног акта у целини. Уставни судови у нас, што ће се видети из каснијег излагања, прихватили су овакво гледање и тако се понашају у пракси.

Позитивни прописи у нас не предвиђају санкцију за непоштовање уставне и законске обавезе о објављивању прописа и самоуправних општих аката а ни надлежне органе за контролу поштовања уставности и законитости. Чини нам се да то и није било потребно, јер се ради о радњи која омогућава или условљава примену нормативног акта. Ако нема објаве, нема примене и извршења нормативног акта, па стога и није потребна санкција јер се санкција састоји у одбијању, односно у немогућности да донесени пропис ступи на снагу, да се оствари оно што је прописом уређено. То је уједно велика санкција, па поред те санкције свакако није било потребно да се утврђује још нека санкција и одређује надлежни орган. Шта би значила санкција за необјављивање закона или другог прописа? Она би значила да неко, ко није извршио објављивање или није извршио то објављивање на прописани начин, може бити кажњен. Из тога би се могао извући закључак да се може примењивати и необјављени пропис, али ће због тога одговорно лице сносити последице. То није смисао нити циљ објављивања прописа. Смисао објављивања јесте у томе да буде обавештен онај коме је упућен пропис (наредба) по коме треба да се понаша, а не да се ради само о објављивању ради објављивања. Стога ако није постигнута сврха објављивања, уставотворац забрањује примену таквог прописа, што је својеврсна санкција у односу на донесени акт и његовог доносиоца у томе да се не може остварити оно што је циљ једног прописа или норме.

Изложено упућује на дужност свих државних и самоуправних органа и радних људи и грађана да не примењују пропис или самоуправни општи акт који није објављен. Тако, на пример, сваки суд опште надлежности ће одбити да примени пропис или самоуправни општи акт ако овај није објављен или није објављен на прописани начин.

Таква дужност предвиђена је и за друге државне и самоуправне органе. На овај начин се обезбеђује поштовање уставне и законске обавезе о објављивању закона и других прописа и самоуправних општих аката, па стога и није потребна посебна санкција и одређивање надлежности органа за изрицање казни због необјављивања. Међутим, има места и за разговор о томе да би и за непоштовање овакве одредбе устава и закона, могла да буде предвиђена санкција и одређен орган за изрицање такве санкције. Ово посебно с разлога што се о објављивању закона и других законских прописа, по правилу, стара извршни орган а не сам доносилац. Ови разлози, мада су оправдани, више иду у прилог гледања да је објављивање радња, одвојена од акта који се објављује, да није његов саставни део, а не обрнуто. Да ли ће уставотворац, односно законодавац прописати и такву санкцију ствар је његове процене и заштите уставности и законитости, али то никако не би могло да утиче на промену става у односу на чин објављивања.

II

После покушаја да се одговори на постављено питање, или, боље речено, да се укаже на проблеме који у вези с тим постоје, сматрамо да треба у даљем тексту изложити како је питање објављивања закона других прописа и општих аката органа друштвено-политичких заједница и самоуправних општих аката уређено у нашем законодавству, да би се на крају могао извести један закључак.

Објављивање закона и других прописа и самоуправних општих аката налази се у служби заштите уставности и законитости, због чега се и одредбе Устава СФРЈ које се односе на објављивање налазе у Глави VI — „Уставност и законитост“. Готово идентичне норме садрже уставни социјалистичких република и аутономних покрајина.

Закони и други прописи и општи акти органа друштвено-политичких заједница објављују се пре него што ступе на снагу (члан 208. ст. 1. Устава СФРЈ и члан 232. Устава СР Србије). Самоуправни општи акти не могу се примењивати пре него што се на одговарајући начин објаве (члан 208. ст. 2. Устава СФРЈ и члан 232. ст. 2. Устава СР Србије). Устав је прописао обавезу објављивања и време ступања на снагу закона и других прописа и општих аката, а тиме и могућност за њихово извршавање — примену, што је и сврха њиховог доношења.

Устав СФРЈ није ближе одредио како се врши објављивање закона и других прописа и општих аката у службеним гласилима, већ је то оставио да се уреди законом или другим прописима или општим актима. Устав СР Србије отишао је нешто даље од Устава СФРЈ па је одредио у члану 234. да се закони и други прописи и општи акти републичких органа објављују у „Службеном гласнику Социјалистичке Републике Србије“. Исто тако, Устав СРС је прописао да се покрајинским уставом, статутом општине, статутом организације удруженог рада и друге самоуправне организације и заједнице одређује начин објављивања њихових општих аката.

Устав САПВ у члану 231. је прописао да се покрајински закони, други прописи и општи акти покрајинских органа објављују у „Служ-

беном листу САП Војводине“. Прописи које доносе општински органи објављују се у службеном гласилу одређеном статутном општине. Устав САП Косова садржи сличне одредбе као и Устав САПВ, само иде даље и од Устава СРС и одређује да се прописи и општи акти општинских органа објављују у „Службеном листу Социјалистичке Аутономне Покрајине Косова“.

Како се види, Устав СФРЈ, Устав СРС као и уставни социјалистичких аутономних покрајина прописују обавезу објављивања закона и других прописа и општих аката друштвено-политичких заједница и самоуправних општих аката организација удруженог рада и других самоуправних организација и заједница. Нема разлике између одредаба Устава СФРЈ које говоре о објављивању закона, других прописа и општих аката и одредаба Устава СРС, односно одредаба устава социјалистичких аутономних покрајина, већ се ради само о даљој разради јединствене уставне обавезе о објављивању прописа.

У погледу објављивања закона и других прописа и општих аката органа федерације донесен је посебан Закон о објављивању савезних прописа и других аката. Овим законом ближе су, на основу одредаба Устава, уређена битна питања објављивања закона и других прописа и општих аката органа Федерације. Социјалистичка Република Србија донела је посебан Закон о објављивању закона, других прописа и општих аката („Службени гласник СРС“, бр. 21/78 и 55/80(3).

Самоуправни општи акти не могу се примењивати пре него што се на одговарајући начин објаве (члан 208. Устава СФРЈ и члан 232. Устава СРС).

Кад су у питању самоуправни општи акти ситуација је још сложенија и тежа. Један број организација удруженог рада уопште није прописао начин објављивања општих аката, мада их на то обавезује Устав, па се стога у овим организацијама општи акти објављују од случаја до случаја. Други број организација удруженог рада прописао је обавезу објављивања општих аката, али на доста уопштен начин. Само мали број организација је прописао, према непотпуним подацима, обавезу и начин објављивања ових аката, а неке од њих имају и своја интерна службена гласила или неки други начин објављивања самоуправних општих аката.

Постоји једно шаренило у погледу примене уставних одредаба о објављивању самоуправних општих аката што је и разумљиво с обзиром на разноврсност и бројност организација које их доносе, али ту се крију и разни пропусни и слабости за непоштовање начела уставности и законитости, било да оне потичу из незнања (непознавање прописа било да се свесно стварају). Но, и тамо где се врши објављивање ових прописа питање правог времена објављивања и онога које је означено као време објављивања толико није усаглашено да ствара посебне проблеме и тешкоће у раду.

Правне па и самоуправне норме важе за будућност, тј. од тренутка њиховог доношења, односно ступања на снагу, па надаље, док на одговарајући начин не престане њихова важност, а све то условљено је објављивањем.

(3) Све републике, осим СР Хрватске, донеле су своје законе о објављивању закона и других прописа као и САП Војводина. У свим овим законима на исти или сличан начин је уређено ово питање.

Објављивање закона, других прописа и општих аката органа друштвено-политичких заједница и самоуправних општих аката организација удруженог рада и других самоуправних организација и заједница има посебан значај. Значај објављивања огледа се у томе што субјекти права на које се одговарајуће норме односе треба норму да сазнају и да се припреме за њено поштовање и спровођење у живот. Осим тога, објављивање је уставна обавеза без које се не може примењивати ниједан пропис или самоуправни општи акт.

Устав није оставио могућност да се одступи од његових одредаба кад је у питању објављивање. Исто тако Устав није предвидео изузетак од ове обавезе. Ако нема одступања и изузетака од обавезе, онда остаје стриктна примена одредаба Устава, а то значи обавезно објављивање закона, других прописа и општих аката друштвено-политичких заједница и самоуправних општих аката.

III

Одредбе чл. 208. Устава СФРЈ и члана 224. Устава СР Србије о објављивању закона и других прописа и општих аката републичких органа спроводе се у живот(4). Објављивање се врши у службеном гласилу, као званичном службеном гласилу. Начин, поступак, време објављивања и друго ближе је регулисано овим законом. Прописи (узет је шири појам) ступају на снагу, по правилу, осмог дана од дана објављивања. Као дан објављивања узима се дан, односно датум, који је означен као датум изласка службеног гласила. Међутим, у пракси се догађа, неретко, да службено гласило носи један датум као дан изласка из штампе, тј. објављивања, а само гласило је стварно изашло из штампе (објављено) много касније. На овај начин, из техничких разлога се ствара ситуација ретроактивне примене одређених прописа који се објављују у „Службеном гласнику СРС“. Таква пракса доводи до тога да се ствара одређена правна несигурност код радних људи и грађана, а посебно у потпуности се елиминира време потребно за припрему за поступање по правним нормама. Није мали број случајева да су људи због тога сносили последице — санкције, што је у директној супротности са уставним одредбама које говоре о објављивању и ступању на снагу закона и других прописа и општих аката(5).

Објављивање прописа општинских органа одвија се на више начина. Један број општина има своја службена гласила у којима се објављују одлуке и други прописи и општи акти. Други број општина има заједничко (међуопштинско) службено гласило. Најзад, један број општина своје одлуке и друге прописе објављује у „Службеном гласнику СРС“, односно службеном гласилу републике или аутономне покрајине.

Време изласка из штампе (објављивање), које стоји на службеном гласилу и стварно време излажења гласила из штампе овде је толико

(4) На исти начин се поступа у свим социјалистичким републикама и аутономним покрајинама, па и Социјалистичкој Републици Хрватској која није донела посебан закон о објављивању.

(5) О томе је само Уставни суд Србије обавестио Скупштину СР Србије 1978. године у смислу члана 403. Устава. Примери су узети из СРС.

неуједначено да се може основано поставити питање уставности и законитости начина објављивања одлуке и других прописа и општих аката и општинских органа и њихово ретроактивно дејство.

Један број одлука и других прописа и општих аката се уопште не објављује, а у пракси се примењује и производи дејство.

Други број ових прописа (узет је шири појам) ступа на снагу по изласку из штампе, а одређује се његова ретроактивна примена, супротна одредбама Устава. О томе има доста примера из праксе уставних судова.

Најзад, један број прописа добија ретроактивну примену неблаговременим изласком службених гласила из штампе и нетачним означавањем времена изласка (објављивања), што је за једно посебно разматрање, о чему је напред било говора.

Код прва два случаја постоје очите повреде закона и прописане су санкције против њих. Међутим, за трећи случај повреде закона веома је тешко утврдити повреду, а исто тако и одредити санкцију мада је њихово дејство у пракси исто или теже у односу на прва два случаја повреда.

IV

У пракси уставних судова већ дуже време запажају се случајевни оцена уставности и законитости појединих прописа и општих аката органа друштвено-политичких заједница, углавном општина и самоуправних општих аката ОУР-а који су донесени и примењују се, а да нису претходно објављени или нису објављени на одговарајући начин.

У досадашњој пракси уставни судови су интервенисали, али не на истоветан начин већ различито, што са своје стране ово питање чини тежим. Почећемо од праксе Уставног суда Србије. Полазећи од тога да су ти акти донесени, да се примењују (производе правно дејство у односима који су њиме уређени), овај Суд је ценио и доносио одговарајуће одлуке. При томе се пошло од гледишта да ако Суд не би интервенисао, да би се такви акти и даље примењивали. Овакав став Суд је заузео у предмету ИУ—189/75 кад је одлучио да поништи Акт Секретаријата за комуналне грађевинске и стамбене послове СО Врачар у Београду из 1975. године.

Кад се радило о прописима или самоуправним општим актима који су садржавали одредбу која је предвиђала ступање на снагу пре објављивања али без објављивања Суд је такве одредбе поништавао или укидао.

У предмету ИУ—227/83 Суд је укинуо одредбу члана 62. ст. 1. Правилника којом је било предвиђено да Правилник ступа на снагу наредног месеца по доношењу без објављивања.

На сличан начин Суд је поступио и у предмету ИУ—637/83 где је било предвиђено ступање на снагу Правилника даном усвајања, а не објављивања.

У предмету ИУ—397/84 Суд је дао рок СО Мало Црниће да усугласи са Законом начела о расподели земљишта између осталог и због тога што нису објављена сагласно члану 232. ст. Устава СР Србије.

У предмету ИУ—117/83 Суд је такође дао рок за усаглашавање Друштвеног договора, између осталог, и због тога што није објављен.

Као што се из наведених примера види, Суд није променио свој став изражен у одлуци ИУ бр. 189/75. У ситуацијама које су биле другачије од наведене, Суд је доносио и нешто другачије одлуке. Тако, на пример, Суд је укинуо одредбу Правилника којим је предвиђено да Правилник ступа на снагу одређеног датума након доношења или даном доношења а без објављивања. Дакле радило се о норми која је предвиђала ступања на снагу без објављивања.

У једном броју предмета Суд је дао рок да се објављивањем необјављених аката изврши усаглашавање са Уставом, односно законом. Став Суда изражен у овим решењима је одређено одступање од првобитног става, за који није одлучено да се мења као став, јер Суд није ценио уставност и законитост таквог акта, већ је усаглашавање нормативног акта са уставом и законом извршено одређивањем рока за објављивање нормативног акта.

Уставни суд БиХ својом одлуком У бр. 44/81 утврдио је да самоуправни општи акт који није објављен није могао производити правно дејство.

Исти такав став има Уставни суд Хрватске одлуке У бр. 199/83 у 21. ожујка 1984. године, У бр. 269/81 од 12. сивиња 1982. године.

Уставни суд Војводине у Одлуци У бр. 60/82 од 12. новембра 1982. године изразио је следећи став: „Према Уставу САП Војводине, као општи акт Скупштине општине (члан 231. став 1. у вези са ставом 4) оспорена одлука морала је бити објављена у службеном гласилу. У поступку пред Уставним судом утврђено је, међутим, да то није учињено, због чега је Уставни суд утврдио да није у сагласности са Уставом САП Војводине.“

Уставни суд Црне Горе заузео је сасвим другачији став који гласи: „Уставни суд Црне Горе, на сједници одржаној 15. маја 1980. године, након разматрања дате иницијативе, нашао је да нема основа за покретање поступка. Ово из разлога што се самоуправни акт може примењивати од дана објављивања. Сврха тог објављивања је да са садржином акта буду упознати сви они на које се акт односи. Пошто је предметни самоуправни општи акт донесен на референдуму, са његовом садржином су 1. јуна сви радници били упознати, па се од тог дана могао примењивати. Решење бр. 43/80 од 15. V 1980. године.“

Пракса уставних судова, као што се види, различита је иако се ради о уставним обавезама које су јединствено уређене за све у СФРЈ,

Пракса Уставног суда Хрватске и Босне и Херцеговине је најближа уставном решењу, јер акт који није објављен ти судови проглашавају непостојећим, односно актом који не производи правно дејство.

Том ставу може се приговорити да се о судбини акта одлучује одлуком констатације. Ова одлука према уставу може се доносити само у три случаја: кад се оцењује сагласност закона са уставом, кад се утврђује да је престао да важи закон и кад се утврђује да акт — док је био на снази, није био у сагласности са законом, односно уставом. Ван ових случајева није предвиђена могућност да уставни суд доноси одлуку констатације. Стога би могло да се говори само о аналогној примени уставне одредбе о доношењу одлуке констатације.

Интересантан је став Уставног суда Војводине који такође одлуком констатације одређује да се пропис у питању не може примењивати, док се не објави. Значи, Суд је ценио уставност таквог прописа и нашао да није сагласан са Уставом САП Војводине, и донео одлуку констатације тако што је одредио да се не може примењивати спорни акт пре него што се објави. А то да се не може примењивати пре него што се објави стоји у Уставу. Може се поставити питање да ли је овде, с обзиром на изнете разлоге о несавласности са Уставом САП Војводине требало донети касаторну одлуку или одлуку констатације, како је поступио овај Суд.

У правној теорији постоји и гледиште по коме се сматра да акт који није објављен и не постоји у правном систему. Ово гледиште не води довољно рачуна о фактичном стању ствари у ситуацији кад је један акт донесен и примењује се а да није претходно објављен, али се ради о општем ставу који се као такав тешко може оспоравати.

Став Уставног суда Црне Горе има ту слабост што се њиме изједначавају два чина, и то чин доношења и чин објављивања самоуправног општег акта, иако су то у суштини два сасвим одвојена чина. Једно је чин доношења акта од стране надлежног органа и у прописаном поступку, а друго је чин објављивања тако донесеног самоуправног општег акта. Њихово спајање нигде није предвиђено. Овде би могло да се постави питање оправданости оваквог става и да ли се тиме постиже сврха објављивања.

За овакав став Уставног суда Црне Горе нисмо нашли друго оправдање осим онога што је дато у образложењу саме одлуке, али које, нашем мишљењу, није прихватљиво.

V

Полазећи од одредаба Устава СФРЈ (навели смо да су готово истоветне одредбе у уставима социјалистичких република и аутономних покрајина) и Закона о удруженом раду кад се ради о самоуправним општим актима као и праксе уставних судова, има места да се разговара о могућим решењима и то:

1. Прво решење би било решење које имају Уставни суд Хрватске и Босне и Херцеговине о томе да се одлуком констатације утврђује да акт који није објављен не може да производи правно дејство. Напред смо навели да је то одлука констатације, која није предвиђена уставом за овакве случајеве, већ да се ради о аналогној примени одговарајуће одредбе из Устава. Поред тога слаба страна овог решења је и у томе што се одлуком суда практично прихвата постојање одређеног правног акта у правном систему, само се на овај начин оспорава примена (дејство) таквог акта. Ако се не би прихватило овакво решење са изнетих разлога поставља се питање какво би решење било могуће донети, а да се испоштују уставне одредбе о обавезном објављивању прописа и самоуправних општих аката и одлуке коју уставни суд може да доноси.

Став Уставног суда Војводине такође је тешко прихватљив, јер овде Суд изриче оцену да предметни општи акт није у складу са Уставом САП Војводине, и одбије његову примену до објављивања. И овде

се ради о одлуци констатације, па и за њу вреди све оно што је напред о томе речено. Међутим, овде има и нешто што претходни примери немају а то је да се одлуком Суда само одлаже примена нормативног акта који није објављен и то само до његовог објављивања. Значи, такав акт се може у свако време објавити и иза тога се може примењивати. То је уједно — нешто другачији став од става који имају Уставни суд Хрватске и Уставни суд Босне и Херцеговине.

2. Друго решење или могућност је досадашњи став Уставног суда Србије о томе да се врши оцена уставности и законитости прописа и самоуправних општих аката који нису били објављени. Полазећи од чињенице да такви акти постоје, а да нису на прописан начин објављени, упућује на то да Уставни суд у сваком таквом случају треба да интервенише на одговарајући начин, а не да такво стање прихвати као свршен чин.

3. Трећа могућност је став који има Уставни суд Црне Горе, о томе да се било који вид јавног доношења самоуправног општег акта непосредно од стране радних људи и грађана има сматрати као објављивање, односно постизање сврхе објављивања. Код оваквог става треба рећи да он није потпун, јер се односи само на нормативне акте, донесене непосредним изјашњавањем радних људи и грађана, а не и аката који се доносе од стране појединих органа. Даље, код оваквог става могло се поставити питање односа између израженог става Суда и прописа којим није уређено питање објављивања прописа или самоуправних општих аката. Истина, Суд цени да ли је одређени нормативни акт објављен, а не и како је објављен, али су ова два питања уско повезана и тешко их је одвојити.

4. На крају, можда би било места да се разговора и о доношењу евентуално касаторне одлуке Уставног суда у односу на пропис или самоуправни општи акт који није објављен или није на одговарајући начин објављен. Овај начин би био најчистији са становишта уставности и законитости и врсте одлука које уставни суд може донети. То би била четврта могућност.

Напред су наведене могућности које при садашњој пракси постоје за решење постављеног питања. Ниједна од наведених могућности није без недостатака, само је питање где се они налазе у најмањој мери, док се евентуално не заузме другачији став.

VI

На крају изложеног, ако би требало дати неки закључак, онда би он могао да се сведе на следеће.

Иако још увек није решено питање карактера самог чина објављивања прописа и самоуправних општих аката, односно да ли се ради о радњи објављивања или се пак ради о начину који је саставни део самог акта који се објављује, те да у том погледу треба да дели његову судбину, уставни судови су код нас прихватили да оцењују уставност и законитост објављивања односно необјављивања самоуправних општих аката и прописа чиме су се, по свему судећи, определили да је објављивање саставни део самог акта, иако то нигде изричито није

речено. До таквог одговора се може доћи једино из садржаја одлука и решења ових судова, што је од значаја за разматрање и самог питања.

Ако би се прихватило гледиште да је објављивање само једна радња, одвојена од самог акта који се објављује, онда би се радило о пословима и задацима који не би спадали у надлежност уставних судова. У том случају, будући да није предвиђена надлежност других органа за оцену уставности и законитости ове радње — објављивања, испало би да би ови послови, изузетно важни за остваривање уставности и законитости, остали без контроле и надзора што би се могло негативно да одрази на заштиту уставности и законитости. При оваквој ситуацији добро је што су уставни судови прихватили да врше оцену уставности и законитости аката који нису објављени јер се на тај начин обезбеђује заштита уставности и законитости.

Најзад, кад би се прихватила чињеница да је објављивање само радња, одвојена од самог акта и кад нису прописане санкције за необјављивање и нису одређени органи, чин нам се да је заштита уставности и законитости обезбеђена самим тим што би сви државни и самоуправни органи одбили да примењују необјављени пропис или самоуправни општи акт, што је својеврсна санкција за сам акт и његовог доносиоца и адекватна заштита уставности и законитости, а уз то се не би мешао акт са објављивањем.

Међутим, док је стање овакво какво је, док се пракса и наука не одреде за једно од наведених решења, било би добро да уставни судови усагласе своје ставове у погледу начина интервенције јер се ради о јединственим прописима, па би и ставови ових судова требало да буду јединствени.

ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

УСТАВНИ СУД ЈУГОСЛАВИЈЕ НЕ МОЖЕ ПОСТУПАТИ ПО ЗАХТЕВУ
КОЈИМ СЕ ТРАЖИ ДА УСТАВНИ СУД „ПОТВРДИ“ УСТАВНОСТ
И ЗАКОНИТОСТ

Основна организација удруженог рада I, из У, закључила је самоуправни споразум о пословној сарадњи са грађанима који се баве издавањем соба туристима. Будући да је ваљаност тога споразума оспорила друга организација, организација I обратила се Уставном суду Југославије, тврдњом да је самоуправни споразум који је закључила у складу са Уставом СФРЈ и захтевала да то утврди и Уставни суд Југославије својом одлуком.

Уставни суд Југославије одбио је да утврди да је оспорени самоуправни споразум у складу са Уставом СФРЈ. Уставни суд је, поводом тога захтева, пошао од његове садржине: да организација I, у чијем је интересу да се остварује закључени самоуправни споразум, тражи да Уставни суд Југославије утврди да је самоуправни споразум у складу са Уставом СФРЈ. Пред Уставни суд Југославије није изнесена тврдња да је оспорени самоуправни споразум неслагласан са Уставом СФРЈ, или да је у супротности са савезним законом за чије су извршавање одговорни савезни органи. Имајући то у виду, Уставни суд Југославије је становишта да о таквом захтеву не може одлучивати, односно да не може издавати „потврду уставности“. То становиште Уставни суд Југославије заснива пре свега, на смислу одредаба члана 375. Устава СФРЈ, којима је утврђена надлежност Уставног суда Југославије да одлучује о сагласности закона и других прописа са Уставом СФРЈ и о супротности републичких, односно покрајинских закона са савезним законом, те о супротности других прописа и општих аката, односно самоуправних општих аката са савезним законом за чије су извршење одговорни савезни органи. То значи да из Устава СФРЈ произлази да Уставни суд Југославије одлучује у спору о уставности и законитости, поводом тврдње о неуставности и незаконитости опште норме. Није у природи уставног спора да се одлучује о тврдњи да је општа норма уставна и законита и да се, према томе, тражи да Уставни суд Југославије „потврди“ тврдњу о уставности и законитости опште норме. Зато је Уставни суд Југославије одбио да донесе одлуку којом ће, на тврдњу о уставности оспореног самоуправног споразума, и сам стати на становиште да је тај споразум уставан.

(Одлука УСЈ, У бр. 351/85,
од 18. октобра 1986)

ТРОШКОВИ БАЖДАРЕЊА МЕРНИХ ЕЛЕКТРИЧНИХ УРЕБАЈА

Електропривредна организација утврдила је Опште услове за испоруку електричне енергије, и прописала да трошкове баждарења уређаја којима се мери количина испоручене електричне енергије сноси власник, односно ималац тих уређаја.

Самоуправна интересна заједница 3, покренула је пред Уставним судом Југославије поступак за оцењивање уставности и законитости Општих услова, сматрајући да електропривредна организација није могла обавезати власнике мерних уређаја да носе трошкове баждарења тих уређаја, те да су Општи услови, због тога, неуставни и незаконити.

Одредбама члана 41. став 4. и 5. Закона о мерним јединицама и мерилима („Сл. лист СФРЈ“, бр. 9/84) прописано је да су о периодичним прегледима бројила електричне енергије дужне да се старају организације удруженог рада које продају електричну енергију, без обзира на то ко је ималац тих мерила.

Полазећи од тих законских одредаба, Уставни суд Југославије оценио је да су одредбе Општих услова у супротности са Законом о мерним јединицама и мерилима, у делу којим се утврђују трошкови баждарења електричних мерила у супротности с наведеним савезним законом, па је својом одлуком укинуо односне одредбе Општих услова за испоруку електричне енергије.

(Одлука УСЈ, У бр. 164/86,
од 8. октобра 1986.)

ЗАКОН О ПРИВРЕМЕНОЈ ЗАБРАНИ РАСПОЛАГАЊА ДЕЛОМ ДРУШТВЕНИХ СРЕДСТАВА ЗА ЛИЧНЕ ДОХОТКЕ НЕМА ПОВРАТНО ДЕЛОВАЊЕ

Чланом 15. Закона о привременој забрани располагања делом друштвених средстава за личне дохотке, за заједничку потрошњу и за одређене трошкове пословања у 1986. години („Сл. лист СФРЈ“, бр. 34/86) прописано је да ће корисник друштвених средстава који је до дана ступања на снагу тога Закона исплатио чисте личне дохотке за 1986. годину у износу већем од износа који се има утврдити у складу с тим законом, вршити умањење средстава за личне дохотке у складу с тим Законом, за наредне месеце у 1986. години.

Давалац иницијативе за оцењивање уставности оспорене законске одредбе сматра да та одредба, будући да има повратно деловање, није у складу са Уставом СФРЈ.

Уставни суд Југославије није прихватио иницијативу за покретање поступка за оцењивање уставности, налазећи да оспорена законска одредба нема повратно деловања и да, стога, нема места покретању поступка за оцењивање њене уставности. Уставни суд Југославије сматра, пре свега, да свако разликовање тренутка објављивања одређене опште норме и дана одређеног за њено примењивање не значи да је у питању повратно деловање и да има места оцењивању да ли је повратно деловање дозвољено, по Уставу СФРЈ. Повратно деловање, по становишту Уставног суда Југославије, постоји само онда кад се одређена општа норма има применити на односе који су већ остварени и извршени, на правноснажно решене односе. Ако се општа норма, дакле, не односи на већ извршена стања, може се говорити о њеном повратном деловању, односно о томе да ли је такво деловање по Уставу СФРЈ дозвољено. Кад се одређена општа норма односи на стања која су у току, која још трају, није реч о повратном деловању опште норме, и не оцењује се да ли је такво деловање дозвољено или је несагласно са Уставом. У овом случају реч је о исплаћивању личних доходака у години 1986, што значи о односима који су у току, који нису завршени и извршени. Наиме, ваља имати у виду да се, према Закону о удруженом раду, о личним дохоцима у организацијама удруженог рада коначно одлучује тек по усвајању завршног рачуна. Тек тада се коначно утврђује висина средстава која су намењена личним дохоцима, па се, само по усвајању завршног рачуна, може говорити о свршеном стању ствари, о коначно утврђе-

ним личним дохоцима. Општа норма која би се односила на друштвени однос који је тако остварен, могла би имати повратно деловање, она би имала стварно повратно дејство, па би се, следствено томе, само тад оцењивало да ли је повратно дејство такве опште норме у складу са Уставом. Како се, дакле, лични доходи утврђују тек истеком године, а у питању је законска норма која уређује исплату личних доходака у току године, Уставни суд Југославије оценио је да та норма нема повратно деловање и да, према томе, нема основа за покретање поступка за оцењивање њене уставности.

(Решење УСЈ, У бр. 240/86,
од 15. октобра 1986)

Припремио *Борђе Бурковић*

ОДЛУКЕ САВЕЗНОГ СУДА

ИЗУЗЕТНО ПРИЗНАВАЊЕ ПРАВА НА СТАРОСНУ ПЕНЗИЈУ БОРЦИМА НОР-А

Оспореним решењем Републичке комисије за изузетно признавање права из пензијског осигурања СР БиХ тужилац је одбијен са захтевом да му се као учеснику НОР-а пре 9. септембра 1943. године призна право на старосну пензију. Поменута комисија налази да тужилац не испуњава услове из члана 36. став 2. Закона о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања („Сл. лист СФРЈ“, бр. 35/72, 18/76, 58/76 и 22/78).

Управни суд БиХ је одбио тужбу тужиоца налазећи да је тужени орган правилно поступио када је захтев тужиоца одбио, јер је одлуку донео по слободној оцени у границама овлашћења из члана 36. став 2. наведеног закона, наводећи при том да је циљ изузетне старосне пензије да се борцу НОР-а пре 9. септембра 1943. године обезбеде нужна средства за живот, као он испуњава и друге прописане услове, а да нису од пресудног утицаја код одлучивања о захтеву наводи тужиоца да је слабог здравственог стања и у поодмаклом добу старости.

У захтеву за ванредно преиспитивање пресуде Управног суда БиХ који је поднео Савезном суду, тужилац указује да је учињена груба повреда материјалног права на његову штету када тужени орган није ценио његово здравствено стање и радну способност, налазећи да је то без значаја, зато што тужилац живи са супругом и сином који је запослен, као и да сам остварује приходе са свог имања, што значи да је материјално обезбеђен.

У одговору на захтев тужени орган је у свему остао при оспореном решењу и датим разлозима и предложио је да се захтев као неоснован одбије.

По размотрењу свих списа предмета Савезни суд је нашао да захтев тужиоца треба уважити па је својом пресудом Уисс 551/83 од 26. октобра 1983. године преиначио пресуду Управног суда БиХ тако што је тужбу уважио и решење Републичке комисије за изузетно признавање права из пензијског осигурања СР БиХ поништио.

У образложењу своје пресуде Савезни суд је, између осталог истакао, да надлежни орган по слободној оцени доноси своју одлуку применом члана 36. став 2. Закона о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања, који гласи: „Борцу НОР-а пре 9. септембра 1943. који има најмање 15 година пензијског стажа, од чега најмање 10 година стажа осигурања посебна комисија може изузетно признати право на старосну пензију без обзира на године живота, ако нађе да је то

потребно с обзиром на опште стање његовог здравља и радне способности“. То обавезује надлежни орган да приликом одлучивања о захтеву установи да ли се ради о борцу НОР-а пре 9. септембра 1943. године, који има најмање 15 година пензијског стажа од чега најмање 10 година стажа осигурања, без обзира на његове године живота, и намеће обавезу да цени да ли подносиоцу захтева, с обзиром на његово здравствено стање и радне способности, треба изузетно признати право на старосну пензију или не.

У смислу члана 209. став 2. Закона о општем управном поступку орган је дужан да приликом мериторног одлучивања узме у обзир све наводе и доказе на које се странка у прилог свог захтева позива, а у решењу које доноси, надлежни орган је дужан да изнесе разлоге на којима се оно заснива и оцени чињенице које су утврђене у управном поступку. На исти начин орган је дужан да поступи и у случају када решење доноси по слободној оцени, с тим што се има руководити начелом легалитета (члан 4. став 2. Закона о општем управном поступку), тј. да се слободна оцена не може схватити као ничим ограничено поступање овлашћеног органа, већ је то такво поступање које је дато увек у извесном циљу, те је орган који доноси решење по слободној оцени везан тим циљем, тако да му и решење мора бити донето у складу са циљем у којем му је овлашћење и дато.

У конкретном случају, тужени орган је пропустио да цени навод подносиоца захтева да је слабог здравственог стања и да је неспособан за привређивање, те да у вези с тим евентуално изводи и потребне доказе. Такође, тужени орган је пропустио да у образложењу оспореног решења изнесе разлоге којима се руководио приликом његовог доношења, те је из тих разлога исто ваљало поништити.

Савезни суд није могао прихватити ни заузето правно становиште Управног суда БиХ изнето у пресуди овог суда која се захтевом за ванредно преиспитивање напада, да је циљ изузетне старосне пензије да се борцу НОР-а од пре 9. септембра 1943. године, када испуњава и друге услове из члана 36. став 2. Закона о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања, обезбеде нужна средства за живот. Јер, према становишту Савезног суда, имовно стање осигураника — борца који тражи право на старосну пензију по овом основу, не може бити разлог за одбијање његовог захтева. Наиме, одређивање старосне пензије по овом основу има за циљ да борцу НОР-а пре 9. септембра 1943. године, који због недостатка прописаних услова не може стећи право на пензију по неком другом основу, нити је по основу учешћа у НОБ-у стекао друго веће право, посебна комисија може изузетно признати право на старосну пензију, без обзира на године живота, ако нађе да је то потребно с обзиром на опште стање његовог здравља и радну способност.

НЕПРИЈАТЕЉСКА ПРОПАГАНДА

Пресудом Врховног суда БиХ одбијена је као неоснована жалба осуђеног и жалба његовог браниоца и потврђена пресуда Окружног суда у Зеници којом је И. М. оглашен кривим због кривичног дела непријатељске пропаганде из члана 133. став 1. Кривичног закона СФРЈ и осуђен на казну затвора у трајању од три године и шест месеци.

Бранилац осуђеног је поднео Савезном суду захтев за ванредно преиспитивање правноснажне пресуде окружног суда и пресуде републичког врховног суда, због повреде кривичног закона на штету осуђеног из члана 365. тачка 1. Закона о кривичном поступку и због погрешно утврђеног чињеничног стања. У захтеву се наводи да се исписивањем речи „Косово-република“ не може подстицати на рушење било каквог друштвеног уређења, па ни самоуправног социјалистичког, већ на овај начин може бити угрожено само постојеће федеративно уре-

бење СФРЈ које није заштитни објект из члана 133. Кривичног закона СФРЈ, а да ни пртањем кукастих крстова није угрожен заштитни објект из истог члана. Сматра да у радњама осуђеног нема елемената кривичног дела и да су првостепени и другостепени суд повредили кривични закон на штету осуђеног када су га прогласили кривим и осудили за кривично дело из члана 133. став 1. Кривичног закона СФРЈ.

У одговору на овај захтев савезни јавни тужилац сматра да захтев није основан и предлаже да се одбије.

Савезни суд је размотрио и ценио разлоге изнете у захтеву за ванредно преиспитивање правноснажне пресуде Округног суда у Зеници и Врховног суда БиХ, па је нашао да је захтев неоснован и исти је својом пресудом Кпс 16/84 од 13. марта 1984. године одбио.

По становишту Савезног суда написом „Косово-република“ и пртежом кукастих крстова врши се позивање или подстицање на противуставну промену социјалистичког самоуправног друштвеног уређења, па се у радњама осуђеног стичу елементи кривичног дела из члана 133. став 1. Кривичног закона СФРЈ, како је то правилно нашао првостепени и другостепени суд. Према томе, нема повреде закона на штету осуђеног из члана 365. тачка 1. Закона о кривичном поступку у вези са чланом 133. став 1. Кривичног закона СФРЈ, како се то тврди у захтеву браниоца осуђеног.

Савезни суд се није упуштао у оцену правилности и потпуности утврђеног чињеничног стања, јер то не представља основ из члана 427. Закона о кривичном поступку за улагање овог ванредног правног лека.

Из наведених разлога, на основу члана 429. у вези са чланом 421. Закона о кривичном поступку, Савезни суд је захтев браниоца осуђеног за ванредно преиспитивање правноснажне пресуде одбио као неоснован.

Припремио Александар Лазовић

ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА СР СРБИЈЕ

РАЦИОНАЛНО КОРИШЋЕЊЕ СТАНА

Представком је тражена оцена законитости, одредаба Друштвеног договора о утврђивању мерила о рационалном коришћењу стана („Службени лист општина“, бр. 13/78) и Одлуке Скупштине општине Књажевац о стамбеним односима у делу којим је регулисано питање вишка стамбеног простора (чл. 11—17.) („Службени лист општина“, бр. 16/83).

Иницијатор сматра да су оспорене одредбе наведених аката незаконите због тога што се при утврђивању мерила о вишкx стамбеног простора, узима у обзир само број просторија — соба, а не квадратура стана и локација стамбеног објекта.

Уставни суд је утврдио да се оспореним Друштвеним договором прописују мерила за одређивање рационалног коришћења стана. То су број просторија и њихова функционалност, број корисника стана, њихов пол, узраст, занимање и здравствено стање (чл. 1, 3, 5—11). По оцени Суда описано нормирање извршено је у складу са одредбама члана 89. Закона о стамбеним односима („Службени гласник СРС“, бр. 9/85) којим је прописано да се друштвеним договором утврђују мерила о рационалном коришћењу стана, узимајући у обзир функционалност стана и број корисника стана, као и њихов узраст, пол, занимање и слично.

По оцени Суда одредба члана 2. Договора којом је прописано да се Давалац стана на коришћење при расподели станова мора придржавати мерила о рационалном коришћењу станова утврђеним овим Договором“, у супротности је са одредбама члана 579. Закона о удруженом раду. Наиме, наведеном одредбом Договора прописана је његова непосредна примена, односно утврђена је обавеза за даваоца станова да се придржавају мерила из Договора. Према ставу Суда овакво нормирање у супротности је са појмом и садржином друштвеног договора. Друштвени договор је акт којим се обезбеђује самоуправно уређивање друштвено економских и других односа од ширег заједничког интереса за учеснике договора или од општег друштвеног интереса, па се њиме не могу прописати обавезе, нити се овај акт може непосредно примењивати.

Суд је такође оценио да су законска овлашћења прекорачена и у члану 4. Договора који гласи:

— „Под корисником стана подразумева се носилац станарског права и чланови његовог породичног домаћинства који заједно са њим живе.

Чланом породичног домаћинства сматра се: брачни друг, усвојеници, усвојиоци, родитељи и друга лица која је носилац станарског права дужан по Закону да издржава, а који живе у заједничком домаћинству носиоца станарског права“.

Наведеним одредбама Договора појам „члан породичног домаћинства“ дефинисан је уже него у члану 9. Закона о стамбеним односима („Службени гласник СРС“, бр. 9/85). Према одредбама члана 89. Закона о стамбеним односима, друштвеним договором утврђују се мерила о рационалном коришћењу стана али то не значи да се договором може сужавати појам „члан породичног домаћинства“ који је одређен Законом.

Суд је оценио да су оспорене одредбе чл. 11—17. Одлуке о стамбеним односима СО Књажевац донете на основу и у оквиру овлашћења из става 2. члана 89. Закона о стамбеним односима, којим је скупштина општине овлашћена да у складу са друштвеним договором пропише начин утврђивања вишка стамбеног простора, висину накнаде и обавезу носиоца станарског права да плаћа накнаду за коришћење дела стана који представља вишак стамбеног простора.

(Одлука Уставног Суда Србије
ИУ 20/85 од 8. 10. 1986)

ПРВЕНСТВО У ЗАПОШЉАВАЊУ

Иницијативом је тражена оцена законитости Правилника о критеријумима и мерилима за утврђивање права првенства у запошљавању РО „Југошпед“, Београд.

Оспореним Правилником утврђују се критеријуми и мерила за одређивање редоследа првенства у запошљавању (члан 1). Правилник садржи основне и допунске критеријуме, који су ближе разрађени и вредновани одговарајућим бројем бодова (чл. 2. и 3). Одредбама члана 4. Правилника прописано је да се допунски критеријум „прилагођеност кандидата специфичностима радних задатака“ примењује на првих 30 кандидата који према условима из огласа имају највећи број бодова. Допунски критеријум се вреднује у распону од 0 до 30 бодова о чему одлучује Кадровска комисија на основу приложених докумената кандидата и обављеног разговора. Правилником је одређена и садржина допунског критеријума, односно елементи на основу којих Комисија врши бодовање. Према члану 5. оспореног Правилника, избор се врши између првих десет кандидата без обзира на редослед на листи.

Одредбама члана 168. Закона о удруженом раду и члана 9. Закона о радним односима прописано је да се самоуправним општим актом утврђују услови за обављање послова и радних задатака зависно од природе процеса рада, услова рада, врсте и обима послова у основној организацији, односно радној заједници. То значи да закон овлашћује раднике у основној организацији да самостално утврде посебне услове за заснивање радног односа, уколико су ти захтеви везани за потребе процеса рада. Кад се на конкурс односно оглас пријави више кандидата који испуњавају услове из самоуправног општег акта за вршење одређених послова, односно радних задатака од броја потребних радника, основна организација је, према члану 31. Закона о запошљавању („Службени гласник СРС“, бр. 26/85), дужна да утврди ранг листу пријављених кандидата на основу критеријума из овог закона и мерила из самоуправног споразума, односно самоуправног општег акта ООУР. У члану 32. Закона таксативно су набројани критеријуми за утврђивање ранг листе, који се примењују на сва лица пријављена на конкурс, ако испуњавају услове за вршење послова утврђених законом и самоуправним општим актом.

Из изнетог произлази да су законом јасно разграничени услови за заснивање радног односа и критеријуми за утврђивање редоследа у запошљавању. Прве одређују радници у основној организацији у складу са својим потребама, а друге прописује Закон. У оспореним одредбама Правилника, по оцени Уставног суда, нису разграничени услови за заснивање радног односа и критеријуми за утврђивање редоследа првенства у запошљавању, већ и једни и други служе за одређивање ранг листе пријављених кандидата.

У време доношења оспорени Правилник није био незаконит, јер су тада важеће одредбе Закона о запошљавању препуштале самоуправној регулативи утврђивање критеријума за запошљавање. Од ступања на снагу новелираних одредаба Закона (5. V 1985. године), основне организације не могу више самостално утврђивати критеријуме за одређивање редоследа у запошљавању, јер су ова питања регулисана законом.

Одредба члана 5. оспореног Правилника, по оцени Суда, несагласна је са чланом 34. став 1. Закона о запошљавању који прописује да надлежни орган основне организације врши избор између кандидата према редоследу на ранг листи. Ова законска одредба, прописује обавезу надлежног органа ООУР да избор између кандидата врши са целокупне ранг листе, па стога не оставља могућност да се самоуправним општим актом утврђена ранг листа сведе на одређени број између којих би се вршио избор. Тиме се доводе у неповољнији положај лица која се не налазе међу првих 10 са ранг листе, јер се о њиховом учешћу на конкурс у суштини и не би одлучивало.

Одлука Уставног суда Србије
ИУ—714/85 од 8. 10. 1986.

СТРУЧНО ОБРАЗОВАЊЕ

Представком је дата иницијатива за оцену уставности и законитости поступка доношења и одредбе члана 1. Одлуке о изменама и допунама Правилника о стручном образовању и усавршавању Дома здравља у Сјеници.

Подносилац представке сматра да раднички савет није овлашћен да самоиницијативно, без претходне расправе, мења наведени Правилник који је првобитно усвојен на Збору радника. Поред тога, оспореном одредбом предвиђен је као један од опредељујућих услова за упућивање радника на специјализацију радни стаж проведени у Дому здравља

чиме је, по мишљењу иницијатора, једна категорија радника, противно закону, доведена у повољнији положај.

Разматрајући оспорену Одлуку, Уставни суд је оценио да нема основа да се у овом делу прихвати иницијатива.

Оспорену Одлуку донео је раднички савет Дома здравља сагласно одредби члана 35. Самоуправног споразума о удруживању рада радника Дома здравља. Будући да уређивање питања која се односе на стручно образовање, усавршавање и специјализацију, по оцени Суда, не спада у домен неотуђивих права о којима радници одлучују једним од облика личног изјашњавања у смислу одредбе члана 462. Закона о удруженом раду, то се овлашћење за одлучивање о овим питањима може пренети на делегате у Радничком савету.

Оспореном одредбом члана 1. Одлуке утврђени су услови и критеријуми за упућивање радника на специјализацију на начин који је по оцени Суда у складу са одредбама чл. 140. и 142. Закона о здравственој заштити („Службени гласник СРС“, број 30/79, 59/82, 28/83, 22/84, 24/85 и 51/85).

Одредбама члана 140. цитираног Закона предвиђени су услови под којима здравствени радници могу да се специјализују (завршен приправнички стаж, положен стручни испит и најмање две године рада у струци после завршеног приправничког стажа). Према одредбама члана 142. истог Закона здравствена организација је овлашћена да у складу са планом стручног усавршавања и специјализације, одређује и упућује здравствене раднике на специјализацију по поступку и на начин утврђен њеним самоуправним општим актом. На основу наведених законских одредаба, Уставни суд је утврдио да је здравствена организација овлашћена да, поред законских, одредби и друге услове за упућивање радника на специјализацију. Које ће критеријуме предвидети здравствена организација зависи од њених интереса, потреба и материјалних могућности за специјализацију одређених кадрова, како је то у овом случају учињено.

Из изнетих разлога Уставни суд Србије није нашао основа да прихвати иницијативу за покретање поступка — ради оцене законитости наведене одлуке.

Решење Уставног суда Србије
ИУ-231/86 од 23. 10. 1986.

ЛОКАЛНИ И НЕКАТЕГОРИСАНИ ПУТЕВИ И ДОПРИНОС ЗА ЊИХОВО ОДРЖАВАЊЕ

Представком групе грађана иницирано је покретање поступка за оцену уставности и законитости одлука Скупштине општине Варварин „Службени лист општине Варварин“, V, 1/80.

Разматрајући Одлуку о накнади за коришћење локалних и некатегорисаних путева у општој употреби, Уставни суд је установио да је овом Одлуком уведена обавеза плаћања накнаде за запрежна возила на основу овлашћења из члана 18. Закона о путевима („Службени гласник СРС“, бр. 1/80). Међутим, на основу члана 3. Закона о изменама и допунама Закона о путевима („Службени гласник СРС“, бр. 37/84) овлашћење за утврђивање висине накнаде за путеве за запрежна возила, пренето је у надлежност Републичке заједнице за путеве. С обзиром на изложено, Уставни суд је утврдио да иако обавеза плаћања накнаде за запрежна возила као законска обавеза и даље постоји, Скупштина општине више нема законско овлашћење да одређује њену висину. С обзиром да доносилац није ставио ван снаге оспорену Одлуку, то је Уставни суд, пошто је оценио потребу њеног уклањања из правног поретка, одлучио да спорну одлуку укине.

Анекс Самоуправног споразума о основама плана развоја, који је закључен од стране месних заједница са подручја општине Варварин садржи обавезе радних људи и грабана да плаћају допринос из личног дохотка од пољопривредне делатности и накнаду за тракторе у висини одређеној према јачини мотора. Полазећи од уставног положаја месне заједнице, Уставни суд стоји на становишту да органи месне заједнице нису били овлашћени да у име радних људи и грабана у месној заједници преузимају обавезе које терете њихове личне дохотке односно приходе. Сагласно члану 132. Устава СР Србије, заједничке интересе и потребе у месној заједници, радни људи и грабани задовољавају средствима која сами непосредно удруже. Према одредбама члана 15. Закона о путевима, средства потребна за функционисање интересних заједница за путеве, радни људи и грабани у месним заједницама удружују путем самодоприноса, док висину накнаде за друмска моторна возила утврђује Републичка заједница за путеве. Приликом одлучивања, Уставни суд је имао у виду и чињеницу да, иако је реч о акту који по свом карактеру треба да представља плански акт, наведени Анекс Споразума примењује се непосредно и на основу њега врши се наплата наведених новчаних обавеза од стране радних људи и грабана.

Одлука Уставног суда Србије
ИУ—бр. 29/86 од 16. 10. 1986.

ОСЛОБОБЕЊЕ ОД ПЛАЋАЊА ДОПРИНОСА

Уставном суду Србије поднето је више предлога за оцену уставности Одлуке Скупштине Републичке самоуправне интересне заједнице пензијског и инвалидског осигурања радника Београд. Одлука је оспорена због увођења са повратним дејством доприноса за пензијско и инвалидско осигурање из дохотка организација удруженог рада одређених делатности, односно због повратног дејства одлуке.

Представком групе грабана поднета је Уставном суду Србије иницијатива за оцену законитости Одлуке Скупштине Републичке самоуправне интересне заједнице пензијског и инвалидског осигурања радника — Београд. Оспорена је одредба тачке 1. Одлуке због тога што ослобођење издавачких радних организација од доприноса из дохотка за пензијско и инвалидско осигурање везује за испуњење услова из члана 7. Закона о стопама републичких пореза из личног дохотка и републичког пореза из дохотка организација удруженог рада и о пореским ослобођењима.

У одговору доносиоца оспорених аката наведено је да је Одлуком из тачке 1. изреке исправљена омашка учињена приликом састављања претходно донете Одлуке Заједнице којом су уведена ослобођења од доприноса за организације удруженог рада одређених делатности. Доносилац сматра оправданим да се ослобођење од доприноса из дохотка признаје под условима који су предвиђени за ослобођење од пореза из дохотка организација удруженог рада.

Скупштина Републичке самоуправне интересне заједнице пензијског и инвалидског осигурања радника — Београд на седници од 8. октобра 1984. године донела је Одлуку о привременом ослобођењу од плаћања доприноса за пензијско и инвалидско осигурање из дохотка организација удруженог рада („Службени гласник СРС“, бр. 40/84). Одлука је ступила на снагу 4. новембра 1984. године. Тачком 2. предвиђено је ослобођење од доприноса за организације удруженог рада из области привреде за период за који су ослобођене од пореза из дохотка по Закону о стопама републичких пореза из личног дохотка и републичког пореза из дохотка организација удруженог рада и о пореским ослобођењима, али најраније од 1. јула 1983. године, па до краја 1984.

године. Тачком 3. Одлуке утврђено је да се захтев за повраћај уплаћених средстава на име овог доприноса може поднети у року за подношење завршног рачуна за 1984. годину.

Одлуком Скупштине, која је ступила на снагу 15. децембра 1984. године, укинута су ослобођења од доприноса из дохотка за пензијско и инвалидско осигурање за организације удруженог рада из делатности наведених у Закону о допунама Закона о стопама републичких пореза из личног дохотка и републичког пореза из дохотка организација удруженог рада и о пореским ослобођењима („Службени гласник СРС“, бр. 20/84). Наведеним законом прописана су ослобођења од пореза из дохотка организација удруженог рада за период 1983—1984. године за обвезнике који су разврстани у одребене делатности, за организације удруженог рада које су удружиле средства за реализацију одребених програма и за организације које имају непокривене губитке. Поред тога, прописано је ослобођење од наведеног пореза за 1984. годину за обвезнике разврстане у делатност трговине на мало прехранбеним производима. Према томе, оспореном одлуком укинута је право наведених организација на ослобођење од доприноса за пензијско и инвалидско осигурање, са повратним дејством.

На основу изнетог, Уставни суд Србије је оценио да Одлука Републичке самоуправне интересне заједнице пензијског и инвалидског осигурања, којом се ретроактивно успоставља правни режим који је постојао пре доношења Одлуке, чиме се нарушавају већ успостављени односи и стања по којима су се заинтересовани субјекти понашали и били дужни да се понашају, нарушава правну сигурност и супротна је одредбама члана 235. Устава СР Србије и члана 577. Закона о удруженом раду.

Одлуком је уведено ослобођење од доприноса из дохотка за пензијско и инвалидско осигурање за издавачке радне организације и основне организације у њиховом саставу, под условима прописаним у члану 7. Закона о стопама републичких пореза из личног дохотка и републичког пореза из дохотка организација удруженог рада и о пореским ослобођењима („Службени гласник СРС“, бр. 54/77). Овом законском одредбом прописано је ослобођење од пореза из дохотка за организације удруженог рада из области издавачке делатности, ако закључе самоуправни споразум са удружењима аутора о уређивању међумеђусобних односа и самоуправни споразум о међусобном усклађивању издавачких планова, њиховом усаглашавању са друштвеним потребама и о снабдевању библиотеке књигама, као и ако њихова издавачка делатност у току календарске године представља значајан допринос развоју домаћег стваралаштва и културе у целини. Оспореном одлуком је Републичка заједница пензијског и инвалидског осигурања — Београд предвидела наведене услове за ослобођење од доприноса из дохотка за пензијско и инвалидско осигурање, што је, по оцени Суда, у оквиру њеног овлашћења да уводи ослобођења од овог доприноса.

Одлука Уставног суда Србије
ИУ-бр. 31/85 од 6. 10. 1986.

МИНУЛИ РАД

Представком је тражена оцена законитости одредаба чл. 55—59. Правилника о заједничким основама и мерилима за распоређивање дохотка, чистог дохотка и расподели средстава за личну и заједничку потрошњу Центра за социјални рад, Светозарево.

По мишљењу иницијатора оспорене одредбе су незаконите, а нису ни усклађене са Друштвеним договором о основама за самоуправно уређивање односа у стицању и распоређивању дохотка, од 10. 8. 1985. године.

Оспореним одредбама чл. 55—59. Правилника предвиђени су основи и мерила за расподелу средстава за личне дохотке по основу минулог рада. Основни критеријуми за расподелу средстава за личне дохотке по основу минулог рада су: нето лични доходак остварен у последње три године помножен са укупно година радног стажа без бенефицираног, помножен са 0,5. Основно мерило је број бодова по основу минулог рада утврђен са 182 часа. Месечни број бодова утврђује се множењем просечног месечног нето личног дохотка и укупно година радног стажа и 0,5%. Вредност бода по основу минулог рада једнака је вредности бода по основу текућег рада и утврђује се стављањем у однос нето масе за личне дохотке и оствареног броја бодова по основу текућег и минулог рада.

Разматрајући оспорене одредбе Уставни суд Србије је утврдио да нема основа да се дата иницијатива прихвати.

По оцени Суда оспорене одредбе нису у супротности са законом. О томе које ће основе и мерила за утврђивање личног дохотка по основу минулог рада предвидети и како ће их вредновати одлучују радници својим самоуправним општим актима које доносе на референдуму.

Решење Уставног суда Србије
ИУ-368/86 30. 10. 1986.

Припремио Томислав Вељковић

ОДЛУКЕ ВРХОВНОГ СУДА СРБИЈЕ

КАД ЈЕ НЕКО ЛИЦЕ ПОСТАЛО НОСИЛАЦ СТАНАРСКОГ ПРАВА НА ДВА СТАНА А ФАКТИЧКИ КОРИСТИ САМО ЈЕДАН

Из образложења:

Првостепеном пресудом је утврђено као неспорно да је тужилац сопственик стана, у којем је у својству носиоца станарског права становао сада покојни Т. који је умро 16. априла 1982. године. Такође није спорно да је тужена са покојним Т. закључила брак 14. маја 1981. године. Она је тада била носилац станарског права, а и сада је носилац станарског права на другом стану.

Тужена, по закључењу брака, није надлежном органу пријавила да је на једном стану носилац, а на другом суносилац станарског права, већ је закључила уговор о коришћењу стана у својству носиоца станарског права на трећем двоипособном стану. Затим је тај двоипособни стан успела да замени за два једнособна стана. У један од замењених станова тужена се „уселила“ у својству носиоца станарског права са ћерком, док су се у други уселили друга ћерка и разведени супруг. Потом се тужена „иселила“ из једнособног стана, па је на истом њена ћерка, као преостали члан њеног домаћинства, постала носилац станарског права.

Тужена је уствари у току читавог времена остала носилац и фактички корисник стана у којем је била носилац станарског права пре закључења брака и формални носилац станарског права на стану после смрти свог супруга.

Тужилац је сматрао да тужена нема правног основа да користи наведени стан, па је захтевао да се она обавезе на исељење из истог. Тужена је тужбом тражила да се пресудом утврди да је она закључењем брака са покојним носиоцем станарског права постала суносилац станарског права на наведеном стану, а после његове смрти и једини носилац станарског права на истом.

Општински суд је на основу изложеног закључио, а Окружни прихватио да је тужена закључењем брака са покојним постала суносилац станарског права на стану на којем је покојни био носилац станарског права, а после његове смрти она је остала једини носилац станарског права на том стану. Околност што је тужена била и остала носилац станарског права на другом стану по схватању Општинског и Окружног суда није од утицаја на њено право у односу на овај стан. Ова околност, у смислу одредбе чл. 13. Закона о стамбеним односима, по схватању наведених судова, обавезује тужену као корисника два стана по уговорима о коришћењима станова, да у року од 15 дана од дана када је почела да користи станове обавести надлежни стамбени орган и у исто време одлучи о томе који ће од тих станова да користи, те да суд није надлежан да о овоме одлучује. Стога је на основу изложених чињеница пресудом одбијен као неоснован тужбени захтев тужиоца за исељење тужене, а усвојен њен захтев и утврђено да је она носилац станарског права на наведеном стану. Другостепени суд је прихватајући, схватање првостепеног суда пресудом одбио жалбу тужиоца и потврдио првостепену пресуду.

Тужилац је изјавио ревизију против другостепене и првостепене пресуде.

Врховни суд Србије је усвојио ревизију и захтев за заштиту законитости. Преиначене су пресуде Окружног и Општинског суда усвојен тужбени захтев тужиоца и тужена обавезана да се исели из овог стана, док је одбијен њен захтев да се утврди да је она носилац станарског права на истом. Тужена је обавезана да тужиоцу накнади трошкове поступка.

Из чињеница да је тужена по закључењу брака са пок. Т. задржала својство носиоца станарског права на стану који је до тада користила, а затим била носилац станарског права на једном двоипособном стану и потом једнособном и најзад остала да у својству носиоца станарског права користи стан који је користила пре закључења брака, произлази, по схватању Врховног суда, да она није могла, у смислу одредбе члана 12. Закона о стамбеним односима закључењем брака са покојним да стекне својство суносиоца станарског права на том стану. Јер, према наведеној одредби, својство носиоца станарског права може се имати само на једном стану. Према томе, тужена није могла после смрти покојног Т. да стекне својство јединог носиоца станарског права на истом.

Погрешно је и схватање Општинског и Окружног суда да се околност коришћења више станова од стране тужене, у смислу одредбе члана 13. Закона о стамбеним односима треба да реши пред надлежним стамбеним органом и да суд није надлежан да ово цени. Из чињеница да је тужена после закључења брака задржала право носиоца станарског права на стану који је до тада и у том својству користила, да је закључењем уговора у својству носиоца станарског права стекла то право прво на двоипособном и најзад остала да користи као носилац станарског права стан који је у том својству користила до закључења брака, произлази да се она тиме већ изјаснила који стан жели да користи, јер у супротном она не би тако поступила, па зато и нема потребе да се она о томе изјашњава пред надлежним стамбеним органом.

(Одлука Врховног суда Србије, Гзз. 38/86, Рев. 429/86 од 14. априла 1986. године)

Припремио *Влајко Шошкић*

ОДГОВОРНОСТ ФЕДЕРАЦИЈЕ ЗА ШТЕТУ КОЈУ СУ ПРОУЗРОКОВАЛИ ПРИПАДНИЦИ ЈНА

Првостепеном пресудом је усвојен тужбени захтев и обавезана држава СФРЈ да тужиоцу на име накнаде штете плати новчани износ према висини вредности уништеног тужиочевог возила. Другостепени суд је одбио жалбу тужене Државе СФРЈ и потврдио првостепену пресуду.

Против пресуде Општинског и Окружног суда Јавни тужилац Србије уложио је захтев за заштиту законитости због погрешне примене материјалног права.

У току поступка је утврђено да су два припадника ЈНА, док су се налазила на одслужењу војног рока, противправно узела путничко возило од тужиоца и у саобраћајној незгоди коју су изазвали тужиочево возило је уништено. Није спорно да су му штету војници по-чинили у свом слободном времену за време одобреног изласка у град, а није спорна ни висина штете.

Нижестепени судови су закључили да је тужена федерација одговорна за накнаду штете у смислу члана 223. став 1. Закона о служби у оружаним снагама („Сл. лист СФРЈ“ број 32/78), јер је штета причињена од стране лица која су се налазила на одслужењу војног рока у ЈНА.

Врховни суд изложено правно схватање сматра погрешним. Према одредби цитираног члана федерација одговара за штету коју војно лице у вези са вршењем службе учини грађанима или правним лицима својим незаконитим или неправилним радом. Код утврђене чињенице да су војници у време одобреног изласка у град у свом слободном времену проузроковали штету тужиоцу, погрешан је закључак да је штета настала у вези са вршењем службе. Према томе, тужена није дужна да накнади штету тужиоцу коју су му припадници ЈНА проузроковали када штетни догађај није био у вези са обављањем њихове службе.

Због тога је Врховни суд преиначио одлуке нижестепених судова и одбио тужбени захтев јер је нашао да Држава СФРЈ није одговорна за насталу штету.

(Пресуда Врховног суда Србије
Гзз. 39/84)

СУВЛАСНИЦИ ПОРОДИЧНЕ СТАМБЕНЕ ЗГРАДЕ, КОЈИМА ПРИПАДА ЗАЈЕДНИЧКО И НЕДЕЉИВО ПРАВО КОРИШЋЕЊА ГРАЂЕВИНСКЕ ПАРЦЕЛЕ НА КОЈОЈ СЕ ЗГРАДА НАЛАЗИ, НЕ МОГУ ВРШИТИ ДЕОБУ ОВЕ ПАРЦЕЛЕ, АЛИ МОГУ УРЕДИТИ НАЧИН КОРИШЋЕЊА

Првостепени суд је утврдио да су предлагач и противник предлагача подигли породичну стамбену зграду на грађевинској парцели, с тим што су сопственици на по 1/2 по вертикали зграде и са истим уделитема су корисници грађевинског земљишта у друштвеној својини. Вештачењем је утврђено да противник предлагача користи 3/5 грађевинске парцеле а предлагач 2/5 у вези с чим је између њих дошло до спора о начину коришћења парцеле. Код таквог чињеничног стања применом одредаба члана 15. и 31 Закона о грађевинском земљишту СР Србије, првостепени суд закључује да је тим одредбама прописан начин коришћења грађевинске парцеле те да суд није овлашћен да мења начин коришћења ради чега је захтев предлагача одбио. Ову одлуку потврдио је и другостепени суд.

Усвајајући захтев за заштиту законитости, Врховни суд укида нижестепену одлуку из следећих разлога:

„Начин коришћења градског грађевинског изграђеног и неизграђеног земљишта регулисан је Законом о грађевинском земљишту. Према одредби члана 31. сопственик зграде има право да користи земљиште под зградом и земљиште које је потребно за њену редовну употребу у границама одређене грађевинске парцеле. То значи да странке као сувласници зграде имају заједничко и недељиво право коришћења грађевинске парцеле на којој се зграда налази и дела грађевинског земљишта потребно за употребу зграде. По оцени Врховног суда сувласници су овлашћени да споразумно уреде начин коришћења дела грађевинске парцеле који није неопходан за редовну употребу зграде. Тако они могу споразумно одредити место: за отпатке, паркирање аутомобила, сушење веша, цвеће и друго. Ако се сукорисници не могу споразумети о начину коришћења онда ће Општински суд у ванпарничном поступку на предлог уредити начин коришћења наведеног земљишта у складу са одредбом члана 141. Закона о ванпарничном поступку.

У сваком случају уређењем начина коришћења не може се вршити деоба грађевинске парцеле, јер би то било у супротности са чланом 33. став 1. и 34. Закона о уређењу и планирању простора СРС.“

Како због погрешног правног схватања нису утврђене нити цењене све правно релевантне чињенице, предмет је враћен првостепеном суду на поновни поступак.

(Одлука Врховног суда Србије
Гзз. 192/82)

РОК ЗАСТАРЕЛОСТИ ЗА ШТЕТУ НАСТАЛУ ПОВОДОМ УГОВОРНЕ ОБАВЕЗЕ

Првостепеном пресудом је усвојен тужбени захтев и обавезано тужено грађевинско предузеће да тужиоцу на име накнаде штете због лошег квалитета црепа плати износ од 66.054,60 динара са припадајућом каматом почев од подношења тужбе па до исплате.

Другостепени суд је одбио жалбу туженог предузећа и потврдио првостепену пресуду.

Против пресуде општинског и окружног суда јавни тужилац Србије је уложио захтев за заштиту законитости због погрешне примене материјалног права. Из истог разлога туженик је против правоснажне пресуде донесене у другом степену изјавио ревизију.

У току поступка је утврђено да је тужилац у 1963. години од правног претходника туженог купио 1.500 ком. црепа и 80 комада смењака, да приликом купопродаје није уговорен гарантни рок, као и да приликом преузимања црепа нису уочени нити рекламирани било какви материјални недостаци црепа. Међутим, временом цреп је почео да пропада, да би у 1983. и 1984. години дошло до наглог пропадања црепа, због тога што је произведен од лоше сировине и неадекватном технологијом. Утврђено је, да је цреп пропао после 20 година, а да према мишљењу судског вештака век трајања износи 50 година. Због тога су нижестепени судови извели закључак да је тужени одговоран за накнаду штете јер је ставио у промет цреп са скривеним манамма па је приговор застарелости оцењен као неоснован, јер је по мишљењу општинског и окружног суда тужилац благовремено устао са тужбом у року од три године од дана сазнања за штету.

Јавни тужилац Србије у захтеву за заштиту законитости наводи да је погрешно примењено материјално право због тога што је приговор застарелости потраживања погрешно оцењен.

Како странке нису уговориле гарантни рок, ради се о захтеву за накнаду штете повредом уговорне обавезе, па су за оцену основаности приговора застарелости потраживања релевантни рокови предвиђени

прописима који су важили у време закључења предметног уговора. С обзиром да Законом није предвиђен посебан рок застарелости за штету насталу повредом уговорне обавезе, то потраживање застарева у општем року застарелости предвиђеном у члану 14. Закона о застарелости потраживања који износи 10 година.

Врховни суд Србије је усвојио захтев за заштиту законитости и ревизију и преиначио пресуде окружног и општинског суда тако што је одбио захтев тужиоца за накнаду штете и обавезао га да туженику накнади трошкове поступка.

Из образложења:

Имајући у виду време настанка овог правног односа (1963. година) нижестепени судови су правилно нашли да се ова правна ствар има расправити у смислу правних правила облигационог права о одговорности продавца за скривени недостатак продате ствари.

Међутим, нижестепени судови су погрешно нашли да у овом случају тужилац није изгубио права која припадају купцу ствари са скривеним недостатком.

Наиме, у смислу правних правила облигационог права, продавац покретне ствари са скривеним недостатком одговара за недостатак ствари који се покаже у року од шест месеци од предаје ствари, и тај рок су прихватиле и Опште узансе за промет робе као и Закон о облигационим односима.

Но, ако је продавац знао за скривени недостатак, савестан купац може и по поретку рока од шест месеци од пријема ствари, тражити уклањање недостатка или предају друге ствари без недостатка, раскид уговора или снижење цене. У сваком од ових случајева купац има право и на накнаду штете.

Али, права купца ни у наведеном случају ниоу временски неограњена. Напротив, права купца ствари са скривеним недостатком гасе се протеком одређеног рока. Овај рок је изједначен са роком за старелости потраживања из уговорног односа странака и почиње тећи од дана предаје ствари купцу.

Пошто се у овом случају поменути рок има рачунати у смислу Закона о застарелости потраживања и пошто је с обзиром на време закључења уговора и предаје црепа, протекао и рок од десет година, као општи рок застарелости прописан наведеним законом, то се мора узети да је тужилац као купац црепа са скривеним недостатком, и под претпоставком да је продавац знао за недостатак, изгубио право да тражи испуњење уговора, раскид уговора, или онижење цене, а самим тим и право на накнаду штете због скривеног недостатка црепа, јер ово право не може постојати независно од права купца да тражи испуњење уговора, раскид уговора или снижење цене, пошто право на накнаду штете због скривеног недостатка купац може остваривати само ако није изгубио наведена права.

Због тога је Врховни суд Србије преиначио пресуде првостепених суда и одбио захтев тужиоца за накнаду штете и трошкове парничног поступка.

Пресуда Врховног суда Србије,
Рев. 2118/85 и Гзз. 212/85

Припремила Јелисавета Гајовић

ПРЕЧЕ ПРАВО ГРАДЊЕ

Првостепеним решењем надлежног органа општине подносиоцу захтева дато је на трајно коришћење национализовано грађевинско земљиште у величини једне грађевинске парцеле, ради изградње породичне стамбене зграде.

Јавни правобранилац општине поднео је жалбу против првостепеног решења у којој је истакао да подносилац захтева не може стећи прече право градње на наведеној грађевинској парцели, јер није ранији сопственик национализованог градског грађевинског земљишта, већ је право коришћења истог стекао по основу стицања својине на згради (уговором о поклопу).

Тужени, другостепени орган одбио је жалбу јавног правобраниоца, као неосновану.

Окружни суд у Београду, одлучујући по тужби јавног правобраниоца општине, уважио је тужбу и поништио другостепено — оспорено решење, налазећи да су разлози тужбе основани, те да је погрешно примењен материјално правни пропис на штету општине.

Врховни суд Србије је својом пресудом Увп. I. 693/84 од 6. 3. 1985. године, уважио захтев за ванредно преиспитивање пресуде окружног суда, који је поднео тужени орган, преиначио побијану пресуду, тако што је тужбу одбио. Правно схватање изражено у пресуди окружног суда Врховни суд није прихватио с обзиром на одредбу члана 31. став 3. Закона о грађевинском земљишту, којом је прописано да ако је зграда из става 1. овог члана неподобна за коришћење односно ако дотраје или буде уништена услед више силе, сопственику зграде признаје се прече право градње на истој грађевинској парцели под условима из члана 25. Закона о грађевинском земљишту (да се на истој по закону може стећи право својине; да се на основу детаљног урбанистичког плана на том земљишту може подићи таква зграда). Наиме, Врховни суд сматра да у конкретном случају сопственик зграде која се налази на национализованом грађевинском земљишту у смислу напред цитираних законских одредаба, има прече право градње, иако није ранији сопственик национализованог грађевинског земљишта на коме се зграда налази, што значи да прече право градње изводи из власништва на згради постојећој на грађевинском земљишту, које прати зграду ради редовне употребе. Стога се услови за прече право градње прописани одредбом члана 25. наведеног закона односе само на услове под којима се може подићи зграда.

ИСЕЉЕЊЕ НОСИОЦА СТАНАРСКОГ ПРАВА У СТАН ИЛИ ПОРОДИЧНУ СТАМБЕНУ ЗГРАДУ КОЈИ СУ ПОДИГНУТИ БЕЗ ОДОБРЕЊА ЗА ГРАБЕЊЕ

Решењем првостепеног и по жалби носиоца станарског права, другостепеног органа, наложено је тужиоцу да стан који користи у својству носиоца станарског права са члановима породичног домаћинства ослободи од лица и ствари, преда на коришћење Металуршком комбинату и пресели се у породичну стамбену зграду у Б. улици бр. 9. применом члана 14. Закона о стамбеним односима.

По тужби тужиоца, носиоца станарског права, Окружни суд у Смедереву одбио је тужбу и прихватио закључак туженог органа да су се стекли услови за исељење из стана у друштвеној својини у породичну стамбену зграду у смислу напред цитиране законске одредбе.

У захтеву за преиспитивање судске одлуке тужилац је, а то је истицао и у управном поступку, навео да чињенично стање није потпуно ни правилно утврђено, јер да у списима нема доказа да је стамбена зграда у коју се налаже пресељење подигнута са одобрењем надлежног органа општине, нити да се изградња исте може накнадно легализовати.

Врховни суд је, одлучујући по захтеву за ванредно преиспитивање судске одлуке, пресудом Увп. I 385/86 од 13. 8. 1986. године, уважио захтев, преиначио побијану пресуду, тако што је тужбу уважио и поништио оспорено решење. Ово са разлога што је нашао да уколико су стан или породична стамбена зграда изграђени без одобрења за грабење

надлежног органа управе, а градња се не може ни накнадно легализовати, због тога што је објекат подишнут без одобрења за грабење супротно урбанистичким и грађевинским прописима, не може доћи до примене члана 14. Закона о стамбеним односима, којим је прописано да ако носилац станарског права, његов брачни друг, малолетни чланови његовог породичног домаћинства, имају или стекну у својину породичну стамбену зграду или стан у одређеним насељеним местима у истој или суседној општини, односно граду, а тај стан одговора његовим потребама и потребама чланова његовог породичног домаћинства који заједно са њим станују, дужан је да се са свим корисницима стана који користи по уговору о коришћењу стана исели. Међутим, да би се стан или породична стамбена зграда могла стећи у својину потребно је да су поред осталих услова испуњени и услови да се на одређеној грађевинској парцели може изградити породична стамбена зграда и да за изградњу такве зграде постоји одобрење надлежног органа управе.

СТИЦАЊЕ И ДОСПЕВАЊЕ ПРАВА ИЗ ПЕНЗИЈСКОГ И ИНВАЛИДСКОГ ОСИГУРАЊА

Решењем другостепеног органа одбијена је жалба подносиоца захтева изјављена на првостепено решење, којим му је као осигураннику, признато право на старосну пензију у одређеном износу почев од 1. марта 1985. године, иако је подносилац захтева истакао у жалби да је за њега повољније да му се ово право призна од дана испуњења услова за старосну пензију, тј. од 1. јула 1982. године.

Окружни суд је одлучујући по тужби поднетој против решења другостепеног органа, коју је поднео осигураник, тужбу одбио налазећи да тужилац нема право да му се старосна пензија одреди са даном испуњења услова за стицање овог права позивајући се на одредбе члана 114. и 115. Закона о пензијском и инвалидском осигурању, тј. да се пензија може исплаћивати од испуњења услова ако је захтев поднет у року од 6 месеци од дана испуњења услова, а ако је захтев поднет по истеку тог рока, од дана подношења захтева и за 6 месеци уназад.

Врховни суд Србије, одлучујући по захтеву за ванредно преиспитивање пресуде Окружног суда, својом пресудом Увп. II. 15/86 од 18. 2. 1986. године, уважио је захтев осигураника — тужиоца, преиначио побијану пресуду Окружног суда, тако што је тужбу уважио и поништио оспорено решење туженог органа. У разлозима пресуде наведено је да се при решавању спорног питања мора поћи од одредбе члана 84. став 1. Закона о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања, према којој се права из пензијског и инвалидског осигурања утврђена овим Законом стичу и доспевају даном испуњења услова.

Ово значи да право из пензијског и инвалидског осигурања стичу се и доспевају даном испуњења услова, члан 84. став 1. Закона о основним правима те се стицање ових права не може везивати за дан подношења захтева за пензију, од кога зависи само исплата доспелих, а неисплаћених износа пензија, а у погледу дана почетка исплате пензије примењује се одредба члана 115. став 1. Закона о пензијском и инвалидском осигурању радника, како је то напред цитирано.

НЕКОРИШЋЕЊЕ СТАНА УСЛЕД БОРАВКА У ДРУГОМ МЕСТУ У ЗЕМЉИ ИЛИ У ИНОСТРАНСТВУ

Давалац стана на коришћење (радна организација) поднела је тужбу Окружном суду у Титовом Ужицу против коначног решења надлежног органа управе, којим је одбијена жалба изјављена на прво-

степену решење, а овим је у управном поступку одбијен захтев даваоца стана на коришћење да се утврди престанак уговора о коришћењу стана, закључен између носиоца станарског права и Самоуправне интересне заједнице становања и наложи иселење носиоцу станарског права са члановима свог породичног домаћинства из трособног комфорог стана, у смислу члана 29. став 4. и 5. Закона о стамбеним односима (сада члан 31. став 5. и 6. Закона о стамбеним односима — пречишћен текст „Службени гласник СР Србије“ бр. 9/85).

Надлежни Окружни суд својом пресудом одбио је тужбу даваоца стана на коришћење налазећи да се нису стекли законски услови за престанак уговора о коришћењу стана. Наиме, у управном поступку утврђено је да је стан у спору, за време боравка у иностранству носиоца станарског права са супругом и кћерком, стан користио син носиоца станарског права који је боравио у другом месту у земљи ради студија, а део стана користила су и друга лица која немају својство члана породичног домаћинства.

По захтеву за ванредно преиспитивање одлуке Окружног суда Врховни суд Србије пресудом Увп. I. 301/84 од 19. 9. 1984. године, одбио је захтев као неоснован и заузео следеће правно схватање. Члан породичног домаћинства, редован студент, одласком у друго место ради студија, не губи својство корисника стана на коме његов родитељ има својство носиоца станарског права, а довољно је да један пунолетни члан породичног домаћинства одсутног носиоца станарског права користи непрекидно стан или део стана, па да сачува континуитет коришћења стана који искључује примену члана 29. став 4. и 5. цитираног Закона (члан 31. став 5. и 6. пречишћеног текста). При томе је без утицаја да ли у таквом случају део стана поред тог члана породичног домаћинства користе и друга лица која нису чланови породичног домаћинства носиоца станарског права у смислу члана 9. став 1. цитираног Закона, без обзира да ли га користе повремено или све време док носилац станарског права не користи стан.

Припремила *Милица Јовановић*

ОДЛУКЕ ВИШЕГ ПРИВРЕДНОГ СУДА СРБИЈЕ

ПРЕСУДА ЗБОГ ИЗОСТАНКА СЕ НЕ МОЖЕ ДОНЕТИ АКО ПОЗИВ ЗА РОЧИШТЕ ТУЖЕНИКУ НИЈЕ БЛАГОВРЕМЕНО УРУЧЕН

„Првостепени суд је донео пресуду због изостанка, и обавезао туженика да плати тужиоцу 2.800 динара са каматама и трошковима.

Блаовременом жалбом туженик побија пресуду због битне повреде поступка јер му је позив за рочиште на коме је донета пресуда због изостанка уручен три дана пре одржавања рочишта, па је на тај начин учињена битна повреда поступка и зато је предложио да се пресуда укине а предмет врати на поновни поступак.

Виши привредни суд је уважио жалбу, пресуду укинуо, а предмет вратио првостепеном суду на поновни поступак а из следећих разлога:

Из повратнице која се налази у списима утврђује се да је позив за рочиште од 28. IV 1986. године, туженик примио 25. IV 1986. године.

Поступајући на овај начин, првостепени суд је учинио битну повреду поступка из чл. 354 ст. 2. тач. 7. ЗПП-а, јер је донео пресуду због изостанка а туженику није дао могућност да се припреми и расправља пред судом, пошто му није остављен законом предвиђени рок од пријема позива до рочишта (најмање седам дана).

Имајући предње у виду, другостепени суд је укинуо првостепену пресуду а предмет вратио на поновни поступак, да се отклони битна повреда и донесе одлука.

Према томе, за доношење пресуде због изостанка, морају бити испуњени сви услови, па и процесна претпоставка да је тужееник благовремено позван на рочиште на коме је донета пресуда и да му је омогућено да се припреми и да расправља пред судом.“

(Одлука Вишег привредног суда Србије,
Пж-3183/86 од 21. VII 1986. године.)

НАДЛЕЖНОСТ ПРИВРЕДНОГ СУДА У СЛУЧАЈУ КАДА ЈЕ ПОСТУПАК РЕДОВНЕ ЛИКВИДАЦИЈЕ ОКОНЧАН

„Првостепени суд се огласио стварно ненадлежним, а предмет уступио Општинском суду у Р. као стварно и месно надлежном суду јер се ради о тужиоцу физичком лицу.

Благовременом жалбом тужилац побија ово решење и предлаже да се исто укине.

Другостепени суд је нашао да је жалба основана а из следећих разлога:

У конкретном случају предмет је уступљен привредном суду као стварно и месно надлежном суду, пошто је над тужеником отворен поступак редовне ликвидације, па је суд који спроводи овај поступак надлежан да суди све спорове између туженика и његових поверилаца, без обзира на врсту спора и странке. Ово подразумева да се сви спорови реше.

Пошто се овде ради о атракционој стварној надлежности привредног суда, као суда који спроводи поступак редовне ликвидације, то се према становишту другостепеног суда, привредни суд више не може огласити стварно ненадлежним па ни у случају када је поступак редовне ликвидације окончан, већ је дужан да започети поступак доврши и донесе одлуку.

Имајући предње у виду, другостепени суд је укинуо првостепено решење а предмет вратио првостепеном суду да настави започети поступак и донесе одлуку.“

(Одлука Вишег привредног суда Србије,
Пж-3743/86 од 23. X 1986. године.)

МОЖЕ ЛИ СЕ ПОДНЕТИ КОНДЕМНАТОРНА ТУЖБА ПОСЛЕ ОТВАРАЊА СТЕЧАЈНОГ ПОСТУПКА

„Тужилац је, пошто је упућен на парницу, после отварања стечајног поступка поднео кондемпнаторну тужбу, захтевајући да му стечајни дужник плати главни дуг и трошкове.

Првостепени суд је одбацио тужбу.

Виши привредни суд је уважио жалбу тужиоца, укинуо првостепено решење а предмет вратио на поновни поступак, а из следећих разлога:

Тужилац је поднео тужбу јер је био упућен на парницу. Тачно је да тужилац није могао да поднесе тужбу са кондемнаторним захтевом, већ само тужбу за утврђивање (чл. 177. Закона о санацији и престанку организација удруженог рада). Међутим, првостепени суд је био дужан да у смислу чл. 109. ЗПП позове тужиоца да уреди тужбу и определи је као тужбу за утврђивање, јер се утврђено потраживање исплаћује из стечајне масе свим повериоцима равномерно. Уколико тужилац у остављеном року уреди тужбу и определи је као утврђујућу, првостепени суд ће наставити поступак, и након достављања исте стечајном управнику и утврђивања чињеничког стања донети одлуку.

Према томе, после отварања стечајног поступка не може се поднети кондемнаторна тужба. Ако се оваква тужба поднесе суд позива тужиоца да уреди тужбу и наставља поступак по тужби за утврђивање, а ако тужилац не уреди тужбу суд ће исту одбацити.“

(Решење Вишег привредног суда Србије,
Пж-492/86 од 14. II 1986. године.)

ЗАТЕЗНЕ КАМАТЕ НА КУРСНЕ РАЗЛИКЕ

„Првостепени суд је досудио тужиоцу камате на курсне разлике, чија се исплата тражи у динарима, према чл. 277. Закона о облигационим односима, а не према Одлуци СИБ-а о стопама затезних камата, а за вишак камата тужиоца је одбио.

Благовременом жалбом тужилац побија пресуду и истиче да се ради о каматама на курсне разлике из уговора у привреди, чија се исплата тражи у динарима, па сматра да му припадају затезне камате по стопама из Одлуке СИБ-а, и зато је предложио да се пресуда укине а предмет врати на поновни поступак.

Виши привредни суд је усвојио жалбу, пресуду у спорном делу укинуо а предмет вратио на поновни поступак, а из разлога:

Није основано становиште првостепеног суда да тужилац нема право на камате према Одлуци СИБ-а на курсне разлике. Ово са разлога што тужилац потражује курсне разлике по основу уговора у привреди и то у динарима, па према становишту другостепеног суда нема ниједан разлог да се у овом случају затезне камате не обрачунају по стопама из Одлуке СИБ-а о стопама затезних камата, а не у смислу чл. 277. Закона о облигационим односима. Наравно да се овде ради о странкама које могу заључити уговор у привреди.

Имајући предње у виду, предмет је враћен на поновни поступак да суд утврди које стопе затезне камате су биле на снази у појединим периодима, и да се затезна камата по тим стопама и досуди тужиоцу.

Према томе и на курсне разлике из уговора у привреди, када се исте захтевају у динарима, припадају затезне камате по стопама из Одлуке СИБ-а о стопама затезних камата.“

(Одлука Вишег привредног суда Србије,
Пж-3883/86 од 19. IX 1986. године.)

Припремио *мр Јездимир Митровић*

ОДЛУКЕ СУДА УДРУЖЕНОГ РАДА СР СРБИЈЕ

ЗАМЕНА РАДНИКА КОЈИ ОБАВЉАЈУ ИСТЕ ИЛИ СЛИЧНЕ ПОСЛОВЕ

Радница је поднела предлог за покретање поступка у коме је навела да у основној организацији ради на пословима књиговође. Такође је навела да је одлуком надлежног органа замењена са радницом која у Радној заједници обавља исте послове. Како је ова одлука донета без њене сагласности, предложила је да суд удруженог рада поништи акт којим је повређено њено право.

Основни суд удруженог рада у Београду је одлуком ПР 554/85. од 6. фебруара 1986. године одбио захтев раднице. У образложењу је навео да је оспорена одлука донета у складу са одредбама члана 29. став 1. Закона о радним односима. Радница је распоређена на послове који одговарају њеној стручној спреми, на основу утврђених потреба рада и у складу са критеријумима предвиђеним у самоуправном општем акту којим се уређује радни однос. При том је прихватио наводе пуномоћника основне организације да је оспорена одлука делом донета и због уведених привремених мера друштвене заштите самоуправних права и друштвене својине.

Другостепени суд удруженог рада је нашао да је првостепени суд правилно утврдио чињенично стање, али да је погрешно применио материјално право. Наиме, „према одредбама члана 15. став 4. Закона о радним односима радници две или више организација удруженог рада могу на њихов захтев и сагласност основних организација бити замењени ако раде на истим или сличним пословима и задацима. Одредбом члана 15. став 5. истог Закона предвиђено је, пак, да се замена радника из става 1. до 4. овог члана може вршити ако је таква могућност предвиђена самоуправним општим актима којима се уређује радни однос у складу са друштвеним договором. То значи да је за институт замене радника потребно да радници две или више организација удруженог рада замењују свој рад међусобно, да је за ову замену неопходан захтев тих радника који они упућују својим организацијама удруженог рада, сагласност организација у којима раде, истоветност или сличност послова на којима су распоређени и одговарајуће нормативно регулисање самоуправним општим актима којима се уређује радни однос, у складу са друштвеним договором. За законитост одлуке о замени радника, потребно је да у сваком поједином случају буду кумулативно испуњени сви наведени услови. Закон не предвиђа ниједан изузетак, па ни онда када су у организацији удруженог рада уведене привремене мере друштвене заштите самоуправних права и друштвене својине“.

У конкретном случају, подносилац предлога није поднео захтев за замену са радницом која ради у Радној заједници. Штавише, она је у поступку интерне заштите права, као и у поступку пред судом, на несумњив начин изразила неслагање са оспореном одлуком. То је одлучна чињеница спорног односа. Она указује на незаконитост донете одлуке о замени радница. Зато је Суд удруженог рада Србије одлуком број 4584/86. од 17. јуна 1986. године уважио жалбу раднице, преиначио првостепену одлуку и поништио оспорену одлуку о замени радница, обавезујући основну организацију да жалићу врати на рад и распореди на послове које је раније обављала.

ОСТВАРИВАЊЕ ПРАВА УТВРБЕНОГ КОНАЧНОМ И ПРАВНОСНАЖНОМ ОДЛУКОМ НАДЛЕЖНОГ ОРГАНА ОРГАНИЗАЦИЈЕ УДРУЖЕНОГ РАДА

Радник је поднео предлог за покретање поступка у коме је навео да му је одлуком Радничког савета утврђено право на награду за сталност за 30 година непрекидног рада у основној организацији. По доношењу ове одлуке, њему је престао радни однос због разврставања у прву категорију инвалидности. Како му награда за сталност још увек није исплаћена, радник је покренуо поступак пред судом удруженог рада ради остваривања права утврђеног коначном и правноснажном одлуком надлежног органа основне организације.

Основни суд удруженог рада у Крагујевцу је одлуком РО. бр. 659/86. од 31. марта 1986. одбио захтев радника да обавезе основну организацију да му исплати награду за 30 година непрекидног рада у тој организацији. У образложењу је наведено да је раднику коначном и правноснажном одлуком Радничког савета заиста утврђено право на награду за сталност. Међутим, одлуком истог органа ова је одлука стављена ван снаге. Накнадном провером је утврђено да радник не испуњава услове предвиђене самоуправним општим актом за исплату награде за сталност. Како су делегати Радничког савета очигледно погрешили приликом доношења раније одлуке, они су сада исту ставили ван снаге. Пошто радник не испуњава услове за примену одговарајуће одредбе самоуправног општег акта, он нема право на награду за сталност и то без обзира што је оно већ утврђено коначном и правноснажном одлуком самоуправног органа.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број 5826/86. од 2. септембра 1986. године одбио жалбу радника и потврдио првостепену одлуку. Другостепени суд је заузео становиште да је, у конкретном, случају Основна организација могла ставити ван снаге правноснажну одлуку Радничког савета. „Није спорно међу учесницима да радник у смислу члана 157. и 158. Правилника о основама и мерилима за расподелу средстава за личне дохотке, не испуњава услове за доделу награде за сталност. То значи да су чланови Радничког савета приликом доношења одлуке од 25. новембра 1985. године, били у очигледној заблуди о дужини радног стажа подносиоца предлога у Радној организацији. Од ове чињенице и зависи право на награду за 30 година непрекидног рада. С обзиром да радник може остваривати право само под условима утврђеним самоуправним општим актом у складу са законом правилно је поступила Основна организација када је ставила ван снаге раније донету одлуку.“

Дакле, радник може пред судом удруженог рада тражити остваривање права утврђеног коначном и правноснажном одлуком надлежног органа организације удруженог рада, уколико му је неспровођењем те одлуке повређено право. У конкретном случају, радник не испуњава услове за доделу награде за сталност, па се поводом одлуке којом је ранија одлука стављена ван снаге, не може говорити о повреди његовог права. Зато другостепени суд налази да се, у ствари, ради о усклађивању фактичког и нормативног стања. Реч је о случају када исплата награде нема основа у самоуправном општем акту, па радник не може бити оштећен ни онда када се његово „право“ заснива на правноснажној одлуци надлежног самоуправног органа.

САМОУПРАВНИ ОПШТИ АКТ И ПРАВО НА НАКНАДУ ПУТНИХ ТРОШКОВА

У поступку пред првостепеним судом је утврђено да је радник обављао послове продавца у продавници основне организације у П. По укидању ове продавнице, радник је распоређен на послове помоћни-

ка магационера у магацину грађевинског материјала у Пр. Како је његово место пребивалишта у П., принуђен је да свакодневно путује на релацији П—Пр, и обратно, ради извршавања послова и радних задатака на које је распоређен.

Међутим, одредбама важећег самоуправног општег акта, није ближе регулисана накнада путних трошкова радницима који обављају послове у радним јединицама ван њиховог места пребивалишта. Како је реч о праву које се непосредно и искључиво уређује самоуправним општим актом, Основни суд удруженог рада у Нишу је одлуком НП. бр. 187/86. од 17. априла 1986. године одбио захтев радника да обавезе основну организацију да му призна право и накнади трошкове превоза од места пребивалишта до места рада. У образложењу је навео да радник има право да покрене иницијативу за измену и допуну важећег самоуправног општег акта и предложи уређивање накнаде путних трошкова радницима који су у обављању својих редовних послова упућени на коришћење средстава јавног саобраћаја.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број 5940/86. од 2. септембра 1986. године одбио жалбу радника као неосновану и потврдио првостепену одлуку као правилну и закониту. Другостепени суд прихвата становиште првостепеног суда да се право на накнаду путних трошкова не може остварити без претходно донетог самоуправног општег акта. Трошкови превоза падају на терет материјалних трошкова о којима искључиво одлучују радници у основној организацији. Ово право се не регулише законом, већ самоуправним општим актом којим се уређује радни однос, сагласно одредбама члана 179. став 3. Закона о удруженом раду. Право на накнаду путних трошкова се остварује под условима, на начин и у висини утврђеној самоуправним општим актом основне организације. Како важећим нормативним актима ова накнада није предвиђена, радник нема право на њену исплату и то без обзира на удаљеност места пребивалишта од места рада.

ЛИЧНИ ДОХОДАК РАДНИКА НА РАДУ У ИНОСТРАНСТВУ

У поступку пред првостепеним судом је утврђено да је радник одлуком надлежног органа основне организације упућен на рад у иностранство, да је рад извршио и да му по овом основу није исплаћен део личног дохотка у конвертибилној валути. Зато је Основни суд удруженог рада у Београду одлуком НП 1591/85. од 12. фебруара 1986. године усвојио захтев радника и обавезао основну организацију да му исплати 3.607 УСА \$ са 9% камате од дана подношења предлога до коначне исплате.

Против ове одлуке жалбу је благовремено изјавио пуномоћник основне организације због погрешне примене материјалног права. Предложио је да се побигана одлука преиначи и основна организација, у смислу одредбе члана 10. Закона о новчаном систему, обавезе на исплату одговарајуће динарске противвредности према курсу на дан исплате.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број 3984/86. од 5. јуна 1986. године одбио жалбу као неосновану и потврдио првостепену одлуку као правилну и закониту. У образложењу је наведено да Закон о извођењу инвестиционих радова у иностранству („Службени лист СФРЈ“, бр. 71/85), у члану 24. став 1. предвиђа да организације удруженог рада које изводе инвестиционе радове у иностранству, исплаћују радницима на раду у иностранству лични доходак и друга лична примања у динарима и у иностранственој валути. По ставу 3. овог члана, то је валута земље у којој се изводе инвестициони радови. Она служи ради покрића трошкова живота радника за време рада у иностранству. „Закон у ставу 4. члана 24. изузетно допушта могућност исплате дела личног дохотка и

других личних примања радницама и у конвертибилној валути, ако у таквој валути организација удруженог рада наплаћује извођење инвестиционих радова у иностранству, по курсу у моменту обрачуна личног дохотка. Дакле, исплата личног дохотка и других личних примања радника за време рада у иностранству може бити делом у динарима, делом у локалној валути земље у којој се изводе радови, а делом у конвертибилној валути. Закон у ставу 2. члана 24. прописује да се висина и начин исплате личних доходака и других личних примања радника који изводе радове у иностранству утврђује самоуправним општим актом организације удруженог рада, у складу са самоуправним споразумом закљученим на основу друштвеног договора. Друштвени договор о заједничким основама и мерилима за самоуправно уређивање одређених права, обавеза и одговорности радника које организације удруженог рада упућују на привремени рад у иностранство („Службени лист СФРЈ”, бр. 33/85) у члану 11. предвиђа да се лични доходи радника у иностранству обрачунавају у југословенској валути (динарима), а до одређеног износа исплаћују у девизама, који не може бити већи од 70% личног дохотка. Према томе, позитивни прописи дозвољавају, под одређеним условима, исплату дела личног дохотка радника упућених на привремени рад у иностранство и у конвертибилној валути. Нема сметњи да оно што важи за добровољно извршење обавезе, не важи и за њено извршење према правноснажној судској одлуци.

У конкретном случају, основна организација је у конвертибилној валути наплаћивала извођење инвестиционих радова у иностранству. Она је део личног дохотка подносиоца предлога већ исплатила у доларима, па је правилно првостепени суд применио материјално право када је усвојио стављени захтев.“

НЕОВЛАШЋЕНО ОДБИЈАЊЕ РАДНИКА ДА ВРШИ ПОВЕРЕНЕ ПОСЛОВЕ И ПРАВО НА ЛИЧНИ ДОХОДАК

Радница је поднела предлог за покретање поступка у коме је навела да је распоређена на послове пеглара. У спорном периоду је редовно долазила на рад, али поверене послове није обављала из здравствених разлога. Како јој лични доходак није уопште исплаћиван, предложила је да суд закаже расправу, изведе предложене доказе и донесе одлуку којом ће обавезати основну организацију на исплату просечно оствареног личног дохотка.

Основни суд удруженог рада у Чачку је одлуком РО. бр. VI—296/85. од 21. октобра 1985. године одбио стављени захтев. У образложењу је навео да радник има право на лични доходак у складу са одредбама члана 126. став 1. Закона о удруженом раду, односно према раду и резултатима његовог рада. У конкретном случају, радница у спорном периоду није радила, па нема право на лични доходак. Она није радила из неоправданих разлога јер не поседује уверење о привременој спречености за рад, нити решење о разврставању у једну од категорија инвалидности.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број 763/86. од 4. марта 1986. године одбио жалбу раднице и потврдио првостепену одлуку. Другостепени суд у свему прихватио став првостепеног суда да радница нема право на исплату личног дохотка јер у спорном периоду није обављала послове пеглара на које је распоређена, нити неке друге послове у основној организацији. Радница у смислу одредбе члана 94. став 1. Закона о пензијском и инвалидском осигурању радника, није поднела захтев за покретање поступка за остваривање права према основу измењене радне способности. Она није учинила вероватном тврдњу да због измењене радне способности не може више да обавља послове и радне задатке пеглара. Према томе, радница је неовлашћено одбила да врши поверене послове у процесу рада.

„Неосновано се жалбом раднице истиче да је морала примити бар зајамчени лични доходак. Према одредби члана 72. Закона о радним односима радник има право на зајамчени лични доходак ради обезбеђења његовог материјалне и социјалне сигурности, у случају када се на основу његовог рада или рада и пословања основне организације, остваре средства за личне дохотке мања од износа зајамченог личног дохотка утврђеног овим законом. Право на зајамчени лични доходак условљено је, дакле, радом радника. Како радница Б. у спорном периоду уопште није обављала своје, нити неке друге послове и радне задатке, нема право на исплату ни зајамченог личног дохотка.“

Према томе, само присуство на послу није довољан услов за исплату личног дохотка, односно зајамченог личног дохотка. Неопходно је да радник заиста ради, односно врши поверене послове и извршава радне задатке. Тада ће и учешће у расподелли средстава за личне дохотке, узимати према резултатима свога рада.

ОДЛАГАЊЕ ИЗВРШЕЊА МЕРЕ ПРЕСТАНКА РАДНОГ ОДНОСА

У поступку пред првостепеним судом је утврђено да је радник трећем лицу дао рибарске чизме које чине лично заштитно средство радника радне организације и да се као магационер критичног дана задужио већом количином живе рибе, а да није контролисао, нити присуствовао њеном мерењу. Како је подносилац предлога незаконито располагао друштвеним средствима и несавесно и немарно извршавао своје радне обавезе, Основни суд удруженог рада у Зајечару је одлуком УР. 397/85. од 26. јуна 1985. године одбио захтев за поништај одлуке дисциплинске комисије о изреченој мери престанка радног односа.

Суд удруженог рада Србије је испитујући првостепену одлуку пошао од тога да друштвена средства којима управљају радници представљају материјални услов њиховог рада, односно материјалну основу остваривања функција у друштвеном правном лицу. Према одредбама члана 232. став 1. Закона о удруженом раду радници имају право и обавезу да чувају друштвена средства, да их заштићују од уништења и оштећења и да тим средствима савесно и брижљиво рукују. Они њима не могу неовлашћено располагати. Уколико се, пак, ради о физички дотрајалим, оштећеним или уништеним средствима, како то тврди радник, она се могу расходовати или отписати на начин и под условима утврђеним самоуправним општим актом у складу са законом. За то је потребна одлука надлежног органа радне организације. Ње у конкретном случају нема, па је правилан закључак првостепеног суда да је радник отуђењем чизама учинио једну од најтежих повреда радних обавеза.

Осим тога, радник је као магационер морао са дужном пажњом приступити мерењу рибе са којом се задужује. Он није смео на поверење потписати записник о пријему веће количине живе рибе. Како је то ипак учинио, у његовим радњама су се стекла сва битна обележја теже повреде радне обавезе несавесног и немарног извршења радних обавеза у удруженом раду.

Међутим, другостепени суд „ипак сматра да су испуњени услови из члана 106. Закона о радним односима за одлагање извршења изречене мере престанка радног односа. При том је посебно ценио услове под којима су извршене повреде радних обавеза. У случају незаконитог располагања друштвеним средствима, то су биле старе, дотрајале и фактички расходоване рибарске чизме. Код пријема живе рибе, то је њена велика количина коју је требало измерити у релативно кратком времену и рад на уличном светлу који је утицао на правилност извршеног мерења. Стога овај суд налази да изречена безусловна мера не одговара већ да се и са условном мером може постићи сврха дисциплин-

ског кажњавања. Оспорену одлуку је ваљало одложити за период од једне године, под условом да у овом року радник не учини другу тежу повреду радне обавезе.“ Зато је одлуком Суда удруженог рада Србије број 8628/85. од 31. октобра 1985. године потврђена првостепена одлука, с тим што је извршење изречене мере одложено за време од једне године, а радна организација обавезана да радника врати на рад и распореди на послове који одговарају његовој стручној спреми.

Припремио *Миодраг Васић*

Tony Honoré, TRIBONIAN, Лондон, 1978.

Са извесним закашњењем дошла је до нас књига о Трибонијану и Јустинијановој кодификацији коју сматрамо вредном осврта, иако је од њеног објављивања прошло више година.

У зборнику радова који су му посветиле колеге, а чији су издавачи Нил Мек-Кормик (Neil MacCormick) и Питер Беркс (Peter Birks, који је ове године био гост нашег Факултета)(1), налазимо да је Тони Хоноре (Tony Honoré)(2), *regius professor* Римског права на Оксфорду... „Не мање енергичан и плодан од великог римског правника кога је тумачио савременом свету (мисли се на Гаја — О. С.), он је утицао на развој римско-холандског права (у Јужноафричкој Унији), изменио је наше представе о облицима и садржини римског права, и показао како упоредно право може инспирисати нова решења и подстаћи истраживање.“ Објавио је неколико књига и расправа из области правне филозофије и морала(3) а нарочито су запажене његове студије посвећене знаменитим римским правницима: Гају (Gaius, а *Biography*, Oxford, 1962, 183 стр.), правницима из доба династије Севера (*The Severan Lawyers, tudia et documenta historiae iuris*, 1962, стр. 162—232) и Улпијану (Ulpien, Oxford, 1982, стр. 303)(4). Како видимо, реч је о највећим именима класичног доба. Овој серији се придружује и књига о Трибонијану, кога аутор сматра последњим великим римским правником (стр. 243 и сл.).

*

Енглеско име и француско презиме? Ова чудна комбинација објашњава се тиме што Тони Хоноре припада породици француског порекла, која је, због прогона хугенота после Вартоломејске ноћи побегла у Јужну Африку. Слично је било са прецима чувеног немачког романисте Савињњија (Friedrich Karl von Savigny). Хоноре заузима посебно место међу данашњим романистима. Док већина сматра да се научна дубина може постићи једино проучавањем уског подручја и ограниченог броја извора, Хоноре се не либи широких захвата и откоса. Он пише и о правним институцијама Јужноафричке Уније, о правној филозофији, упоредном праву и о „глобалним“ проблемима римског права. Поред изванредне вредноће, њега одлукују одлично знање латинског, посебна методологија анализе текстова и велика имагинација.

У чланку „Учесталост речи и проучавање римског права (World Frequencies and the Study of Roman Law)“ (5) Хоноре је изложио и применио метод статистичке анализе текста као основ за далекосежне за-

(1) *The Legal Mind, Essays for Tony Honoré*, edited by Neil MacCormick and Peter Birks, Oxford, 1986.

(2) Определили смо се за „Хоноре“ а не „Оноре“, јер га тако називају енглеске колеге, иако би француски изговор био „Оноре“.

(3) *Causation in Law* (заједно са Х. А. А. Хартом), Oxford, 1959; друго, допуњено, издање 1985.; *Law, Morals and Rescue, The Good Samaritan Law*, New York, 1966; *Philosophy of Law*, Belmont, 1980; *Reflection on Revolution*, Irish Jurists, N. S., 1967/2, стр. 268—278 (има га у нашој библиотеци); *Legal Reasoning in Rome and today*, Cambrian Law Review, 1973/4, стр. 58—67.

(4) Писао је још *Emperors and Lawyers*, Лондон, 1981; *Proculus*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, 1962/30, стр. 472—509.

(5) Објављен у *Cambridge Law Journal*, 1972 A, стр. 280—293.

кључке. На крају монографије о Гају дао је табеларни преглед узајамног цитирања романиста другог века н. е., а посебно Гајевих дела. Стрпљивим пребројавањем редова, он је ревидирао неке раније процене о уделу водећих јуриспрудената у Дигестама (у чланку World Frequency итд.).

На овакав нумерички и аналитички метод, Хоноре је додао крила маште. Ретко се може наћи такав спој педантерије и имагинације. Ако је, према Февру (Febvre) први захтев од историчара да „нема крв жабе“ (6), Тони Хоноре га свакако испуњава. Често на основу оскудног материјала, он гради смеле хипотезе. Његову реконструкцију најважнијих датума у Гајевој биографији Казер (Max Kaser) назива „читава пирамида заснована на једној тачки“ (7). Када пише о аутентичности Гајевог дела *Res cottidianae* (за које мисли да су његове, а не посткласична компилација), он сматра да се непоударност овог текста са Институцијама може објаснити тиме што је Гај променио ранија схватања. „Веомо интелигентни људи мењају своја мишљења“ — с правом тврди. Заиста, зар и сам процес учења и сазнања није ништа друго до сукцесивна промена мишљења? Тако је и неке оцене о Гајевом доприносу, које је изнео у „покушају биографије“ Гаја, допунно и ревидирао у монографији о Трибонијану.

*

Хоноре тврди да до сада нико није писао монографију о Трибонијану. То није тачно: код нас је Реља Поповић објавио још 1928. године скроман, али садржајан рукопис „Трибонијан, Јустинијанов министар правде“, а поред тога и серију од три чланка „О неким проблемима Јустинијанове кодификације“ у часопису „Архив за правне и друштвене науке“ (8). Наравно да не можемо замерити оксфордском професору што није знао за ово. Нас су, на жалост, географија и језик осудили на научни буцак. И док други народи покушавају да пробију „звучну баријеру“ свог локалног језика (Маџари своја најважнија дела преводом на енглески, француски или немачки језик — тако је светска јавност сазнала за ванредна остварења прерано преминулог Берба Диождија), (9) наши фондови за финансирање научног рада немају у правилнику предвиђену могућност за овако нешто. Дају се велика средства за звучне студије, често сумњиве научне вредности, а не може се добити ни динар да се већ готово дело преведе на страни језик и учини доступним светској јавности. (10)

Око 300 страна књиге подељено је на наслове: *Господар, уметност и нада* (1—39), *Трибонијан* (40—69), *Његов латински стил* (70—123), *Његове грчке новеле* (124—138), *Храм правде: Дигеста* (139—186), *Колевка права: Институције* (187—211), *Царске конституције: Кодекс* (212—222), *Остали квестори* (223—243) и, уместо закључка, *Последњи правник* (243—255).

У свом уобичајеном маниру, Хоноре је додао три прилога: *Одломци из класичних дела у Дигестама* (257—286), *Листа речи и реченица које су коментарисане у тексту и примедбама* (фуснотама) (287—292) и *Табела извора* (293—309). На крају, наравно, налазимо и *регистар*.

Већ сами наслови одају аутора који не мари много за схеме и традицију.

(6) Febvre L., *Combats pour l'histoire*, зборник расправа, Париз, 1953, стр. 21.

(7) Kaser M., *La classicità di Gaio*, у зборнику Gaio nel suo tempo, Napoli, 1966, стр. 45.

(8) Р. Поповић, *Трибонијан — Јустинијанов министар правде*, Београд, 1928; Нека питања Јустинијанове кодификације, „Архив за правне и друштвене науке“, 1928, стр. 86, 179, 277 (три наставка).

(9) Gy. Diószdi, *Ownership in preclassical and classical Roman Law*, Budapest, 1970; *Contract in Roman Law, from the Twelve to the Glossators*, Budapest, 1981.

(10) Када ми је, као асистенту, понуђено да објавим у Италији дисертацију „Зајам п камата у историји права“, после учешћа на конкурс „Аранџо-Руниз“ за прву монографију из римског права, морао сам, на жалост, да одбијем, јер нисам нашао средства да платим превод. Срећом се случај није поновио када ми је Ханс Анкунм понудио објављивање монографије о Гају у Амстердаму, захваљујући помоћи Факултета.

Једно од полазишта у одређивању пресудних утицаја на Трибонијана и Јустинијана јесте идеја да је духовни отац кодификације Гај. Док је у монографији о писцу Институција, Хоноре био више склон да у њему види Римљанина („тврдокоран, лојалан Римљанин“)(11), овде се неке основне особине Гајевог приступа праву тумаче грчком, тачније хеленистичком подлогом на којој је настало његово дело (стр. 252). Зборник је настао под „интелектуалним утицајем Гаја и политичким вођством Јустинијана“ (стр. XIV). Кољки је значај Гаја види се и у околности што га састављачи у најмање три наврата ословљавају са „наш Гај (Gaius poster)“. Сличног је мишљења и амерички романиста Кели (Kelly) који, донекле инспирисан Хонореом, уводи појам „гајанизам“(12).

Хоноре, сасвим оправдано, критикује уобичајени манир да се Јустинијановим именом назива све што је везано за кодификацију. Сматра да је то исто тако погрешно као и приписивање француског законика Наполеону, „Јустинијан није ништа више био правник него Наполеон“ (стр. XIII).

О самом раду на кодификацији и њеним творцима није остало много података, осим, наравно, о Јустинијану. Личност цара, који је пореклом из наших крајева, дата је веома рељефно. Рођен у унутрашњости Балкана (Хоноре се опредељује за Водно крај Скопља, али се нама чини вероватнијим Царчин Град као место рођења. Зашто би се тако звало ово мало место крај Лебана, зашто би сам цар њему дао назив Justiniana Prima?). Звао се најпре Петар Сабатије, да би у част стрица Јустина, који је лествицама војничке каријере успео да заседне и на престо; узео име Јустинијан. У првој глави је описан цар и његове остварене и неостварене амбиције, од којих су најспектакуларније зидање цркве Свете мудрости (Аја Софија), обнова градова и „реконквиста“ Северне Африке и Италије. Ти су догађаји толико фасцинирали да су бацили у засенак оно што ће се показати као највредније дело Јустинијанове дуге владавине — кодификација. Петогодишњи рад комисије у канцеларијама, ван увида јавности, није ничим могао да скрене пажњу на себе. Цар је био енергичан, суров и честољубив (више градова назвао је по себи, наредио је да се за студенте прве године, уместо погрдног „dipondii“ убудуће користи назив „нови јустинијанци“)(13). Ипак његово поређење са Стаљином (стр. 28) делује мало прејако.

Уз Јустинијана, колико су извори допуштали, дати су и други ликови који га окружују и који су у некој вези са његовим делом: Јован Кападокијски, писац Прокопије, царица Теодора и други.

*

Централна личност остаје Трибонијан. Хоноре је имао мало података на располагању за биографију овог правника: Прокопијеву *Тајну историју* и саму кодификацију.

Тајна историја званичног хроничара царства Прокопија је дело које је чудним путевима дошло до нас. Јавно сервилан слуга цара и царства, Прокопије је за свој рачун писао мрачну хронику свог доба у којој је дао галерију негативних типова. Нарочито није штедео црну боју за портрете царице Теодоре и Трибонијана. Трибонијану признаје образованост, али му приписује да није био прави хришћанин, да је био велики удворица (једном је убеђивао цара да он неће умрети, већ ће апотеозом да оде непосредно у небо) и тежак среброљубац (у стању је да измени било који закон ако буде добро плаћен).

Хоноре се према подацима из *Тајне историје* односи са оправданим подозрењем. Колико се Прокопије држи истине а колико је његова књига плод маште једног мање успешног дворског удворице,

(11) Honoré, *Gaius*, стр. 97.

(12) Kelly, *Gaius Noster — Substructures of Western Social Thought*, *The American Historical Review*, vol. 84, № 3, 1979, стр. 619—648.

(13) Const. *Omnem rei publicae*, 2.

завидљивог на велико богатство које је Трибонијан нагомилао захваљујући царевој наклоности? Да би опстали, владари морају понекад да буду и превртљиви. Када је Трибонијан преминуо, Јустинијан му је одузео део имовине. Можда зато су ратни и грабевински подухвати испразнили државну благајну.

Трибонијан је рођен у не много важном граду Мале Азије, Памфилији. После студија бавио се адвокатуром, а први пут се помиње као члан законодавне комисије 13 фебруара 528. године. Та је комисија урадила *Novus Codex Iustinianus*, под руководством Јована Кападокијског. Изгледа да царева екипа још није била довољно уиграна, још увек сваки човек није био на свом месту. Јован је био већи таленат за државне финансије, што ће се доцније показати, него за законодавство, и овај први зборник није успео. Нова комисија, на чијем је челу сада Трибонијан, морала је да изда ревидирану збирку царских одлука, која је обухватала и законе које је Јустинијан у међувремену донео, *Codex repetitae praelectionis*. Како одмиче рад на кодификацији, тако расте царево дивљење за Трибонијана, кога назива „одличан“, „изврстан човек“, „веома учени“(14). Он се пење степеницама државне хијерархије да би постао *magister sacri palatii*, што одговара министру правде. Било је у том успону и узмака. Тако је, после револта житеља Константинопоља (побуна „Нике“), са лакоћом којом властодршци и иначе жртвују своје најверније помагаче да би умирени јавно мњење и да би на друге свалили кривицу, Јустинијан, поткрај рада на кодификацији, 532. године уклонио Трибонијана с положаја, да би га, три године касније, вратио.

Ипак се мора одати признање цару. Док се друге харизматске вође окружују послушним медиокритетима, тако да после њихове смрти остаје кадровска пустош, Јустинијан је окупио веома способне људе. Поред Трибонијана и Јована Кападокијског, били су ту још војсковође Велизар и Нарзес, архитекта Антемије, а не треба заборавити ни супругу Теодору, којој је богато животно искуство бивше куртизане (према Прокопију била је обична проститутка) и глумице помогло да буде добар саветодавалац владару. Према неким изворима, она је била та која је саветовала Јустинијану да пошаље војску на стадион и масакрира побуњенике. Тако је спасла престо, јер се цар већ спремао да бежи.

О Трибонијановој каријери после завршетка кодификације не зна се много. Прокопије вели: „И Трибонијан је живео на свом положају још много година и више нико није био непријатан према њему. Умро је од болести (Хоноре претпоставља да је то била куга, од које је оболео и сам цар, али се опоравио — О. С.). Зато што је био пријатан и углађен и захваљујући изванредном образовању успевао је да прикрије своју патолошку љубав према новцу(15).“

Узимајући у обзир ове елементе: место рођења, углађеност, знање језика (његов латински је бољи од матерњег му грчког), замерке Прокопија да није прави хришћанин, већ прикривени атеиста, однос према новцу, Хоноре закључује да је Трибонијан вероватно био покрштени Јеврејин, каквих је у том делу Мале Азије било (стр. 67).

*

Ипак, основни извор података Хоноре тражи у самој кодификацији, полазећи од разумне претпоставке да дело говори о самом аутору. Није ли Достојевски писао: „Ја све хоћу да говорим о нечем другом, а једнако говорим о себи(16).“ Те две ствари тешко је разлучити и

(14) *Vir excelsus* (Sonst. Tanta, 11), *vir magnificus* (Const. Summa rei publicae, 2), поново: *vir excelsus* (Const. cordi nobis, 2), *vir magnificus* *magisteria dignitate decoratus* (Const. haec quae necessario, 1). У Новели из 534 одаје му се признање да је својом учешћу, интелигенцијом и вредношћу и вредношћу уклонио све нејасноће и права тако да је постало складно и елегантно сажето.

(15) Прокопије, *Ратови*, 1. 25. 2.

(16) Према: *Достојевски као мислилац*, Београд, 1982, том 8, стр. 185.

зато је својим већим делом књига о Трибонијану у исто време и расправа о кодификацији, која се, неправично, приписује Јустинијану. Најобимнија глава „Његов латински стил“ протеже се на 50 страница и почиње овако: „Основни циљ ове књиге је да одреди стил главне личности“ (стр. 70).

Хоноре утврђује особености Трибонијановог начина писања полазећи од конституција чији је аутор вероватно био и водећи рачуна о периоду када није на положају и када је неко други састављао царске одлуке. Као основне елементе узима: 1. изворе које користи; 2. начин на који је представљен император; 3. омиљене речи и скупове речи; 4. естетске и реторичне особине. Веома стрљивим и пипавим методом, без помоћи компјутера(17), Хоноре долази до доста убедљивог закључка о карактеристикама текста који је дело министра правде. После тога он успева да разреши и неке спорне проблеме, ауторство неких конституција за које није поуздано ко их је саставио.

У конституцији *Tanta* тврди се да је комисија која је састављала Дигеста прегледала 2.000 књига, од којих су неке биле старе и затурене, тако да Јустинијан и за ово одаје признање Трибонијану. Мора да су чланови комисије и њихови помоћници добро претресли књижаре, архиве, судске збирке старих аутора, школске и приватне библиотеке. Хоноре утврђује да је коришћено 1528 књига (ранија процена је ишла на нешто преко 1.600 књига). Или нису све употребљене или је Трибонијан, ауторекламерски, нешто повећао број у свом извештају цару (стр. 147). У погледу начина рада комисије, прихваћена је Блумеова оштроумна хипотеза (подела комисије на три поткомисије тако да је свака од њих полазећи од исте схеме титулуса, прегледала одређене врсте књига) за коју се каже да је одолела свим покушајима критике. Анализирајући композицију титулуса, Хоноре долази до занимљивих открића о појединостима рада чланова комисије. Када је правничко дело било обимније, они су га разделили на целине (нпр. првих шест коментара Улпијанових *Libri ad edictum* узео је један тим или појединац, а остатак други). Зато се, у оквиру истог титулуса јавља феномен „жабљег скока“: најпре налазимо одломке из прве књиге, затим из седме, па опет из прве или друге, па из осме, девете итд.

У погледу много расправљаног проблема интерполација, на коме се не задржава много, Хоноре заузима умерени став између два екстрема. Нити је правилно гледиште аутора из прошлог века, по коме су састављачи Дигеста жестоко интервенисали у оригиналним текстовима, углавном их кварећи, нити су потпуно у праву они који тврде да је тих интервенција било врло мало и да оне нису увек биле на штету класичара. Трибонијан и његови помоћници имали су амбивалентан став према класичарима. Они су пуни дивљења, *antiquitati reverentia* која се налази о конституцији *Tanta* као мото читаве кодификације. Али, с друге стране, не потцењују своје доба и мисле да је по многим решењима и вредностима једнако класичном, да је царство, после кризе, поново вратило стари сјај, још и оплемењено хришћанским учењем (стр. 251—253). Зато некад отворено кажу да напуштају стара решења, да дају предност новим законима. Такав став је морао довести и до одређеног броја измена, иако су Дигеста, по мишљењу аутора, више намењена школи него пракси. Ипак, гледајући у целини, Трибонијанов став према старинама личи на Гајев. Он је више „класицистички“ него „архаизирајући“. Зато Дигеста остају као релативно аутентичан зборник ставова класичне доктрине, који има академску арому и претензије.

Каква је улога Јустинијана у зборнику који носи његово име? Не само што се назива царевим именом, него романисти имају обичај да тврде како је неки класичан правник предвидео једно решење, а „Јустинијан друго“, како је „Јустинијан у својим Институцијама про-

(17) Мој је утисак био да се Хоноре служио компјутерима, што је све чешћи случај међу романистима у анализи текстова. Међутим, колеге Беркс и Меклауд су ме уверили да је до тих података дошао „мануелним“ радом, стрљивим читањем и бројањем.

писао ...". Комисија која је састављала Дигеста или сам Трибонијан тврде у конституцији Тапта како је „његово величанство све време пратило и надгледало састављање зборника“. Хоноре претпоставља да је то учешће имало два вида: редовно или чак свакодневно обилажење просторије у палати где је комисија радила, као што је одлазио да види како напредују радови на храму Свете Софије, а поред тога и разрешење спорних места (стр. 186).

*

Нешто мање пажње посвећено је Институцијама. Иако су извесни аргументи доведени у сумњу, Хоноре се на крају враћа Хушкеовој претпоставци о начину на који су састављане Институције. Вероватно су два професора узела на себе по два коментара, а Трибонијан је дао коначну редакцију (стр. 189 и сл.). То се види из начина упућивања на друга места. Много чешће се из првог коментара цитира фрагмент другог и обрнуто, као што такав однос постоји између трећег и четвртог. Само на пар места има упућивања из прве половине књиге (1. и 2. коментар) на другу (3. и 4.) и обрнуто. Хоноре сматра да је Трибонијан, између осталог, додао делове у којима се цитирају Дигеста (стр. 198). Такође је можда његово дело супротстављање старог и новог права јер то више одговара једном министру који треба да пропагандистички хвали поредак (стр. 199). Аргумент није довољно убедљив. И један скромни Гај, који вероватно није заузимао неки положај у апарату власти нити је припадао вишим слојевима римског друштва, понекад упоређује старе и нове законе, на штету старих (Inst. 1, 52—53; 190; 3, 183, 189; 4. 30).

Тако је, сарадњом министра правде и два професора, Теофила и Доротеја, настала књига која представља „најчувенији и најчитанији уџбеник права“, иако су, према стварним утицајима и улози, прави аутори Гај и Трибонијан (стр. 211). Јер је Гајево дело, не само Институције, него и *Res cottidianae* као и „многобројни други коментари“ служило као узор, што и сами компилатори признају (*Const. Imperatoriam maiestatem*, 6).

Новелама је посвећено свега десетак страница (212—222). Полазећи од закључака до којих је дошао анализом стила, Хоноре сматра да су три четвртине Јустинијанових новела његово дело (стр. 254).

*

На крају, у поглављу „Последњи правник“ Хоноре полемише са неким ставовима који су претерано критични према Јустинијановом министру. Још је у XV веку Хотоман написао књигу са карактеристичним насловом: *Antitribonianus*. Од средњег века па до нових времена, критика садржине („посткласично“, „бизантско“) и форме („*amblemata Triboniani*“) оног што се приписивало компилаторима, постало је опште место романистике. Уз то је „лов на интерполације“ оптуживао посткласичаре за све оно што се није уклапало у замишљену слику класичног савршенства.

Хоноре исправља ове строге судове. Трибонијанов стил има елементе помпезности, али је погрешно упоређивати га са неким класичним савршенством, поготову ако је то савршенство плод маште. У односу на своје време и оно које му непосредно претходи, а то су исправни репери за историчара, Трибонијан има велике заслуге, јер је поједноставио и „упростио теодосијанску реторичку“ (стр. 244). Његови текстови теже ка јасноћи и једноставности.

Упоређујући Трибонијана са Гајем, Хоноре налази следеће сличности: тежњу ка класификацијама, историјску оријентацију и однос према прошлости, рационални критицизам којим прилази праву и правилан став према царским конституцијама и њиховом односу према

„правничком праву“ (стр. 246—247). Хоноре сматра Трибонијана кључним човеком законодавног потхвата, највећег у историји, што се најбоље види по резултатима који су постигнути без њега (*Novus Codex Iustinianus*, новеле које су издате док није био на функцији). Тако је он „последњи римски правник“, као што је, према неким мишљењима, Јустинијан последњи римски владар.

*

Није чудо што Хоноре не оставља људе равнодушним, већ изазива или горљиву подршку или оштру критику⁽¹⁸⁾. У време када традиционалисати пишу расправе под „привлачним“ насловом „D. 21. 3. 17. рч“, када се троше странице и странице да би се „депала длака на четворо“, када се најсмелији закључак своди на то да се предлаже читање „ve“ уместо „que“ у неком тексту, када, сем знања језика и права, неки романисти не користе никакво друго, никакав увид у друштвене или привредне прилике, поребење са другим правним системима антике или данашњице, обимна продукција чији је аутор оксфордски професор, може да иритира. Не само оним шта пише, већ и како пише. Он се не либи да упореди Јустинијана са Џугашвилијем. Он ће, на основу оскудних података које пружа један Помпонијев текст, чија је аутентичност спорна, и списи које је за собом оставио Гај, направити предлог хронологије Гајевог живота који садржи близу тридесет датума. Већ сами наслови његових поглавља говоре о раскиду са традицијом (која се по неким законима апсурда и револта, у најдрастичнијем виду среће баш код припадника најтрадиционалнијих народа и професија). Код њега срећемо, када говори о изгледима које чекају студенте права и читаоце Инститиција: „Кавијар интелектуалног снобизма праћен је шаргарепом могућег именованја у државну службу“ (стр. 187—188). Трибонијанов однос према старим ауторима упоребује са односом лекара према Галену, кога ће читати, али неће увек применити његове рецепте (стр. 254). Упоребујући његов стил са оним који доминира пре тога, он каже „Он је знатно издувао Теодосијев балон“ (стр. 219). Хоноре се не боји смелих закључака и њиховог ревидирања, ако пронађе супротне аргументе.

У сваком случају, књиге и чланци овог аутора представљају привлачно и питко штиво. Захваљујући ширини приступа, познавању правне философије, упоредног права и језика, храбром резонувању, Хоноре пише занимљиво и надахнуто. Чак и када читалац не прихвата све његове закључке, он делује инспиративно. У овом тренутку и при садашњем стању романистике, његов прилаз делује као освежење и представља један од путоказа за излаз из теснаца у коме се студије римског права налазе.

др Обрад Станојевић

Др Звонимир Шепаровић, ВИКТИМОЛОГИЈА — СТУДИЈЕ О ЖРТВАМА, изд. „Загреб“, Радна организација за графичку дјелатност, Самобор и Правни факултет у Загребу, 1985, стр. 351.

Уочи отварања V међународног симпозија виктимологије који је одржан у Загребу од 18. до 23. августа 1985. године, појавила се књига Звонимира Шепаровића под називом *Виктимологија*. Књига је изашла у два, готово идентична, паралелна издања, на хрватској српском и енглеском језику, што је у потпуности одговарало међународном карак-

(18) Видети приказ Schiavone, *L'enigma di Gaio, Labeo*, 1964/3, стр. 445/449; Касер, *нав. дело* нарочито стр. 45); Мак Кормиков предговор књизи *The Legal Mind* (Oxford, 1986).

теру скупа коме је посвећена. На овај начин и југословенска наука (после неколико књига са истим називом и сличног обухвата материје из области виктимологије објављених у иностранству добила је целовит преглед постојећих сазнања и тенденција из домена виктимологије.

Као што сам аутор упозорава у предговору своје књиге, ради се о збирци студија о жртвама, односно о сабраним радовима аутора који се баве виктимологијом, објављеним различитим поводима од 1962. г. до настанка ове књиге, при чему су ти радови остали готово неизмењени, а не о целовитом и заокруженом научном раду. То ни у ком случају не умањује вредност и пионирски значај ове књиге, ако се има у виду повод њеног излажења, огроман допринос радова. З. Шепаровића иницирању интересовања за жртву и утемељавању и развоју виктимологије у нашој земљи и у свету, као и велике празнине које у области сазнања о жртви још увек постоје у нашој земљи.

У радовима који чине конститутивне елементе књиге *Виктимологија* размотрена је већина питања којима се виктимологија већ бави или претендује да се бави. Проблеми који су ту изложени, или на које је скренута пажња, не свде се само на проблеме жртава криминалитета, већ се, у складу са најширом концепцијом виктимологије коју аутор заступа, односе и на жртве других облика страдања.

Сасвим оправдано и логично, аутор на прво место ставља излагање о виктимологији уопште. У раду „Виктимологија — нова друштвена знаност“ размотрен је проблем одређивања појма, предмета, задаћа и циљева виктимологије, указано је на постојеће типологије жртава и с тим у вези на улогу жртве злочина и ризик жртве који је одређен личним (биолошким и психолошким), социјалним и ситуационим факторима. Од посебног је значаја излагање постојећих концепција виктимологије повезано са схватањем предмета виктимологије, односно појма жртве. Шепаровић разликује криминалну или специјалну виктимологију која се бави жртвсм злочина, општу виктимологију која поред жртава злочина третира и жртве других несрећа и тзв. нову виктимологију која би се темељила на предмету у који би поред поменутих ушле и жртве злоупотребе моћи и кршења људских права. Аутор се залаже за формирање посебне дисциплине коју без посебних ознака назива виктимологијом и која би за предмет имала жртве злочина, несрећа, кршења људских права и злоупотребе моћи.

После разматрања проблема виктимологије уопште, следе излагања о односу виктимологије и нашег система друштвене самозаштите. Аутор указује на значај који за развијање система друштвене самозаштите имају сазнања добијена у оквиру виктимологије и то посебно сазнања о томе која лица су посебно изложена ризику виктимизације, сазнања о начину избегавања опасних ситуација, о тзв. тамној бројци криминалитета и сл. Залаже се за коректнији однос полиције и органа правосуђа према жртви и то посебно уколико се ради о деци и малолетним особама.

Рад под називом „Жртва кривичног дела“ представља део магистарског рада З. Шепаровића у коме су разматрана питања везана за појам жртве, њено понашање које искључује противправност, личност жртве и њен утицај на кажњавање учиниоца и неке проблеме *de lege ferenda*. С обзиром да је рад дат у неизмењеном облику, у њему је изложено ауторово првобитно уже схватање појма жртве које је своди само на жртву кривичног дела. Но, с обзиром на продубљеност и исцрпност у излагању ових питања као и имајући у виду околност да је реч о раду који је иницирао интересовање за жртву у нас у време када је наша научна и стручна јавност била незаинтересована чак и скептична према бављењу проблемима виктимологије, сматрамо да је овај рад оправдано уврштен у збирку студија о жртвама.

У раду под називом „Међународна настојања и наше право под утицајем виктимолошких спознаја“ дат је исцрпан преглед активности на међународном плану у вези са правима жртве (Хелсиншки семинар 1983, Светско виктимолошко друштво, Европски савет). У погледу односа нашег права и међународних настојања у вези са жртвом аутор

примећује да се положај жртве у нашем правном систему веома слабо поправља и да се, с тим у вези, не прати довољно развој на међународном плану. Затим следи опсежна анализа материјалноправног, процесног и пенолошког аспекта положаја жртве у нашем праву, уз назначење измена које су имале за циљ побољшање положаја жртве као и начина обештећења и, уопште, помоћи жртви после виктимизације.

Посебан и доста велик део ове књиге посвећен је питањима везаним за криминалитет и његове жртве. Указано је на опште значајке криминалитета, на проблеме везане за жртве насиља, жртве међународног тероризма, жртве тортуре, жртве убиства, жртве која тражи освету (крвна освета), жртве сексуалних деликата, старе и исељенике као жртве, на истраживања страха од злочина и улоге жртве у (не)пријављивању злочина. По нашем мишљењу, својом занимљивошћу и богатством изложених идеја посебно се издвајају излагања о жртвама међународног тероризма, жртвама крвне освете и улози жртве у (не)пријављивању злочина.

Значајно место у овој књизи З. Шепаровића дато је проблемима страдања човека у саобраћају. Иако се ради о добро познатим радovima аутора коме је бављење саобраћајном делинквенцијом једна од ужих специјалности, очито је да у контексту једне књиге посвећене проблемима виктимологије нису смели бити изостављени. У оквиру излагања везаних за питања страдања човека у саобраћају, посебно су занимљива излагања о безбедности уопште (одређивање појмова, антрополошки приступ безбедности, етиолошки приступ безбедности на примеру ергономије, виктимолошки приступ безбедности и изградња општег теоретског модела безбедности), односу друштвене самозаштите и безбедности те криминологије и виктимологије саобраћајне делинквенције. Такође, посебан део, односно рад, посвећен је значајном виктимолошком проблему: страдању деце у саобраћају, у којем су изнети резултати истраживања трауматизма деце у саобраћају, указано на мере неопходне за сузбијање ове појаве као и на значајна питања везана за кривичну одговорност за несреће у којима страдају деца и однос „начела поуздања“ и несрећа са децом. Ова проблематика је у оквиру књиге *Виктимологија* укључена у једно шире разматрање проблема страдања деце и омладине, у којем је аутор анализирао кривичноправну заштиту ових лица. При одређивању предмета кривичноправне заштите младих људи у нашем праву, Шепаровић разликује њихову специфичну и неспецифичну заштиту. Неспецифична кривичноправна заштита младих људи је она заштита коју они уживају као и сви други грађани а специфична она којом се искључиво штити њихов интегритет и личност, односно права и интереси. Аутор је, анализирајући поједине инкриминације које спадају у област специфичне кривичноправне заштите младих људи, указао и на неке проблеме везане за њихову примену, на неке статистичке показатеље, на новине које су на том плану донете реформом кривичног законодавства извршеном 1976. и 1977. г. и дао неке предлоге *de lege ferenda*.

Мањи простор у овој књизи, што се може оправдати још увек ниским нивоом виктимолошких сазнања ван сфере жртава криминалитета, посвећен је разматрањима проблема везаним за жртве других облика страдања. Изложена је проблематика жртава тзв. репресивне психијатрије (злоупотреба моћи у медицини), жртава страдања на раду и страдања у човековој околини. Указује се на неопходност заштите душевних болесника од злоупотреба појединих начина лечења, посебно електрошок-терапије и психохирургије и указује на идеје антипсихијатрије. Анализирани су проблеми везани за истраживања страдања човека на раду, посебно етиологије тог страдања и истакнуто да се данас сматра прихваћеном „теза према којој узроке несрећа ваља тражити у сложеном оквиру лошег функционирања система човек-радна околина, с деловањем свих техничких, људских и социјалних фактора“ (стр. 239). Такође, дата је исцрпна анализа правне регулативе у области заштите на раду и то, како оне која има првенствено превентивни карактер, тако и оне која има и елементе репресивности (кривич-

но законодавство и његова примена у пракси). Укратко је назначен и проблем страдања у човековој околини. Аутор разликује две основне групе приступа решењу проблема (наивно-оптимистички и реалистички) и залаже се за примарно превентивну оријентацију правних норми у овој области, док репресија треба да буде примењена само када се ради о изразитим примерима недисциплине.

Од значаја је на овом месту скренути и пажњу на излагања која се односе на превенцију страдања која представља једну од врло важних области интересовања виктимологије, а посебно примене њених сазнања. Шепаровић износи (према Ј. Ј. Гренху) три различите стратегије превенције криминалитета: елиминисање социјалних услова уско повезаних са злочином, побољшање могућности кривичноправног система да открије, ухапси, осуди и реинтегрира у друштво учиниоца кривичног дела и смањење ситуација у којима је највероватније да ће злочин бити извршен. Аутор такође излаже и Newmanov концепт „брањивог простора“ и указује на улогу правосудних органа и образовних институција у превенцији криминалитета. Такође, посебно је наглашен и допринос виктимолошких истраживања превенцији криминалитета. Најзад, дат је и кратак преглед истраживања непријављивања кривичних дела у САД, изложен пројекат Савезног завода за статистику о виктимолошким истраживањима у СФРЈ, резултати истраживања непријављивања кривичних дела које су вршили студенти Правног факултета у Загребу и назначен проблем односа адвоката и жртве.

У прилозима датим на крају књиге изнет је преглед активности на међународним скуповима посвећеним питањима жртве и преглед важнијих истраживачких пројеката из ове области који су у току у СР Хрватској, неколико ранијих интервјуа са З. Шепаровићем и његова преписка са пиониром виктимологије Бењамином Менделсоном. И најзад, на самом крају књиге унета је библиографија из области виктимологије у Југославији.

На основу изложене садржине књиге З. Шепаровића, може се рећи да она, иако заправо збирка радова, даје солидну синтезу досадашњих виктимолошких спознаја код нас и у свету и као таква представља корисно штиво за све оне који се виктимологијом баве или би се њоме хтели бавити, за стручњаке али и исто тако и за оне које било на који начин занима проблем страдања људи у данашњем свету. Надајмо се да ће ова књига послужити и као подстицај за нова истраживања страдања људи и развој виктимологије у нашој земљи.

мр Весна Николић-Ристановић

Мр Зоран Томић, Вера Бачић, КОМЕНТАР ЗАКОНА О ОПШТЕМ УПРАВНОМ ПОСТУПКУ (СА СУДСКОМ ПРАКСОМ И РЕГИСТРОМ ПОЈМОВА) — ПРЕЧИШЋЕНИ ТЕКСТ, Београд, Службени лист СФРЈ, 1986. стр 458.

У остваривању идеје тзв. правне државе, у којој доминира начело легалитета, посебан значај имало је законско регулисање деловања органа управе. Поред подвргавања управе режиму правних норми у циљу онемогућавања арбитрности и самовоље органа државне власти и пружања заштите правима и правним интересима грађана, обезбеђује се и посебна судска контрола рада органа управе на примени закона и других прописа у појединачним ситуацијама. Како се таква контрола не може остварити потпуно и ефикасно без постојања разрабених и унифицираних правила управног поступка, долази до првих кодификација које су требале да допринесу отклањању правних празнина и тиме унапреде функционисање државне службе и повећају правну сигурност грађана.

Прву кодификацију општег управног поступка извршила је Аустрија 1925. а затим следе одговарајуће кодификације у Чехословачкој и Польској, 1928. године. Закон о општем управном поступку Краљевине Југославије донет је 9. новембра 1930, објављен 25. новембра исте године — а ступио на снагу 26. фебруара 1931. Правила старог југословенског ЗУП-а примењивала су се и у социјалистичкој Југославији — на основу Закона о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. године и за време непријатељске окупације („Службени лист ФНРЈ“, бр. 86/46) све до доношења новог ЗУП-а, 1956. године („Службени лист ФНРЈ“, бр. 52/56 од 19. децембра 1956). Нови ЗУП је до сада ступио на снагу 20. априла 1957. године. Укључујући и најновије измене. ЗУП је до сада мењан четири пута; 1965, 1976, 1978. и 1986. године. Исте, 1986. године сачињен је и пречишћен текст Закона о општем управном поступку („Службени лист СФРЈ“, бр. 47 од 15. августа 1986. године).

Правни теоретичари и стручњаци из праксе поклањали су знатну пажњу писању коментара овог Закона, као једног од најважнијих процесних прописа како у старој Југославији, тако и по ослобођењу. Тако се, као писац коментара Закона о општем управном поступку огледао и професор др Иво Крбек, велико перо управне науке, 1931. године. Допринос на овом пољу дали су и Ј. Стефановић (1933) и Ф. Горчић (својим радом од 1934). После рата објављени су коментари Закона о општем управном поступку Б. Мајсторовића (VIII издање 1978. године), рад који ће дуги низ година бити узор многим ауторима радова са овог подручја, В. Иванчевића, М. Ивчића и А. Лалића од 1958, С. Поповића (последње издање 1985), В. Андројне 1977, М. Косовца и Х. Козарчанина (последње издање 1986. године) итд.

У Београду је недавно изашао из штампе „Коментар Закона о општем управном поступку“ (са судском праксом и регистром појмова), заједнички рад мр Зорана Томића, асистента Правног факултета Универзитета у Београду и Vere Бачић, судије Врховног суда Србије. Исти аутори су прошле године објавили „Коментар Закона о управним споровима“ („Службени лист СФРЈ“, Београд, 1985), који са Коментаром који овде приказујемо, чини целину — имајући у виду непосредну повезаност та два управно-процесна закона у нашим приликама. Овај нови рад има за циљ пружање компетентне помоћи различитим органима, појединцима и организацијама који се свакодневно сусрећу са проблемима тумачења и примене Закона о општем управном поступку, студентима који припремају одговарајуће испите на вишим школама и факултетима и свим заинтересованим лицима како би што потпуније заштитили своја права и интересе.

Коментар који је пред нама, први је рад ове врсте рађен на основу пречишћеног текста ЗУП-а од 1986. године. Састоји се од две тематске (садржинске) целине. У првој „Општи управни поступак у важећем југословенском праву“ (стр. 7—18), аутори су најпре изложили општи поглед на појам, значење и циљ управног поступка. Тако се, под „управним поступком“ у најширем смислу може разумети „читав правно регулисани процес рада органа управе“ који обухвата низ међусобно различитих група активности органа управе. У ужем и уобичајенијем значењу „управни поступак“ представља „скуп правно уређених радњи органа управе при примењивању прописа на конкретне животне случајеве“, при чему се коришћењем прерогатива државне власти решава о правима, обавезама и правним интересима појединаца и организација. Ово одлучивање се испољава у издавању посебне врсте правног појединачног акта, чијом се нормом индивидуализира меродавно општенормативно правило. Тиме се поставља конкретно правило, непосредно адресовано на одређеног субјекта у датој ситуацији. Општи циљ управног поступка је да се формулише како гласи тзв. објективно право у односу на појединачан случај, а посебно — остваривање и заштита појединих интереса, у границама објективног права. Стога резултат управног поступка треба да буде конкретно правно уређивање једне (или више повезаних) појединачне ситуације — „управне ствари“.

Имајући у виду свеобухватност, опширност и срећеност којима се овај Закон одликује, може се констатовати да он превазилази оквире обичног законског текста, ЗУП је „законик, у смислу потпуне кодификације управно-процесног права СФРЈ. Правна сигурност коју ЗУП пружа, његова широка примена и васпитно-инструктивни утицај у односу на управне раднике, а посебно демократски карактер овог Закона — обезбеђење права и правних интереса појединаца пред управном влашћу, сврставају га међу најзначајније законске текстове у правном систему СФРЈ“ (стр. 11). Писци Коментара дају и веома позитивну оцену правно-техничке стране ЗУП-а, сматрајући да му припада место међу најбољим југословенским законским творевинама, у прилог чега наводе јасноћу и разумљивост језика којим је писан и прецизно и концизно уобличавање солуција које садржи.

Овај део рада наставаља се подробним приказом еволуције ЗУП-а старе Југославије и бројних измена овог Закона у социјалистичкој Југославији. Аутори сврставају промене које доноси Закон о изменама и допунама ЗУП-а од 1986. године према свом значају у три групе. Прва група промена односи се на проширивање и прецизирање појединих обавеза органа приликом решавања у управним стварима(1). Друга група промена извршених Новелом од 1986. тиче се прибављања и коришћења појединих доказних средстава у управном поступку(2). Трећа група промена односи се, у складу са променом новчане вредности, на десетоструко увећање горњих лимита новчаних казни које се могу изрицати у току управног поступка. Писци Коментара закључују да све досадашње измене суштински нису дирале у текст ЗУП-а и да су пратећи промене у друштвеном систему биле, с једне стране, на линији осавремењавања рада на решавању управних ствари и побољшања ефикасности управног поступка, а с друге, израз тежње сталног јачања и заштите процесног положаја странке, уз обезбеђење законитости и јавног интереса.

Своје место у овом општем и уводном делу рада нашла су и питања уставног основа и начела југословенског општег управног поступка, учесника овог поступка, општења органа и других учесника у поступку, рокова и повраћаја у пребањање стање, одржавања реда у поступку и трошкова поступка. Крај ове садржинске целине чине разматрања трију група норми које поред „општих одредаба“ разликујемо у оквиру ЗУП-а и које су, у целини узев, везане за одлуку о управној ствари. То су норме о поступку доношења управних аката, о управној контроли управних аката и о принудном извршењу управних аката управним „путем.“ Овим нормама се регулише поступање процесних субјеката усмерено на утврђивање чињеничног стања и извођење одговарајућег закључка о правима и обавезама странке, затим уређује питање правних средстава за отклањање евентуалних незаконитости и нецелисходности донетог управног акта и, најзад, нормира скуп радњи органа управе којима се спроводи у живом правилу садржано у управном акту — у случају када странка добровољно не поступи према њему.

У другом, основном и централном делу рада (стр. 19—421) изложен је у целини пречишћени текст Закона о општем управном поступку, чији је сваки члан пропраћен замашним текстом аутора — „коментаром“. Доследно, уз сваки члан, овај „коментар“ садржи: прво, теоријско објашњење питања које се датим чланом правно уређује (наравно у мери коју рад овакве врсте омогућава); друго, одговарајуће примере из других закона уз указивање на еволуцију ставова самог ЗУП-а о томе(3); треће — илустрације о поступању судова поводом

(1) Тако, нпр. прописани рокови за доношење решења важе и у случају када је поступак покренут по службеној дужности а у интересу странке, а не само када се поступак води по захтеву странке (члан 6. Новеле у вези са чланом 218. ЗУП-а).

(2) Као могуће доказно средство додаје се микрофилмска копија исправе и репродукција те копије (члан 1. Новеле — у вези са чланом 159. ЗУП-а и члан 3. Новеле — у вези са чланом 166. ЗУП-а).

(3) Коментаришући члан 229. ЗУП-а, којим су постављени правни оквири за одређивање органа надлежног за решавање по жалби против решења које у управном поступку донесу самоуправне организације и заједнице, аутори веома педаантно указују на еволуцију појединих солуција садржаних у првобитном тексту ЗУП-а од 1956. и новелама од 1965, 1976. и 1986. године.

питања регулисаних правним правилом о коме је реч. Уз коментар сваког члана приложен је и посебан део — „судска пракса“, у коме су приказани случајеви из праксе судова са читаве територије СФРЈ.

Посебну вредност рада чине напори аутора у циљу разрешења неких значајних теоријских и практичних проблема. Један од најбољих примера је разматрање о појму „управне ствари“. У покушају да одреде главна обележја ситуација у којима се примењује Закон о општем управном поступку — да дефинишу појам „управне ствари“, аутори Коментара полазе од става да решавање у управним стварима представља обављање једне ауторитативне и правно регулисане делатности. Та делатност се састоји у издавању једне нарочите врсте правних аката — управних аката — којима се, са позиције државне власти и на основу закона, одлучује о правима, обавезама и правним интересима неког појединца, или организације у одређеној ситуацији. Разлику између управних и судских „ствари“ — такође појединачних ситуација у којима је потребна ауторитативна правна акција — З. Томић и В. Бачић виде у општем карактеру случајева у којима се доноси судски, односно управни акт. Тако, они сматрају да се „решавање у судским стварима“, принципијелно и суштински гледано односи на спорне појединачне ситуације: код „судских ствари“ постоји, према њиховом мишљењу, неки материјалноправни однос између супростављених странака, или пак сумња да је учињена повреда објективног права (деликт). Решавање у управним стварима тиче се, међутим, ауторитативног уређивања једне неспорне конкретне ситуације у којој се не поставља питање повреде права, било субјективног, било објективног — већ питање непосредне примене прописа на одређеног правног субјекта у датом случају. Из тога произлази став аутора да је управни поступак процес ауторитативног одлучивања у датом неспорном случају (у коме не постоји спор).

Коментаришући члан 218. којим су одређени рокови за доношење (и достављање) првостепеног решења (став 1.) и обезбеђено право странке на одговарајуће правно средство у случају недоношења решења у прописаним роковима (став 2) и члан 246. који говори о праву на жалбу у случају када првостепено решење није донето, писци закључују да „ћутање“ управе, као њено незаконито нечињење, у ситуацији када је била дужна да донесе решење (и достави га странци) — преображава, суштински, начело двостепености (члан 11) у принцип једноступеног управног решавања — само од стране органа надлежног за решавање по жалби. Због тога се процесно право странке да се о њеној управној ствари два пута одлучује, у описаном контексту готово и не може назвати правом. Истовремено се показује да и материјално право (односно обавезе) странке, тј. предмет одлучивања, није довољно обезбеђен, с обзиром на то да управа не ретко може избећи истинско двостепено одлучивање (стр. 315).

Вредно је поменути и гледиште аутора у вези са чланом 226. по коме се против решења скупштине друштвено-политичке заједнице или ког њеног већа, донесеног у првом степену, не може изјавити жалба. Аутори сматрају да су опредељујући разлику прописивања искључења жалбе против првостепених решења скупштине друштвено-политичке заједнице и њених већа изузетан (нередован) карактер њихове надлежности за одлучивање у првом степену у управном поступку и карактер, улога и положај скупштина у нашем систему. Но, и поред реченог, З. Томић и В. Бачић стоје на становишту да се може дискутовати о уставности законског искључења жалбе против управних аката (решења) скупштина и скупштинских већа. Пошто је таква забрана жалбе потпуна и апсолутна — односи се на све првостепене управне акте ових органа, без обзира на врсту управне „материје“ и тиче се управних аката свих скупштина друштвено-политичких заједница, од општине до федерације, поставља се оправдано питање да ли наведена законска формула члана 226. ЗУП-а одговара услову из члана 215. став 2. Устава СФРЈ да се искључење жалбе може чинити само „изузетно у одређеним случајевима“? Јер, иако је доношење управних аката од стране скуп-

штина и њихових већа нередован случај, сама могућност да се решавање у управном поступку у појединим стварима повери скупштини је „отворена“, тј. може се нормирати законом (савезним, републичким или покрајинским) у свакој управној „материји“, без начелног ограничења. Да ли је онда у складу са уставним правом на жалбу ако се једним законом, у овом случају ЗУП-ом, искључи жалба и у погледу свих будућих, нових, случајева одређивања, надлежности скупштине за доношење управних аката. Није ли, питају писци Коментара, таква априорна и потпуна забрана жалбе премашила оквире „дизузетног искључења жалбе у одређеним случајевима“, Како је о законитости решења о којима је реч у члану 226. ЗУП-а у принципу могуће водити управни спор — сем уколико се ради о стварима о којима је непосредно на основу уставних овлашћења одлучивала Скупштина СФРЈ или републичке, односно покрајинске скупштине (видети члан 9. став 1. тачка 3. ЗУС-а), по мишљењу аутора овде долази у обзир подношење захтева за судску заштиту уставом зајамчених слобода и права (члан 66. ЗУС-а).

Завршни део Коментара Закона о општем управном поступку З. Томића и В. Бачић чини исцрпан регистар појмова из овог Закона (страна 423—453).

Појава овог новог Коментара Закона о општем управном поступку је, нема сумње, значајан допринос пре свега развоју управне праксе и вредан прилог напорима расветљавања појединих питања теорије управног права. Тежећи, у крајњој линији, да Закон о општем управном поступку учине доступним, лаким за коришћење и примену, аутори су искористили све могућности које су им се пружале — објашњење, правна анализа института управног права, поређење са решењима из других сродних закона, приказ и критика одговарајуће праксе судова са територије целе СФРЈ, предлози евентуалних бољих и ефикаснијих могућности. Писан концизно и јасно, упућен широком кругу заинтересованих читалаца и „корисника“ резултата до којих су писци дошли, овај рад се одликује завидном стручношћу, али и једноставношћу излагања и најсложенијих проблема. Срећна је околност с обзиром на природу овог рада, што аутори потичу из две различите средине — факултета и суда, те својим познавањем теорије и праксе управног права омогућавају да Коментар чини нужни спој ових двеју категорија.

mr Olivera Vучић

Марко Младеновић, ЖУТА КУЋА, Библиотека Нова 10, Београд, 1985, стр. 344.

Анали Правног факултета у Београду, у броју 4. из 1986. године, објавили су критичке осврте др Браниславе Јојић и Мирјане Детелић на мој роман „ЖУТА КУЋА“.

Поводом ових написа користим законско право на одговор. Моја реплика биће кратка и јасна:

1. Негде педесетих година овог века вођена је једна полемика о слободи стваралаштва, коју је преносио ондашњи НИИ, између енглеског књижевника Џона Пристлија (1894—1984) и совјетског писца Иље Еренбурга (1891—1967). „Убедићете ме да код вас постоји слобода стваралаштва тек онда када будете јавно критиковали господина Јосифа Висарионовича као што сам ја недавно критиковао Његово величанство“ — закључио је полемику Џон Пристли. Правни факултет, па ни његови житељи, нису ни Његово величанство, ни Стаљин. Зашто би онда то била табу-тема? Нема ни једне друштвене појаве, па ни личности, која не би могла бити предмет литерарне обраде. Уколико пре ако се већ зна да основну потку романа „Жута кућа“ чине неки историјски блиски, додуше, не тако славни догађаји из, иначе, богате и славне

повести Правног факултета и Београдског универзитета. Тој повести сам се управо одужио овим романом (посветио сам га умрлим великанима Правног факултета у Београду). Још више сам се одужио невиним жртвама погрма унутрашњих (и спољних) бунтовника и незадовољника, који је трајао колико и II светски рат, бар у овом нашем балканском поднебљу.

2. Критички написи Браниславе Јојић и Мирјане Детелић представљају заправо тријумф основне идеје и поруке романа, изражене у формули: МИКАН ЈЕ ОТИПАО, МИКАНИЗАМ ОСТАЈЕ! Зар оба ова приказа нису само наставак „Жуте куће“? Оба би могла врло лепо да се уклопе у неко ново издање романа, или да представљају почетак његовог другог дела.

3. Недовољно јасни, противуречни, збуњени и недобронамерни прикази нису ми помогли да сагледам своје „грехове“ и одсуство свог талента, или бар да обогатим свој духовни фонд новим сазнањима. Од свега, једино је јасно да Мирјана Детелић захтева да будем збрисан са списка живих „скрибомана“, тј. потпуно ликвидирао као писац, а Бранислава Јојић, ни мање ни више, тражи моју главу. Сасвим су сувишни „округли столови“ и неке „тужбе“, јер, пресуда је већ изречена. А где је Бранислава Јојић била када су многи наставници извођени пред „преке судове“ као лопови, криминалци, лењивци, незналице, корупционаши, протекционаши, студентске крвопије, ибеовци, националисти, државни непријатељи, дворске даме, итд., итд. И на чијој је страни била? Чију част она сада брани, Ако се сада стиди јавности, требало је много више да се стиди онда када се име Правног факултета и многих наставника, неколико година повлачило по криминалним и трач-рубрикама свих листова и других јавних гласила у земљи. Роман „Жута кућа“ писан је управо са намером да се поврати, а не укаља, достојанство Правног факултета. То је моја истина и моје виђење истине.

4. Када књижевни критичар, попут Мирјане Детелић, тврди да у једном роману ама баш ништа не ваља, а насупрот њој стоје три рецензије врло угледних књижевних критичара (и још десетак објављених повољних приказа), онда пре свега треба размишљати о побудама критичара. Не може бити да су сви они (чак и један академик међу њима) толике незналице! За сваки позив, па и књижевног критичара, неопходан је, поред стручности, и минимални морални дигнитет.

5. Не могу а да се не осврнем на злонамерну тврдњу Браниславе Јојић да ми је ово друштво (читај: Факултет) све подарило, а ја испао незахвалник! Таква изјава је нечасна. Истина је обрнута. Прочитајте моју биографију. Све што сам стекао, за разлику од многих, плаћао сам повећаном ценом. Од научних, до материјалних погодности. Узгред, чак ни један стан од Факултета нисам добио. Живим у стану који сам купио својим парама. И стипендију за усавршавање добио сам од француске, не од наше владе! И никоме не дугујем захвалност, хвала богу, за оно мало што сам у животу постигао. Да не поминем да сам свако своје напредовање у универзитетским звањима одболовао због „изненадних препрека“, лажних оптужби, партијских комисја и слично. Чак сам се и сам школовао, радећи и издржавајући породицу. Једном речју, дао сам много више него што сам добио.

6. Уређивачки одбор и главни и одговорни уредник Анала, преорачили су своја овлашћења објављивањем оба написа, а нарочито приказа Мирјане Детелић, искључиво књижевног приказа, једног чисто књижевног дела. Када су то већ учинили, у моралној су обавези да објаве прву главу „Жуте куће“ у којој је, први пут, дата историја Београдског универзитета и Правног факултета од Лицеума Кнежевине Србије до данашњих дана. Па нека читаоци сами просуде о књижевним вредностима дела и о моралним побудама писца и његових критичарки.

Слажем се, наравно, са професором Младеновићем да тамо где постоји слобода стваралаштва нема табу-тема, уз напомену да то не искључује, већ, напротив, претпоставља и слободну критику стваралаштва.

Не мислим да сам објављивањем осврта из пера Браниславе Јојић и Мирјане Детелић прекорачио своја овлашћења, пошто се исти односе на књигу о Правном факултету у Београду, чији часопис „Анали Правног факултета у Београду“ негује, поред осталих, и рубрику „Факултетска хроника“; „инкриминисани“ написи по својим суштинским обележјима спадају у ту рубрику, а само по својим формалним одликама у рубрику „Прикази“, у којој су објављени (што све подједнако важи и за писмо професора Младеновића).

Нема никакве потребе, нити у том смислу постоји морална обавеза, да се у „Аналима“ објави прва глава „Жуте куће“: заинтересованим читаоцима стоји на располагању интегрални текст романа, а, осим тога, нетачна је тврдња да је ту први пут објављена историја Правног факултета „од Лицеума Кнежевине Србије“. Примера ради, такву једну историју, поводом стогодишњице Факултета, објавио је проф. Илија Пржић (Илија Пржић, Оснивање Правног факултета у Србији, „Архив за правне и друштвене науке“, год. XXX, друго коло, јули—август, 1940, бр. 1—2, стр. 1—17).

Нико не доводи у сумњу навод професора Младеновића о томе колико је приказа његове књиге раније објављено и какве су садржине; таквим пребројавањем се нисам бавио, јер то није претходно питање од кога би зависило евентуално објављивање нових осврта, као ни њихова садржина. Познато нам је свима да у судовима ове врсте не одлучује број гласова већ тежина, уверљивост и разложност аргумената на којима почивају. *Tantum valet quantum ratio probat.*

Није, изгледа, згорег цитирати овде и једног правника, Валтара Божишића, који је на тему „разногласице“ (тј. разних мишљења о истим питањима) рекао: „Али то, ипак, није никаква несрећа, него напротив срећа. Богатство у стварним разликама и у разликама мисли и мњења управ и јест најбоље поље трвењу и свака зна да не само у физици трвење доноси искре, а искре свјетлост. Управ те разлике могу нам бити у нашем послу као охрана од једностраности, јер упоређење нас самих силује да се постарамо сами тражити истину.“ Жао ми је што професор Младеновић у својој реплици није изнео аргументе (односно противаргументе) и што се није уздржао од необразложених напада, приписујући ауторкама критичких осврта на његову књигу злонамерности и поричући им чак морални дигнитет. То није у духу демократског и конструктивног дијалога, за који се у свом напису са правом залаже.

Главни и одговорни уредник „Анала“
професор Обрен Станковић

ОДБРАЊЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ У 1986. ГОДИНИ

Желько Сабол, стручни секретар — уредник Централне редакције Енциклопедије Југославије у Југославенском лексикографском заводу у Загребу: „Доказна вредност вештачења рукописа“ — одбранио 7. IV 1986.

Мирјана Обретковић, предавач Више школе за социјалне раднике у Београду: „Функција органа старатељства у породично-правној заштити деце“ — одбранила 5. VI 1986.

Витомир Ункович, саветник у Комисији Извршног већа Сабора СР Хрватске за односе са верским заједницама: „Верске заједнице у увјетима настанка и развоја нове Југославије 1941—1971.“ — одбранио 25. VI 1986.

Зорица Мршевић, истраживач у Институту за криминолошка и социолошка истраживања у Београду: „Обавезна одбрана у кривичном поступку“ — одбранила 2. VII 1986.

Владимир Водинелић, асистент Правног факултета у Београду: „Јавно и приватно право“ — одбранио 6. X 1986.

Илија Бабић, судија Управног суда СР БиХ: „Уговор о угоститељској остави“ — одбранио 9. X 1986.

Небојша Вучинић, асистент Правног факултета у Титограду: „Мореузи у међународном праву“ — одбранио 9. X 1986.

Сава Арсенов, самостални саветник у Савезном бироу за запошљавање у Београду: „Перспективе дугорочног развоја југословенске привреде и проблем запослености“ — одбранио 10. X 1986.

Гордана Милосављевић, истраживач у Институту за међународну политику и привреду у Београду: „Савремени развој кинеско-америчких односа“ — одбранила 13. X 1986.

Владимир Ортаковски, — Републички комитет за међународне односе у Скопљу: „Блискоисточни конфликт и палестинско питање“ — одбранио 15. X 1986.

Драгица Вујадиновић-Милинковић, асистент Правног факултета у Београду: „Будимпештанска школа — теорија радикалних потреба“ — одбранила 29. X 1986.

Павле Остојић, секретар Координационог одбора за самоуправно организовање и удруживање у Привредној комори Црне Горе: „Правни субјективитет основне организације удруженог рада“ — одбранио 5. XI 1986.

Љубомир Прелић, заменик јавног тужиоца у Окружном јавном тужилаштву у Београду „Порнографија и криминалитет“ — одбранио 18. XI 1986.

Ружица Ковач-Жндеришић, асистент Економског факултета у Суботици: „Промене начина живота становништва Југославије — прилог истраживању социјалне структуре“ — одбранила 4. XII 1986.

Тркуља Јовица, асистент Правног факултета у Београду: „Преиспитивање теоријског концепта диктатуре пролетаријата“ — одбранио 4. XII 1986.

Боса Ненадић, самостални саветник за уставна питања у Скупштини СФРЈ: „Веће република и покрајина Скупштине СФРЈ“ — одбранила 10. XII 1986.

ОДБРАЊЕНЕ МАГИСТАРСКЕ ТЕЗЕ У 1986. ГОДИНИ

Љубисав Јоловић, професор Образовног центра трговинске струке у Београду: „Лична и колективна потрошња у систему проширене друштвене репродукције“ — одбранио 23. јануара 1986.

Олга Борчић, виши судски саветник у Савезном суду у Београду: „Захтев за ванредно преиспитивање правноснажне пресуде у кривичном поступку“ — одбранила 21. фебруара 1986. године.

Сера Секулић, „Економска комисија за Африку економског и социјалног савета УН као председник у закључивању међународних уговора“ — одбранила 21. марта 1986. године.

Ћејешич Магдолна, асистент Правног факултета у Новом Саду: „Уговор о куповини и продаји према одредбама Зборника lex romana visigothorum“ — одбранила 14. априла 1986.

Павле Васиљевић, правник у Институту за међународну политику и привреду у Београду: „Учешће синдиката у доношењу самоуправних општинских аката“ — одбранио 30. априла 1986.

Мирко Тошић, Привредна комора Југославије: „Систем и политика пореза и доприноса у СР Србији, ван покрајина, у периоду од 1965. до 1976. године“ — одбранио 23. маја 1986.

Јасминка Хасанбеговић, асистент Правног факултета у Београду: „Перелманова правна логика као нова реторика“ — одбранила 23. маја 1986.

Шалета Буровић, правник у Стручној служби Извршног већа Скупштине СР Црне Горе: „Престанак уговора о заједничком улагању средстава страних лица у домаће организације удруженог рада и право на репартријацију средстава“ — одбранио 27. маја 1986.

Марко Рајчевић, асистент Правног факултета у Бања Луци: „Провизија код уговора робног промета са елементима мандата“ — одбранио 27. маја 1986.

Јасна Љубичић, асистент Правног факултета у Осиеку: „Право на самоодбрану у савременом међународном праву“ — одбранила 28. маја 1986.

Ксенија Савин, виши истраживач у Институту за криминолошка и социолошка истраживања: „Друштвени углед и професионална идеологија лекара“ — одбранила 29. маја 1986.

Веселин Церовић, саветник за правна питања у Здруженом савезу Србије: „Држава као субјект међународног привредног права“ — одбранио 30. маја 1986.

Станка Стјепановић, судија Окружног суда у Славонској Пожеги: „Улога органа старатељства у односима између родитеља и деце“ — одбранила 12. јуна 1986.

Ана Шарић, спољни сарадник у Центру за међународно право Института за међународну политику и привреду: „Особености међународних организација створених робним споразумима“ — одбранила 16. јуна 1986.

Стана Радисављевић, професор II економске школе у Београду: „Економско-финансијски аспект положаја науке и научноистраживачког рада у Југославији“ — одбранила 18. јуна 1986.

Милан Гашовић, стручни сарадник за робни пласман у СОУР-у „Први партизан“ у Београду: „Маркетинг у самоуправној привреди“ — одбранио 20. јуна 1986.

Силвија Петрић, асистент Правног факултета у Сплиту: „Уговор о лонх послу у међународном промету“ — одбранила 23. јуна 1986.

Драган Вучинић, економиста у Институту за системе планирања и управљања: „Значај акумулације за репродукцију друштвене својине“ — одбранио 23. јуна 1986.

Веселин Шуковић, асистент Правног факултета у Титограду: „Арбитражни споразум и утврђивање надлежности арбитраже“ — одбранио 23. јуна 1986.

Данило Пашајлић, „Контрола уставности и законитости самоуправних општинских органа са посебним освртом на улогу уставног суда“ — одбранио 25. јуна 1986.

Светко Керановић, руководиоца у радној организацији „Будућност“ у Београду: „Самоуправљање у Југославији као облик одумирања државе“ — одбранио 26. јуна 1986.

Ранко Принцип, стручни сарадник у „Кооп-инвесту“ у Београду: „Стратегија развоја супституције увоза и теорија структуралне зависности и неједнаке размене (са посебним освртом на радове Франка, Емануела и Амина)“ — одбранио 27. јуна 1986.

Хасиба Хрустић, Апотекарска радна организација „Београд“: „Економски односи Југославије са земљама у развоју — са посебним освртом на својинске односе као специфичним фактором развоја“ — одбранила 30. јуна 1986.

Страхиња Лазих, заменик републичког друштвеног правобраниоца самоуправљања у Београду: „Облици и субјекти друштвене заштите друштвене својине“ — одбранио 30. јуна 1986.

Љубомир Милић, секретар Скупштине општине Чукарица: „Правни режим екстрадиције у двостраним међународним уговорима Југославије и других земаља“ — одбранио 1. јула 1986.

Мирјана Пращић, руководиоца Одсека за нормативну делатност у здравственој заштити у Републичкој самоуправној интересној заједници у Београду: „Самоуправни односи у области здравствене заштите“ — одбранила 1. јула 1986.

Мо Нонгхиан, „Нехат у југословенском кривичном праву“ — одбранила 1. јула 1986.

Нада Бодирога, асистент Правног факултета у Мостару: „Остваривање концепције заснивања радног односа с посебним освртом на праксу судова удруженог рада у СР БиХ“ — одбранила 1. јула 1986.

Јанко Ницовић, Градски СУП Београд: „Савез комуниста Југославије као носилац социјалистичке самоуправне демократије“ — одбранио 26. септембра 1986.

Владо Белај, асистент Правног факултета у Осиеку: „Цена — елемент уговора у привреди“ — одбранио 5. новембра 1986.

Петар Милутиновић, виши правни референт у СДК у Ваљеву: „Компензација корисника друштвених средстава“ — одбранио 12. новембра 1986.

Драган Радуловић, асистент Филозофског факултета у Београду: „Обележја проституције као друштвене девијације у савременом југословенском друштву“ — одбранио 2. децембра 1986.

Фране Шаго, правник у правној служби општине Трогир: „Ставови италијанске комунистичке партије о путевима прелаза у социјализам“ — одбранио 4. децембра 1986.

Веселин Павићевић, асистент у Институту за друштвено-економска истраживања у Титограду: „Делегатски изборни систем — нормативно и стварно (искуства у СР Црној Гори 1974—1982)“ — одбранио 18. децембра 1986.

Зорица Дабовић, руководиоца сектора за правне, кадровске и опште послове у ООУР-у за вучу возова Краљево: „Поступак заснивања радног односа и доношење одлуке у основној организацији удруженог рада“ — одбранила је 23. децембра 1986.

Jaffar Abed Almahdi Sahib, „Утицај Шат Ел-Араба на односе Ирака и Ирана“ — одбранио 25. децембра 1986.

ИЗБОРИ НАСТАВНИКА И САРАДНИКА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ У 1986. ГОДИНИ

Савет Правног факултета Универзитета у Београду у проширеном саставу на III седници од 23. априла 1986. године на предлог Наставно-научног већа Факултета, изабрао је:

др Александра Ивића, доцента, за ванредног професора за предмет Друштвена својина и самоуправљање;

Рајка Јелића, асистента-приправника поново за асистента-приправника за предмет Друштвена својина и самоуправљање.

Савет Правног факултета Универзитета у Београду у проширеном саставу на IV седници од 25. јуна 1986. године на предлог Наставно-научног већа Факултета, изабрао је:

др Мирјану Тодоровић, доцента, поново за доцента за предмет Општа социологија;

мр Маринку Цетинић, асистента, поново за асистента за предмет Кривично право.

Савет Правног факултета Универзитета у Београду у проширеном саставу на V седници од 2. октобра 1986. године на предлог Наставно-научног већа Факултета, изабрао је:

др Дејана Поповића, доцента, за ванредног професора за предмет Финансије и финансијско право.

СТУДЕНТИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ НАГРАБЕНИ ЗА НАЈБОЉИ УСПЕХ У ШК. 1985/86. ГОДИНИ

Новчаном наградом у износу од 10.000 динара за показани успех у школској 1985/86. години, поводом Дана Републике 29. новембар 1986. године, награђени су студенти који су завршили годину са просечном оценом 9,00 до 10,00:

На I години студија:

1. <i>Горан Перковић</i>	10,00
2. <i>Александра Станковић</i>	10,00
3. <i>Саша Миловановић</i>	9,85
4. <i>Срђан Перковић</i>	9,85
5. <i>Жељко Шевић</i>	9,85
6. <i>Слободан Мартиновић</i>	9,71
7. <i>Гордан Стефановић</i>	9,71
8. <i>Младен Стијовић</i>	9,71
9. <i>Наталија Боровић</i>	9,14
10. <i>Весна Јаношевић</i>	9,14
11. <i>Владимир Стоиљковић</i>	9,14
12. <i>Наташа Говедарица</i>	9,00
13. <i>Саша Ковачев</i>	9,00
14. <i>Татјана Миладиновић</i>	9,00
15. <i>Наташа Вучковић</i>	9,00
16. <i>Владимир Жарковић</i>	9,00

На II години студија:

1. <i>Саша Драјић</i>	10,00
2. <i>Мирко Петровић</i>	9,85
3. <i>Бојана Перовић</i>	9,71
4. <i>Владимир Козар</i>	9,57
5. <i>Драшко Петровић</i>	9,42

6. Даница Дражић	9,28
7. Драгиња Костовски	9,28
8. Катарина Лазаревић	9,14
9. Александра Станисављевић	9,14
10. Гордана Стојковић	9,14
11. Дејан Давидовић	9,00
12. Бранислав Кнежевић	9,00
13. Зоран Рафаиловић	9,00

На III години студија

1. Гордана Илић	10,00
2. Горан Свилановић	10,00
3. Душан Јаковљевић	9,75
4. Слободан Панов	9,75
5. Саша Бован	9,37
6. Драган Бокић	9,00

На IV години студија

1. Султан Фератовић	10,00
2. Ненад Вучинић	9,62
3. Славољуб Царић	9,37
4. Небојша Јовановић	9,37
5. Милан Павић	9,00
6. Мирослав Прцовић	9,00

За успех у студијама као најбоље дипломирани студент награђен је *Небојша Јовановић*, студент Правног факултета у Београду са просечном оценом 9,76 — новчаном наградом у износу од 25.000 динара.

Припремио
Владимир Зечевић

НАСТАВА МЕЂУНАРОДНОГ ЈАВНОГ ПРАВА НА ПРАВНИМ И ДРУГИМ ФАКУЛТЕТИМА У ЈУГОСЛАВИЈИ

Катедра за Међународно право и међународне односе организовала је на Правном факултету у Београду 23. и 24. маја 1986. године интер-катедарски састанак са темом: *Настава Међународног јавног права на правним и другим факултетима у Југославији*. На овом састанку присуствовало је око 25 учесника са готово свих правних факултета у земљи (Београда, Крагујевца, Љубљане, Мостара, Новог Сада, Ријеке, Сарајева, Сплита, Титограда и Загреба). Да би се што свестраније размотрило питање наставе Међународног јавног права Катедра је на овај састанак позвала и стручњаке за међународно право који раде у институтима и појединим државним органима.

За интеркатедарски састанак припремљена су два реферата и то: проф. др Владимира-Ђура Дегана, *Настава Међународног права на правним и политичким факултетима у Југославији* и проф. др Момира Милојевића, *Организација наставе из Међународног права*. У рефератима је на сажет начин приказана настава међународног јавног права. Део реферата проф. Дегана сачињен је на основу одговора на упитник који је био упућен свим катедрама за међународно право на правним и политичким факултетима у земљи. У реферату проф. Милојевића су, поред облика наставе предвиђене статутима (предавања, вежбе, семинари), подробно анализирани и оне форме рада које нису прописане,

али постоје у пракси (клубови за УН, студентске стручне групе, студијске групе, отворени састанци катедри и сл.).

Основне теме о којима се расправљало могле би се свести на питања: да ли се међународно право предаје исувише „класично“, како осавременити програме и наставне планове? Има ли у програмима и уџбеницима „историцизма“ и како га се ослободити; да ли међународно јавно право предавати имперсонално или са становишта одређених субјективних ситуација; какво је учешће међународног права у вајању општег лика правника; како наћи праву меру између излагања општих теоријских знања и онога што се обично назива „потреба праксе.“

Један број учесника у дискусији истицао је да би требало програм и наставу међународног јавног права конципирати тако да у што већој мери служи конкретним интересима и потребама земље. Други, пак, не оспоравајући такву потребу, указивали су да је тешко створити такав концепт међународног права. Међународно јавно право је у неку руку космополитско и као такво нужно упућено на „сличне“ програме и „сличне“ уџбенике у иностранству.

Више учесника у дискусији је истакло да би предмет Међународно јавно право требало тако предавати да у што већој мери користи дипломираним правницима у пракси. Напоменуто је да наши преговарачи, који учествују у закључењу великих послова које обавезују нашу привреду, па и земљу у целини не знају међународно право. Често у овим преговорима учествују недовољно стручни правници или, пак, лаици — економисти, комерцијалисти, инжењери, директори... Понекад се у многим предузећима, посебно у великим системима, фетишизира техничка интелигенција — инжењери закључују уговоре, а правници навлаче одијум. Све ово доводи до тешких последица за привреду земље (на пример закључење уговора о изградњи петрохемијског комбината на Крку). Неки учесници у дискусији су истакли да недовољна стручност дипломираних правника за закључење ових уговора није само „грех“ програма и наставе Међународног јавног права, већ и неких других дисциплина као што су Међународно приватно право, Међународно привредно право и сл. Често се, на пример, у великим пословима избегавају арбитражне клаузуле, иде се на поравнање и тада губи. Указано је да правници површно познају екстрадицију што доводи до нестручних пресуда и решења неких наших судова.

Посебне тешкоће у настави Међународног јавног права, па и у студирању права уопште, изазива недовољно опште знање које су студенти понели из данашњих средњих школа о чему ће касније бити више речи. Студенти недовољно знају англосаксонско право, судску праксу, као и југословенску праксу, тешко схватају стварање обичаја итд. Користиће праксе, посебно југословенске, може се поправити на вежбама и показати колико је оно што се апстрактно учи од важности за праксу. Ради обogaћивања знања из праксе било би корисно да Савезни секретаријат за иностране послове пружи податке који су доступни.

Истакнуто је да би у програмима и настави Међународног јавног права требало посветити још више пажње неким актуелним и важним областима као што су: извори међународног права, одговорност држава, имунитет држава, дипломатски имунитет, имунитет ратног брода, арбитражни и судски поступак, Европска заједница, SEV, GAT, UNCTAD итд.

Међутим, требало би водити рачуна и о могућностима студената да савладају сву материју. Неки учесници интеркатедарског састанка сматрају да би програме требало свести на оно што је битно — да се одређене области знају добро — а не све по мало. Програму не би требало прилазити као догми. Студентима у настави смета претерано набрајање чињеница, преоптерећене фус-ноте у уџбеницима и сл. Неопходна је селекција чињеница. Засути многобројним чињеницама, студенти се не могу снаћи у том мору података па је потребан одређени степен уопштавања. По себи се разуме да ту не треба ићи у крајности, већ наћи праву меру између општег и конкретног.

Једно од питања које је изазвало највише контроверзи и извесну полемику било је да ли предавати међународно јавно право имперсонално-

но, или више са становишта одређених субјективних ситуација. Једни су били за овај други приступ, док су неки учесници у расправи пошши од чињенице да је програм међународног јавног права, односно сама дисциплина, у ствари систем института и општих појмова и да је као такав претежно „имперсоналан“. То нужно укључује конкретизацију тих општих појмова на субјективне ситуације. Другим речима, требало би нормативни садржај института објашњавати тако да то одражава потребе наставе. Саме субјективне ситуације — тј. права и дужности — остаје наставницима да кроз наставу објасне.

Један број учесника дискусије сматра да су програми и неки учесници Међународног јавног права оптерећени историцизмом, институтима који су већ превазиђени (историјат режима пловидбе на Дунаву, протекторат, старатељство и сл.). Други, пак, сматрају да се тзв. „историцизам“ често напада, а да не постоји сагласност шта тај појам обухвата. Студенти ће боље разумети данашњи режим пловидбе на Дунаву ако знају како је била регулисана пловидба у ранијим периодима.

Што се тиче облика наставе, изнета су мишљења да би требало оптимално комбиновати предавања, вежбе и семинаре. Вежбе би требало да понесу велики терет у продубљивању материје и објашњавању примера из праксе. Семинарски радови се најчешће заснивају на препривавању чланака и монографија, а мање на анализи позитивног права судских одлука и сл. Истакнуто је да су семинари погодна форма кроз коју студенти могу да се обуче за самостални рад и тако у већој мери постану — како се то радо каже — активан субјект наставе. Поред семинара — пре последипломских студија — требало би наћи најпогодније облике рада са најбољим студентима (студијске групе, студентске стручне групе и сл.).

Константовано је да се Међународно јавно право — осим на Правном факултету у Љубљани где је на четвртој години — предаје на свим правним факултетима у земљи на трећој години. (На Правном факултету у Нишу је пре неколико година пребачено са друге на трећу годину студија.) Већина учесника у дискусији је сматрала да је, с обзиром на природу и садржину овог предмета Међународни односи, најбоље да и даље буде на трећој години. За предмет Међународни односи је речено да би било повољније за студенте да се предаје на другој години студија.

Будући да је овај интеркатедарски састанак замишљен као скуп наставника Међународног јавног права, како се правних, тако и са факултета политичких наука, ова чињеница је увек била присутна и у рефератима (у реферату проф. Дегана је посвећен посебан део о настави Међународног јавног права на ФПН), а исто тако и у дискусији. Од четири факултета политичких наука код нас, осим на ФПН у Загребу, предаје се Међународно јавно право, било под тим именом или, пак, као на Факултету за социологију, политичке науке и новинарство у Љубљани, у оквиру предмета Међународни односи. Додуше, с обзиром на постојање различитих смерова на овим факултетима, овај предмет ни на једном није обавезан за све студенте. Изражено је мишљење да би предмет Међународно јавно право требало и на факултетима политичких наука предавати слично као и на правним факултетима. Међународно право је једна те иста дисциплина ма где се оно предавало. „... Међународно право не би требало прилагођавати посебним сврхама — било реалним, или претпостављеним... Треба очувати чистоћу дисциплине...“ — рекао је један од учесника овог састанка. Према овом мишљењу, неопходна разлика која је потребна с обзиром на профиле стручњака које дају ова два факултета, постигла би се кроз рад на вежбама и семинаре, истицањем оних садржаја који су потребнији правнику или политикологу.

Поред напред изложених доста критичких оцена о настави Међународног јавног права, било је мишљења да смо можда преоштри у оцини укупне наставе из овог предмета у нас. Наиме, наши студенти гледано у целини, понесу са факултета довољно знања из међународног јавног права. То се можда најбоље види управо кад оду у иностранство на последипломске студије, специјализацију и сл. Они се тамо

врло брзо сналазе, раде семинарске радове, нормално прате наставу и са успехом завршавају студије. Како је то речено, у иначе доста општром реферату проф. Дегана. „... Ипак, укупно узевши, Југославија је једна од ретких земаља која сразмерно својој величини има знатан знанствени и педагошки потенцијал у међународном јавном праву.“

Каква је предспрема средњошколца за правне студије и посебно за изучавање међународног права? Са којим проблемима и тешкоћама се током студија суочавају данашњи „усмерењаци“? Безмало да није било учесника у расправи који се није позабавио овим питањима. Истакнуто је да би се у средњим школама правне струке — из којих сразмерно долази и највише кандидата на правне студије — требало више да учи историја и географија, а не „пародије неких правних предмета“. Наведено је, на пример, да се у неким средњим правним школама чак уопште и не учи географија! (Нови Сад), или, пак, ако се учи то је недовољно и површно (правно-биротехничка школа у Београду и средња правна школа у Загребу). Средње правне школе су првобитно замишљене да буду за већи део ученика крај образовања и да дају неко заокружено знање за послове у пракси. Но, готово сви ученици који дипломирају у овим школама уписују се на студије — по правилу се већина њих уписује управо на правне факултете. Све ово и доводи до кључног проблема: нити су ови ученици образовани у довољној мери за праксу, нити су, понели довољно општих знања (географија, историја, филозофија, логика...) неопходних за успешно студирање права, посебно кад се ради о међународном јавном праву.

Зато је био једнодушан став интеркатедарског састанка да се упути писмо како факултетским органима, тако и одговарајућим републичким комитетима за образовање, у коме би се указало на ове проблеме.

Предложено је да се између катедара врши размена информација, литературе и библиотечких билтена. Неколико учесника у дискусији је предложило да се испита могућност писања заједничког уџбеника међународног права.

Договорено је да се интеркатедарски састанци одржавају сваке године, а да теме убудуће буду уже и конкретније. Предложено је да тема следећег интеркатедарског састанка буде настава на последипломским студијама и да се овај састанак одржи 1987. године на Правном факултету у Мостару.

И овај интеркатедарски састанак је показао традиционално прису и корисну сарадњу интернационалиста из целе земље. Они успешно сарађују и кроз Југословенско удружење за међународно право, комитета ИА, комисије и радне групе ССИП-а итд. На овом састанку је констатовано да је JUMP једно од ретких научних удружења у земљи у чијем је називу остао атрибут југословенско.

Момчило Ристић

РАД ОПШТЕГ СЕМИНАРА КАТЕДРЕ ЗА ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ У ШКОЛСКОЈ 1985—1986. ГОДИНИ

Прошла је трећа година откако је обновљен рад Општег семинара Катедре за политичке науке. Иако и даље номинално катедарски, Општи семинар је и у трећој години постојања својим функционисањем потврдио да представља у правом смислу речи општефакултетску институцију. Користећи досадашња искуства. Општи семинар је стварно постао организациони и институционални облик повезивања наставног и научног рада на Правном факултету. (Као спој научноистраживачког и наставног рада на Факултету, Општи семинар је омогућио саопштавање најновијих и најважнијих резултата научног истраживања настав-

ника и сарадника, предавања наставника са других факултета, предавања наставника из иностранства и дискусије о објављеним књигама и другим научним радовима. Оваква оријентација у раду Општег семинара у потпуности је прихваћена на Факултету и потврђена кроз ангажовање широког круга угледних наставника свих профила, сарадњу са другим угледним научним и наставним институцијама и показано интересовање за теме одржаних предавања и дискусија.

Општи семинар је у школској 1985—1986. години почео да ради после избора новог руководства Семинара. За шефа Општег семинара изабран је професор др Стеван Врачар, за заменика шефа Општег семинара доцент др Данило Баста и за секретара Општег семинара асистент мр Драган Митровић. Званично, међутим, Општи семинар је почео да ради 16. октобра 1985. године, а престао 24. априла 1986. године. У том периоду одржано је једанаест састанака, и то следећим редом:

16. октобра 1985. године — председник Краљевске академије за књижевност, историју и старине у Стокхолму, академик др Стиј Стренхолм: „Филозофија нордијског права — нордијски реализам“ (предавање је одржано у сарадњи са Српском академијом наука и уметности).

31. октобра 1985. године — академик др Радомир Лукић: „Спор око метода у правној науци“;

7. новембра 1985. године — доцент др Стеван Лилић: „Кибернетска модалистика и управна функција“;

14. новембра 1985. године — професор др Борислав Т. Благојевић: „Сукоб закона као редовна појава савременог права“;

21. новембра 1985. године — доцент др Драгољуб Поповић: „Одговорност за опасну делатност у југословенском праву“;

19. децембра 1985. године — академик др Јован Борбевић: „Социјализам и његови облици“;

26. децембра 1985. године — професор Факултета политичких наука у Београду др Најдан Пашић: „Развитак самоуправљања и нормативна сила државе“;

9. јануара 1986. године — професор Факултета политичких наука у Београду, др Војислав Становчић: „Легитимност политичке власти“;

6. марта 1986. године — професор др Стеван Борбевић: „Међународноправни континуитет југословенске државе“;

20. марта 1986. године — „Дискусија о књизи: Војин Димитријевић, *Страховлада. Оглед о људским правима и државном терору*, Београд, 1985, изд. „Рад“, стр. 231; уводну реч дали су: доцент др Мирјана Тодоровић, професор др Стеван Врачар и аутор, професор др Војин Димитријевић;

24. априла 1986. године — дописни члан Српске академије наука и уметности, професор др Миодраг Јовичић: „Конфедерални елементи у југословенском федералном уређењу“.

У разговорима који су вођени после предавања, учествовали су подједнако наставници и сарадници, студенти-последипломци и студенти с општег курса, као и наставници, научни посленици и други гости као и заинтересовани учесници. Актуелности тема, значају, научном нивоу и тону предавача подједнако су били примерени прилози учесника у разговорима који су вођени поводом сваке од наведених тема. Драгоцено знање и искуство предавача на најбољи могући начин се преплитало с излагањима, запажањима, асоцијацијама и отвореном радозналости учесника на састанцима. Тако се још једном показало да је у богатом и разноврсном низу активности Факултета делатност Општег семинара попунила упражњене просторе научноистраживачког и наставног рада за којим Факултет има објективну потребу а нема праву замену. Састанцима Општег семинара присуствовао је различит број учесника — од двадесетак до сто—сто десет; у просеку по четрдесет осам учесника на сваком састанку.

Општефакултетски карактер, ширина и разноврсност тема, научни и академски углед учесника, сарадња са другим научним и наставним институцијама као и показано интересовање изискују убудуће адекватна организациона и правна решења којима ће се на обухватан начин решити питања везана за постојање и функционисање Општег семинара. При томе, свакако треба имати у виду природу и значај ове делатности као облика повезивања и афирмисања наставног и научног рада на Факултету. Тек након тога, може се сматрати да је стварном статусу Општег семинара прилагођен његов правни статус. С друге стране, формирање и функционисање Општег семинара, а посебно његово формално прерастање у Општи семинар Правног факултета у Београду, ни на који начин не доводи у питање постојање и рад катедарских семинара. С обзиром на досадашња искуства у раду катедарских семинара, делатности Општег семинара и катедарских семинара могле би се успешно допуњавати.

Поред наведених активности, делатност Општег семинара у четвртој години његовог постојања и функционисања обухватала би и јавне расправе о значајним питањима правног живота и политичког система и дискусије о научним пројектима и резултатима научних истраживања.

Упоредо с оствареним и планираним активностима, посебна пажња у протеклом периоду била је посвећена развијању интересовања за научни рад, правничком образовању и информисању млађих наставника, сарадника и студената на свим степенима и годинама студија. На тај је начин научноистраживачка делатност на најбољи могући начин употпуњавана с наставном и образовном делатношћу на Семинару.

У протеклој школској 1985—1986. години Општи семинар је оправдао своје постојање и функционисање, потврдио и још више афирмисао значај своје делатности и показао да као спој научноистраживачког и наставног рада на Факултету представља јединствену институцију.

мр Драган Митровић

СВЕЧАНА АКАДЕМИЈА ПОВОДОМ ОСАМДЕСЕТ ГОДИНА ИЗЛАЖЕЊА „АРХИВА ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ“ (1906—1986)

У присуству великог броја научних, културних и јавних радника, у Сали Народне библиотеке Србије у Београду одржана је дана 9. октобра свечана академија поводом осамдесет година излажења нашег најстаријег живог часописа у области права „Архива за правне и друштвене науке“. Свечани скуп је отворио председник организационог одбора Миодраг Трифуновић, а затим су говорили: Иво Врандечић, у име Скупштине СФРЈ, Милан Зечевић, у име Савеза удружења правника Југославије, Обрен Станковић, у име Правног факултета у Београду као оснивача „Архива“, Јован Борђевић, о улози „Архива“ у развоју права и Ковиљка Романић, у име читалаца „Архива“.

Доносимо реч главног и одговорног уредника „Анала“, професора Обрена Станковића.

Другови и другарице,

Чини ми част и задовољство да у име Правног факултета у Београду и часописа „Анали Правног факултета у Београду“ честитам Савезу удружења правника Југославије значајан јубилеј — осамдесет година излажења „Архива за правне и друштвене науке“. Задовољство је утолико веће што су ова два часописа у најближем сродству: осам-

десетогодишњак „Архив“ је тачно половину свога века, од покретања 1906. године па закључно са 1945. годином, проживео у правничком здању у Булевару револуције 67, као гласило Правног факултета у Београду. За то време његови главни и одговорни уредници били су професори овог Факултета: Коста Кумануди, Драгољуб Аранђеловић, Чедомиљ Митровић, Михаило Илић, Борбе Тасић и Јован Борђевић, данашњи главни и одговорни уредник, који је са својим колегама часопис обновио већ у првој години ослобођене Југославије, и коме изражавам посебну захвалност.

Као часопис Правног факултета у Београду, „Архив за правне и друштвене науке“ красиле су особине које данас можемо с поносом истаћи: а) пре свега, висок теоријски и стручни домет његових прилога, од којих неки спадају у најбоље странице наше правне књижевности; б) затим, отвореност према другим срединама: иако гласило једне институције, његово гостопримство уживали су сарадници из свих крајева земље, нарочито Загреба и Љубљане (а и читаоци су му били из целе земље); в) вредност излагања, која изгледа нестварна: часопис се обавезно сваког 25. у месецу налазио на столовима својих претплатника, без дана закашњења; г) схватање да се право успешно може изучавати само у вези са другим друштвеним наукама, што је уткано у сам назив часописа; д) најзад, да се њиме треба бавити не само тумачећи га већ и критички, и то не само са тачака гледишта само њему својствених, већ и са гледишта једног система вредности: етичких, друштвених, националних и других. Двојица његових главних уредника, професори Михаило Илић и Борбе Тасић платили су своја демократска и антифашистичка уверења највећом људском ценом: слободом у мучилишту на Бањици и животима на губилишту у Јајинцима. (*))

Чини част Правном факултету у Београду што је његов „Архив“, са угледом и оријентацијом које је имао, почев од 1946. наставио да излази као орган Савеза удружења правника Југославије, најмасовније организације југословенских правника. Његово место на Правном факултету у Београду попунили су „Анали“, као други изданак из правничког стабла факултетског „Архива“, настављајући тако паралелно са данашњим „Архивом“, један континуитет започет 1906. године.

У земљи у којој је било много стваралачког ентузијазма али и много разарања, много прекидања и почињања изнова а мало настављања започетог, осамдесет година непрекидног излагања јденог часописа је догађај чији значај превазилази област права, и који сведочи о сазревању једне нове свести. Пређени пут нас обавезује, охрабрује и подстиже да дело које је започето 1906. и траје до данас, продужимо, унапређујући га у границама наших моћи, на добробит наше правне науке, културе и читавог нашег друштва.

(*)) Михаило Илић је стрељан у Јајинцима, док тачно место погубљења Борба Тасића још увек није поуздано утврђено.

ДР ДРАГОМИР СТОЈЧЕВИЋ (1913—1986)

Поводом смрти др Драгомира Стојчевића, дугогодишњег цењеног наставника и некадашњег декана Правног факултета у Београду, Наставно-научно веће Факултета је 20. октобра 1986. г. одржало комеморативну седницу на којој су говорили декан, проф. др Ж. Борђевић и председник Наставно-научног већа проф. др. О. Станојевић.

Реч декана, проф. др Живомира Борђевића

Још се нисмо довољно опоравили од шока који је изазвала недавна смрт нашег уваженог колеге професора Павла Димитријевића, а, ево, на згради нашег Факултета поново је истакнут црн барјак. Јуче изјутра умро је изненада наш професор Драгомир Стојчевић.

По спољним обележјима, професор Стојчевић није одавао човека чији ће животни век бити овако брзо завршен. Још до пре неколико дана сретали смо се с њим у ходницима и аулама ове наше куће и веровали да је, ако не одличног, оно бар задовољавајућег здравља. Утолико је наше изненађење било веће, када смо јуче сазнали да је преминуо.

Професор Стојчевић је рођен 13. јануара 1913. у Чачку. Гимназију је учио у месту рођења, затим у Скопљу и Београду. Правне студије је завршио на Правном факултету у Београду 1936. Докторирао је на Правном факултету у Београду 1949.

Године 1937, 1. фебруара, засновао је радни однос у звању асистента у библиотеци Правног факултета у Београду. Новембра 1947. изабран је за предавача за предмет Римско право. У звање доцента за тај предмет изабран је 1950, у звање ванредног професора 1955, а у звање редовног професора 1960.

Професор Стојчевић је биран за продекана нашег Факултета два пута: први пут 1952/53, за две школске године, други пут, 1961/62, за три школске године. Школске 1975/76. и 1976/77. био је декан нашег Факултета.

Поред своје редовне активности у својству професора, професор Стојчевић је обављао у току свога радног века и многе друге послове. Учествовао је у формирању многих нових правних факултета у земљи; био је управник Одељења за научну документацију Института друштвених наука у Београду; уредник за право СР Србије у *Енциклопедији Југославије*; члан научних друштава и установа, и то: Института за правну историју, у Загребу; *Société d'histoire de droit français et étranger*, у Паризу; *Société d'histoire des droits de l'Antiquité*, у Бриселу; *Société Jean Bodin*, за упоредну историју правних установа, у Бриселу и др. Држао је бројна предавања у земљи и иностранству на позив појединих факултета и института. Био је члан Републичке комисије за избор народних посланика НР Србије, председник секције Удружења универзитетских наставника на нашем Факултету, члан управе Удружења правника Србије и члан Управног одбора Завода за издавање уџбеника НР Србије. Више година је био секретар, а затим главни и одговорни уредник листа „Универзитетски весник“, гласила Удружења универзитетских наставника у Београду.

Професор Стојчевић је особито волео планинарење. Био је годинама врло активан планинар у студентском планинарском друштву нашег Факултета.

За свој дугогодишњи плодни рад, професор Стојчевић је, 1978, одликован Орденом заслуга за народ са златним венцем.

Пензионисан је 30. септембра 1981.

На основу овог сумарног прегледа живота и рада професора Стојчевића, може се рећи да је он био један од свестрано активних професора нашег Факултета. Сваки посао је обављао са љубављу, истрајношћу и ретко својственом педантношћу. Ништа није пропуштао случају; све што је радио, било сам или у сарадњи, морало је бити темељно проучено и сложено у чврсту целину. С њим нису могли да сарађују они који нису имали довољно упорности, систематичности, ентузијазма и воље да се баве „безначајним стварима“, мада је од разрешавања таквих ствари управо зависило успех подухвата.

Имао сам и задовољство и част да будем у више прилика непосредан сарадник професора Стојчевића: кад је вршена реформа рада администрације нашег Факултета, посебно реформа пријављивања, обављања и евиденције испита; кад је рађен један од статута нашег Факултета; такође у партијском раду, и бројним другим приликама. Сваки вид сарадње био ми је вишеструко користан, јер се од професора Стојчевића увек имало шта научити. У послу је био тих и неупадљив, али веома ефикасан и продоран.

Као професора Римског права, професора Стојчевића студенти нису могли да мимоидају, с обзиром да се Римско право предаје и полаже на првој години студија. Али, студенти нису ни имали потребе да га мимоидају, јер је он умео, кроз рад, да код њих развије љубав према Римском праву. Као резултат те љубави настао је и „*Forum rotatum*“ — друштво љубитеља Римског права, једно од најактивнијих друштава на нашем Факултету. То друштво је основао професор Стојчевић и њиме руководио до одласка у пензију. Пратећи рад друштва и рад појединих студената у њему, није му било тешко да, у договору са својим колегама, одабере будуће асистенте и наставнике за Римско право и историјске предмете уопште. И он је увек бирао најбоље.

Професор Стојчевић је и плодан писац, и то и чланака, и студија и уџбеника. О тој страни његове личности биће посебно речи.

Ако данас, ми који се овде налазимо, жалимо смрт професора Стојчевића, онда то чинимо не само зато што смо изгубили колегу и пријатеља, него и због тога што је његовом смрћу наш Факултет изгубио једног вредног посленика, који се афирмисао и као наставник, и као научни радник и као трудбеник уопште, такав његов рад је допринио и угледу нашег Факултета.

Нека је слава професору Стојчевићу!

Реч председника Наставно-научног већа проф. др Обрада Станојевића

За кратко време ево већ трећи пут се окупамо да одамо почаст нашим колегама који су нас заувек напустили: Борислав Благојевић, Павле Димитријевић и јуче, у пет сати ујутро, професор Драгомир Стојчевић.

Да се у овом тренутку опраштања подсетимо неких момената његовог живота.

Рођен је 13. јануара 1913. године у Чачку. Његов отац је био пореклом из Македоније, чија биографија обухвата и боравак у Русији и рад за српске интересе у Македонији, бављење музиком као наставник и композитор. Драгомир Стојчевић се школовао у Чачку, Скопљу и

Београду. Дипломирао је 1936. Као студент био је члан „Обилића“ у чијем је оркестру свирао виолину. Бавио се планинарењем. Љубав према природи и планинама задржао је до зрелог доба, тако да је један од оснивача планинарског друштва „Гучево“ и Планинарског савеза Србије. Кратко време по дипломирању провео је као адвокатски приправник, а већ 1937. изабран је за библиотекара, затим за асистента при библиотеци.

Професор Стојчевић је на новим основама формирао једну класичну правну дисциплину, Римско право, и предавао је од ослобођења све до пензионисања, на општем курсу и на последипломским студијама. Његов је велики допринос у оснивању и развоју високог школства у Србији. Оснивач је и први старешина Правног одсека из кога је настао Правни факултет у Нишу. Од самог почетка је учествовао у раду Правног факултета у Новом Саду, а предавао је и на титоградском факултету.

Ученик професора Стојчевића је доживео двадесетак издања, коришћен је на другим факултетима у земљи и добио је универзитетску награду. Коаутор је књиге *Dicta et regulae iuris* која се сматра за најобимнију и најуспелију збирку латинских правних изрека у свету. Запажене су његове студије и научна саопштења на научним скуповима у земљи и иностранству у којима је говорио о римском наследном праву (најстаријем римском тестаменту посветио је своју дисертацију), о развоју породице, феудализацији, развоју својине, карактеру квази-деликата, методолошким проблемима наставе римског права. Бавио се још и нашим средњовековним правом и албанским обичајним правом, а аутор је и библиографије радова југословенских аутора из правне историје за Солвејев институт у Белгији.

Рад професора Стојчевића био је запажен и ван земље. Један је од оснивача и дугогодишњих чланова управе међународне асоцијације правних историчара (*Société internationale des droits de l'Antiquité*). Био је члан правноисторијске академије у Перуџи (*Accademia Constantiniiana*). Током осам година предавао је на Универзитетском центру за европске студије у Торину, а по позиву је држао предавања у Паризу, Риму, Кембриџу, Лондону, Абердину, Глазгову, Амстердаму, Перуџи, Рио де Жанеиру и Стенфорду.

Иако озбиљан и строг професор, био је близак студентима. Заједно са њима учествовао је на радним акцијама Брчко—Бановић и Шамац—Сарајево. Оснивач је и дугогодишњи председник клуба „*Форум романум*“ који представља модел односа које захтева нови универзитет, начин рада у коме је спојено лепо са корисним, дружење са учењем.

Тешко је у мало речи одредити научну и приватну личност професора Стојчевића, јер она није једноставна.

Андрић је рекао: „Људи обдарени духом... имају дара за своју патњу и несрећу који је непознат обичним људима.“ Драгомир Стојчевић је имао тај дар који се огледао у строгости према самом себи и другима, са неким елементима преосетљивости. Оно што је постигао није било глатко ни лако. Сви они који другују с књигама могу да наслуће шта значи имати проблеме са видом, а он је од своје ране младости кубурио с очима.

Студенти који су га познавали само са предавања и испита били су изненађени када су, као чланови клуба „*Форум романум*“, упознали другу страну његове личности, када су открили колико је топла и осећајна особа. Он је имао слуха за младе, али није био од оних који мешају педагогију са демагогијом. Није ли Платон тумачио удварање младима као симбол болесног друштва?

У време за које наш критичар (Мандић) каже: „Рашчовечено доба које се дичи својом рашчовеченошћу, аморални писци силују нас прљавштинама својих душа, а критика поремећених критеријума пада ничице пред сваком нискошћу, погрешно је сматрајући новом висином“, у такво доба за које се надамо да је само пролазна криза једног друш-

тва у настајању, професор Стојчевић је био помало старински честит, привржен свом послу, студентима и породици.

Неко је рекао да је прави гроб умрлих у срцима живих. Физички, професор Стојчевић није више са нама, али ће остати његове књиге, остаће они које је школовао (а ту спадају и наставници и асистенти широм Југославије) остаће успомена на њега у срцима студената, последипломаца и петнаест генерација чланова клуба „Форум Романум“.

Опонашајући наше учитеље Римљане, могли бисмо као његов епитаф да ставимо: Путниче стани. Овде лежи човек који је једва видео, а прочитао и сазнао много и то преносио другима. Волео је своју породицу, студенте, свој народ и земљу и служио им предано, вредно и ненаметљиво. Слава му!

САДРЖАЈ

ИЗВОРНИ ЧЛАНЦИ

<i>Стиј Стренхолм</i> , Увод у нордијско право — — — — —	593
<i>Патрис Желар</i> , Контрола уставности у Француској — — — — —	607
<i>др Марко Младеновић</i> , Права и дужности супруга личне природе у праву социјалистичких земаља — — — — —	616
<i>др Александар Михајловски</i> , Субјект кривичног дела — — — — —	634
<i>др Ловро Штурм</i> , Правни аспекти заштите података у савременим информационим системима — — — — —	652
<i>мр Душан Китић</i> , Меродавно право за статусне односе међународ- них правних лица — — — — —	666

ПРИЛОЗИ

<i>др Иван Ромштајн</i> , Правна проблематика обвезатног осигурања у промету — — — — —	676
<i>мр Драган Николић</i> , Дукатовачки чланци — значајан извор за др- жавноправну и политичку историју Србије XIX века — —	690
<i>Томислав Вељковић</i> , Објављивање закона, других прописа и само- управних општинских аката — — — — —	709

СУДСКА ХРОНИКА

Одлуке Уставног суда Југославије — <i>Борђе Бурковић</i> — — — — —	721
Одлуке Савезног суда — <i>Александар Лазовић</i> — — — — —	723
Одлуке Уставног суда СР Србије — <i>Томислав Вељковић</i> — — — — —	725
Одлуке Врховног суда СР Србије — <i>Влајко Шошкић, Јелисавета Гајовић и Милица Јанковић</i> — — — — —	731
Одлуке Вишег привредног суда — <i>мр Јездимир Митровић</i> — — — — —	738
Одлуке Суда удруженог рада СР Србије — <i>Миодраг Васић</i> — — — — —	741

ПРИКАЗИ

Топу Нопогѐ, — <i>др Обрад Станојевић</i> — — — — —	747
Др Звонимир Шепаровић, Виктимологија — студије о жртвама — <i>мр Весна Николић-Ристановић</i> — — — — —	753
Зоран Томић, Вера Бачић, Коментар Закона о општем управном поступку — <i>мр Оливера Вучић</i> — — — — —	756
Марко Младеновић, Жута кућа — <i>Марко Младеновић</i> — — — — —	760

ФАКУЛТЕТСКА ХРОНИКА — — — — —	763
-------------------------------	-----

IN MEMORIAM — — — — —	774
-----------------------	-----

CONTENTS

ORIGINAL ARTICLES

<i>Stig Strönnholm</i> , Introduction in the Nordic Law — — — — —	593
<i>Patrice Gelard</i> , Constitutional Control in France — — — — —	607
<i>Dr. Marko Mladenović</i> , Individual rights and duties of spouses in the Laws of Socialist countries — — — — —	616
<i>Dr. Aleksandar Mihajlovski</i> , The subject of criminal offence — —	634
<i>Dr. Lovro Šturm</i> , Legal aspects of protection of data in contemporary information systems — — — — —	652
<i>Dušan Kitić</i> , LLM, applicable law in status relations of International legal persons — — — — —	666

CONTRIBUTIONS

<i>Dr. Ivan Romštajn</i> , The legal regime of compulsory insurance in traffic — — — — —	676
<i>Dragan Nikolić</i> , LLM, The articles of Dukatovac — an important sour- ce of constitutional and political history of Serbia in the 19th century — — — — —	690
<i>Tomislav Veljković</i> , The publication of Laws, other regulations and self-managing general acts... — — — — —	709

JUDICIAL CHRONICLE

Decision of the Constitutional Court of Yugoslavia — <i>Dorđe Đurković</i>	721
Decisions of the Federal Court — <i>Aleksandar Lazović</i> — — — —	723
Decisions of the Constitutional Court of SR Serbia — <i>Tomislav Velj- ković</i> — — — — —	725
Decisions of the Supreme Court of SR Serbia — <i>Vlajko Šoškić, Jeli- saveta Gajović and Milica Janković</i> — — — — —	731
Decisions of the Higher Commercial Court — <i>Jezdimir Mitrović</i> , LLM	738
Decisions of the Court of Associated Labour of SR Serbia — <i>Miodrag Vasić</i> — — — — —	741

REVIEWES

Tony Honoré, Tribonian — <i>Dr. Obrad Stanojević</i> — — — — —	747
<i>Dr. Zvonimir Šeparović</i> , Victimology — A study of victims — <i>Vesna Nikolić-Ristanović</i> , LLM — — — — —	753
Zoran Tomić — Vera Bačić, Commentary on the Law of general ad- ministrative procedure — <i>Olivera Vučić</i> , LLM — — — — —	756
Marko Mladenović, The Yellow house — <i>Dr. Marko Mladenović</i> — —	760

FACULTY CHRONICLE — — — — —	763
-----------------------------	-----

IN MEMORIAM — — — — —	774
-----------------------	-----

CONTENU

ARTICLES ORIGINAUX

<i>Stig Strönholm</i> , L'introduction au droit nordique — — — — —	593
<i>Patrice Gelard</i> , Le contrôle constitutionnel en France — — — — —	607
<i>dr Marko Mladenović</i> , Les droits et les devoirs personnels des mariés en droit des pays socialistes — — — — —	616
<i>dr Aleksandar Mihajlovski</i> , Le sujet du délit pénal — — — — —	634
<i>dr Lovro Sturm</i> , Les aspects juridiques de la sauvegarde des données dans les systèmes informatiques contemporains — — — — —	652
<i>mr Dušan Kitić</i> , Le droit méritoire pour la réglementation des rap- ports statutaires des personnes morales internationales — —	666

CONTRIBUTIONS

<i>dr Ivan Romštajn</i> , La problématique juridique de l'assurance obligato- ire dans le trafic — — — — —	676
<i>mr Dragan Nikolić</i> , Les articles de Dukatovac — importante source de l'histoire du droit et des institutions politiques et de l'histoire politique de la Serbie de XIX ^e siècle — — — — —	690
<i>Tomislav Veljković</i> , La publication de lois, d'autres actes et réglemen- taires et d'actes autogestionnaires généraux — — — — —	709

CRONIQUE JURISPRUDENTIELLE

Décisions de la Cour constitutionnelle Fédérale — <i>Đorđe Đurković</i>	721
Décisions de la Cour Fédérale — <i>Aleksandar Lazović</i> — — — —	723
Décisions de la Cour constitutionnelle de la RS de Serbie — <i>Tomislav Veljković</i> — — — — —	725
Décisions de la Cour Suprême de la RS de Serbie — <i>Vlajko Šoškić, Jelisaveta Gajović i Milica Janković</i> — — — — —	731
Décisions du Tribunal supérieur de commerce — <i>mr Jezdimir Mitrović</i>	738
Décisions du Tribunal de travail associé — <i>Miodrag Vasić</i> — — —	741

COMPTE RENDUS

Tony Honoré, Tribonian — <i>dr Obrad Stanojević</i> — — — — —	747
Dr Zvonimir Šeparović, Victimologie — études des victimes — <i>mr Ves- na Nikolić-Ristanović</i> — — — — —	753
Zoran Tomić i Vera Bačić, Commentaire de la Loi relative à la procé- dure administrative générale — <i>mr Olivera Vučić</i> — — — — —	756

CRONIQUE DE LA FACULTE — — — — —	763
----------------------------------	-----

IN MEMORIAM — — — — —	774
-----------------------	-----

Уредништво „Анала“ моли своје сараднике да рукописе достављају, придржавајући се следећих правила:

1. Све радове (чланке, прилоге, дискусије, приказе, судску праксу итд.) куцати на пуном папиру (не на пеллиру) и то на једној страни, са проредом и са довољно белине са стране (27 редова на страни и 60 словних места у реду).

2. Уз рад намењен рубрици „чланци“ истовремено доставити резиме највише до 25 редова, куцан на исти начин као што је предвиђено под тачком 1.

3. Уз сваки рад доставити следеће податке: тачну адресу, потпуне податке о звању, број жиро-рачуна, телефон на радном месту и у стану.

4. Сваки рад доставити потписан.

5. Прикази књига које су мање од 200 страна не треба да буду дужи од 8 куцаних страна. Прикази књига које су по обиму веће од 200 страна могу се сразмерно повећати и то за по једну куцану страну на сваких додатних 100 штампаних страна. Уколико је приказ књиге по природи аналитичан, редакција ће толерисати повећање обима приказа за 20%.

6. Фусноте треба куцати на крају рада (не испод текста на страни), такође са проредом и са довољно белине са стране, и то тако да нумерација фуснота иде од броја 1 па надаље за цео рад (не правити посебну нумерацију за поједина поглавља).

7. Цитирање треба да обухвати следеће податке и то следећим редом: аутор (прво име, па онда презиме), назив дела, место издања, година издања, број цитиране стране или тачке пасуса. ПРИМЕР: Живојин Перић, *Стварно право*, Београд, 1922, стр. 141; Raymond Saleilles, *De la déclaration de volonté*, Paris, 1929, str. 93.

8. За радове објављене у часописима, као и за прописе објављене у службеним гласилима, навести, после података о аутору и о раду, податке о: називу часописа (службеног гласила), броју и години издажења часописа (службеног гласила), броју цитиране стране. ПРИМЕР: Радомир Лукић, *Субјективни фактор и непосредна демократија*, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 2—3/1964, стр. 153; чл. 7. Закона о шумама СР Србије, „Службени гласник СРС“, бр. 19/1974.

9. За радове објављене у зборницима, енциклопедијама и сл. на вести: име и презиме аутора, назив дела, назив зборника односно енциклопедије, име и презиме редактора (уколико је означено на зборнику), место издања, годину издања, број цитиране стране. ПРИМЕР: Божидар Јелчић, *Пораст и разлози пораста порезног оптерећења*, „Финанције и финансијско право“, ред. Божидар Јелчић и Владимир Срб, Осиек, 1982, стр. 37; Владимир Капор, *Купопродаја*, п. 37, „Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада“, том први, Београд, 1978, стр. 805.

10. Навођење судских одлука треба да садржи податке о врсти одлуке, суду, броју одлуке, датуму када је донесена и публикацији у којој је објављена, односно назначење да је коришћена из судске архиве. ПРИМЕР: Решење Уставног суда СР Србије III У бр. 82/72, од 31. маја 1972, „Зборник судске праксе“, бр. 7—8/1982, одл. бр. 29; пресуда Врховног суда СР Хрватске Гзз бр. 58/75, од 18. јуна 1975, „Збирка судских одлука“, књ. I, св. 4, одл. бр. 462.

11. Уколико се једно дело истог аутора цитира у више фуснота (које нису непосредно једна иза друге), после имена и презимена аутора други и сваки следећи пут употребити скраћеницу *op. cit.* уколико се једно дело истог аутора цитира у фуснотама које непосредно следе једна за другом, после првог навођења потпуних података о аутору и о делу употребити скраћеницу *ibid.*

12. Сви библиографски подаци требало би у начелу да буду да-ти у фуснотама. Изузетно, пре свега при помињању неких законских одредби, то би се могло учинити и у самом тексту. ПРИМЕР: Из пореске основце је, као што предвиђа одредба чл. 3. Закона о порезу из дохотка организација удруженог рада СР Србије, искључен износ дела дохотка у висини 55% просечног месечног нето личног дохотка радника у привреди СР Србији исплаћеног у претходној години.

13. Пошто се часопис „Анали“ штампа ћирилицом, првеном оловком треба подвући речи или реченице које треба да буду штампане латиницом. Овај захтев односи се и на фусноте.

14. Речи и реченице које треба да буду штампане курзивом подвући црном или плавом оловком. Сви наслови цитираних радова треба да буду штампани курзивом.

15. Речи и реченице које треба да буду штампане латиницом и курзивом истовремено подвући и црном и плавом (шлавом) оловком. ПРИМЕР: Jan Tinbergen, *Does Self-management Approach the Optimum Order?*, „Yugoslav Workers Self-management“, ed. by M. J. Brockmeyer, Dordrecht, 1970.

16. Места која се желе истакнути штампају се искључиво курзивом, а не шпационирано (размакнутим словима). Због тога у рукопису ништа не треба куцати размакнутим словима.

17. Поднасловe највишег реда обележавати римским бројевима и куцати великим словима. Уже поднасловe обележавати арапским редним бројевима и куцати малим словима, а још уже словима азбуке и такође куцати малим словима. ПРИМЕР: III УТИЦАЈ ПОРЕСКЕ ПОЛИТИКЕ НА ПОНУДУ ЧИНИЛАЦА ПРОИЗВОДЊЕ; 1. Ефекти пореске политике на штедњу; (а) Ефекти пореске политике на штедњу становништва.

18. Умољавају се сарадници да после прекуцавања рукописа пажљиво прочитају текст и отклоне евентуалне дактилографске грешке.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду“ у 1986. години за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин. 4000.—
2. За појединце	„ „ 2500.—
3. За студенте (редовне и ванредне)	„ „ 1000.—
4. За студенте (последипломце)	„ „ 1500.—
5. За један примерак	„ „ 1000.—

Претплата за иностранство износи 15 УСА \$ (плативо у динарима по курсу на дан уплате).

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број
60803-740-030-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501